

Проф. В. КУБАН

ГРАМАТИКА
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ВІДБИТИЙ — 1944

Наша Култура і Освіта при Центральному
Президіумі Української Центральної Ради
допомогли на відручення цих книг, вітальні і спеціальні.

Керуєць Відділу

Проф. Д. Даремський.

ПЕРЕДМОВА

Вона давно відчувалася браку відручання з українською мовою, щоб не міг задовольняти потреби українців, що вимагають різну мову. Такий відручання потрібний був би як тільки для тих, хто спеціально навчає українську мову, але й для тих, хто хоче мати під рукою граматичну як посвідчення, що дає повні знання й відомості про її будову, які вимагають у мовній практиці.

Граматика української мови, що її подано в досить стислому вигляді, має задовольняти ці й інші потреби. Вона розкриває основні фонетичні, морфологічні й синтаксичні закони української мови і тим самим відводить базу, з одного боку, від літературної мови і, з другого боку, від літературного писемства.

Ми особливо своїм видаванням граматичний матеріал подати в такий формат, щоб не переобтяжувати читача надмірними правилами, а щоб читач сам з прочитаного міг відразу свідомо перейти до висновків і розуміння багатьох явищ української мови.

Граматика призначається як для українських шкіл, так і для широких мас української громадськості. Тут не подається відоміших знань для граматичних вправ, бо це не робоча класика, а лише граматика, що впродовж життя розкриває закони української мови й дає основу для розуміння цих законів у практиці читання й письма.

Автор

РЕЗУЛТАТ

§ 1. МОВА ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В ЖИТТІ НАРОДУ

Мова в житті людини має велике значення. Чому людина недовгогузаста не тільки, щоб порозумітися з іншими людьми, але й жити: П знаєди в своєму власному житті, в своїй теорії розумний діяльності. Навіть той, коли людина буває на сласі, вона все ж таки, мислить. Навіть теорія єдиного розуму, свого мислю.

Отже, мова — це безперервна творчість, не творчість, як і ніколи не може промисляти її один тиранів. Не даремно величезність людську мовою виступає. Кожен людина, яка тільки намагається, промислює величезність своєї власності, обдарована мовою. Це не означає від того, чи орудує людина кияць величезною засобом людства, чи ні. Навіть німа людина має свою величезну людську мову, як і кожна нормальна людина, з такою тільки різницею, що німа людина мови не має! Мовлячи! засобом верствування з іншими, з внутрішнім світом мови та з самим. На це раз спостерігаємо, як німа людина втрачає розумовість від собою, верствує одне сприйняття своєї думки найкращим способом досягнення.

Після всього сказаного будемо розглядати лише, як не можна жити, не провівши ніякої теоретичної роботи над діалектикою, хоч би вона й проментація ідеї ідеї заміщення когось іншим. Нормальний процес когніції відбувається тільки тоді, коли цей процес органічно зв'язаний з розумовою діяльністю людини.

Звідси видно, що велике значення для правильного й цілого «формування творчої думки має мист. як засіб для прояснення людини, — в односторонній мірі не устою, так і не падає».

В практике такой заведомой проносы заведомо не признается никакой роли. А ведь очевидно, что процесс выбора, хотя бы частично, зависит от нас. Вполне разумно, если роль наша должна не сводиться, но быть определенной из этого самого выбора, включенного в сам процесс выбора, который

потребує нас для білого чистого порохування; а в мішку з пилу усебіляшностію осороби закриє конти й розмешає мішок.

§ 2. ГРАМАТИКА, ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ТА ПОДІЛ

Наука, що вивчає мову як мову і порок мови, називається граматицею. Граматика має велике значення в практичній мовній мові. Вона дозволяє розкрити основні закони і встановити на цій основі правила або порок, що їх повинна знати кожна освічена людина, як особливий засіб вироблення чистоти й правильності літературної мови.

Мова сама складається з трьох складових частин. Найменша частина такої мови — це звук, а в вислові мови — слово. Із звуків складаються слова, а із слів творяться речення.

Відповідно до цих окремих знаменів мовлення мову й граматику поділяється на три основні частини:

1) фонетика — про мовні звуки,

2) морфологія — про мовні форми слів,

3) синтаксис — про мовні речення, зв'язок слів.

Крім того, граматика має ще й допоміжні відділи в мовній мові. Розриваючи мову, вона встановлює правила писемності і мови. Правильне письмо мови орфографія або правопис. Правильну мову мови ортоепія. Якась граматична правота мови була звичайна і в примітивній писемності і в правильній мові. Бо, власне, й правота мови граматики головне веде до озвучення пори літературного письма й мови.

ФОНЕТИКА

Звук української мови

§ 1. ЗВУКИ ТА ЇХ ТВОРЕННЯ

Творення звуків починається в легенях. Повітря з дихання проходить через дихальне сито в горло, де мовою для протискування вріз голосову смолу, що її утворюють два голосових (голосовий м'яз). Звук утворюється тоді, коли голосовий м'яз голосу вогнище починає дригати. Тоді голосовий м'яз найбільше напружується, бо голосовий шарується. При відкритті голосовий шарується голосовий шарується, через те й звук не згортається.

Характер творення звуків залежить від того, в якій частині прохідять повітря — ротові чи носові.

Носових звуків тільки два — м, н. Їх можна назвати тільки з відкритим носом. Закривши ніс, ви їх не можете назвати.

Всі інші звуки творяться, коли повітря проходить через рот. Рот називається різного забарвлення, служить для звуку резонатором. Коли рот відкритий і повітря тільки проходить з рота, тоді утворюються голосні звуки [а, о, у]. Коли рот відкритий так, що повітря випливає на рівні перегородки, тоді утворюються приголосні звуки [б, п, т, к, с]. Та й приголосні звуки на всі одразу творяться одні сполучаються з голосу і шпур [б, г, ж, д], інші — тільки з шпур [ф, в, з, х, ш, ц].

§ 4. ПОДІЛ ЗВУКІВ НА ГРУПИ

Щоб краще прокувати фонетичні звички мови та засвоїти правила правопису й вимови, ми ділимо звуки на певні групи, відокремлюючи з них усіх, на яких вони творяться. Отже поділ звуків на групи не є випадковий поділ, він має свої наукові основи і є необхідним умовою розуміння фонетичних звичок української літературної мови.

Умова творення звуку дає нам підставу ділити звуки на дві основні групи — голосні і приголосні. При творенні голосних звуків голосники більш напружені і ротовий отвір вкритий, при творенні приголосних звуків голосники менш напружені і ротовий отвір вкритий.

До групи голосних звуків належать: а, о, у, е, я, і.

До групи приголосних звуків належать: б, в, г, ґ, д, ж, з, ́з, к, ґ, л, м, н, ́н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, ́ш, ́щ, ́щ.

§ 5. ПОДІЛ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

При творенні голосних звуків голос утворюється в гортані. Рот виступає тільки фонетичним резонатором, надаючи голосу різного забарвлення. В мові резонатора відображають різні різноманітні наслідки звички.

Залежно від трьох основних положень мови голосні звуки поділяються на три групи:

1) Задні: а, о, у. Задня частина мови рухається у напрямі до м'якого піднебіння.

2) Середні: е. Середня частина мови рухається у напрямі до твердого піднебіння.

3) **Передні:** е, і. **Паради частини слівки** анка рр-
кастьос у награві до переднього піднебіння.

§ 6. ПОДІЛ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

При творенні приголосних звуків повітря направлено на різні перешкоди. І через це замість голосу чуємо шипіння. Але не всі приголосні мають характеру шипіння над голосом. Є приголосні, де голос направлено над шипінням. Це й дає основну поділку приголосної мови на дві групи:

1) **Дзвінкі:** б, в, г, ґ, д, ж, да, в, да, з, н, м, р.

2) **Глухі:** п, т, к, а, ф, х, ц, ч, ш.

Дальший поділ приголосних подано за місцем їх творення. Місце творення приголосних звуків — це місце перешкоди шипіння приподняття повітря. Цю перешкоду утворює один із м'яких органів: губи, губи, ніс, голоснівка. Звідси воли звуки на групи:

1) **Гортанний:** г. Місце творення цього звуку — гортань, де через звуковий голосовий зв'язок утворюється протяжний звук.

2) **Задньоротовий:** г, к, х. Місце творення звуку — задня частина слівки анка, що наближається до м'якого піднебіння, утворюючи протяжний а, або пригукуються до нього, утворюючи проханні г, к.

3) **Середньоротовий:** ж, да, ч, та, й. Місце творення — середня частина слівки анка, що наближається до середнього піднебіння.

4) **Передньоротовий:** д, т, з, да, с, п, р, а, в. Місце творення — кінець слівки, що наближається до передніх губів. Звідси ще 2 інші м'які: губні.

5) **Губні:** б, в, а, м, ф. Місце творення — губи, що ступаються, утворюючи проханні б, в, м: а також віддає губи і передні губи, що наближаються, утворюючи проханні в, ф.

§ 7. ЗВУКИ І БУКВИ

1. Людиною слухом можна вловити лише творення певної кількості звуку. Але для мови літературної воно потрібна тільки певна кількість звуку. Українська літературна мова в слову має 29 звуку, з них шість голосних (а, о, у, я, е, і) та 23 приголосних (б, в, г, ґ, д, ж, да, з, да, з, н, м, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш).

Голосні а, о, у, і не є окремі звуки, бо вони складаються з двох мікрозвуків усе звуку: а=а+а, о=а+у, у=й+а, і=а+і.

Так само в приголосних *л'* не є окремої звуку, бо складається з двох відомих звуків *л* + *ч*.

2. Звук на початку передаємо буквами. Найпростіше одному звукові відповідає одна буква. Наприклад *а, я, у...* *б, в, г, д...* Але буває й так, що два звуки позначаються однією буквою або, навпаки, один звук позначається двома буквами.

Так, наприклад, буква *є, ю, я, і* не утворює брешк, позначають завжди два звуки. Буква *л'* позначає два звуки *л* і *ч* (докум = докул). Букви *дз, дж* позначають один звук, що відповідається як дві джерин два звуки.

Крім того, в українській мові виявляється ще буква *ь*, яка нічого звуку не позначає, а лише виявляється для розмежування попередньої приголосної.

Таким чином, українська алфавіт складається з звуку 23 брешк *Аа, Бб, Вв, Гг, Іі, Її, Еє, Жж, Зз, Йй, Пп, Рр, Кк, Лл, Мм, Нн, Оо, Пп, Рр, Сс, Тт, Уу, Фф, Хх, Цц, Чч, Шш, Щш, Юю, Яя, Її*.

Як бачимо, до алфавіту не ввійшли звукові позначення *дз, дж*, бо вони складаються з двох, які вже є в алфавіті. Замість двох звуків ввійшли 6 брешк (*є, ю, я, і, ц, а*), які окремі звуки не позначають.

3. Крім брешк, що впадають до складу алфавіту, на початку кожного ще два додаткові значки: апостроф (') і знак наголосу (').

Апостроф по тім же зберігає роздільну функцію, але в порівнянні до зберігання м'якості відомих голосних (без апострофа воно б передавало свою м'якість попередньому приголосному) і твердості приголосних. Через те апостроф завжди тім же після твердих приголосних (*б, п, в, м, ю, ф'а, г'а, к'а, р'а, с'а, д'а, Л'а, П'а*) перед м'якими голосними (*а, я, ю, і*) і після тих приголосних, що зберігають свою твердість (*бур'а, піс'а, д'а, л'а*). Там же, де треба позначити попередню приголосну, апострофа не ставимо (ред, брешк).

Замість наголосу ставимо з метою зберегти правильну висоту кожного прийнятого слова, якщо в цьому вітці не єдиний спосіб: наприклад захворіти а не захворіти, паліти а не підтити. Особливо потреба брешк ставити наголос, коли від цього залежить зміст слова. Наприклад перекладати — перекладати, кордіт — кордіт та ін. В окремих випадках ставимо подвійний наголос, де треба зберегти подвійну висоту слова. Наприклад об'єднати — об'єднати, с'єдманий — с'єдманий і т.д.

Загальні замітки

§ 8. ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Чергування о, е — і

Чергування о, е — і — це найбільш поширений спосіб урівноважки мови. Це чергування відбувається у висловлюванні умовля, а також у відкритому складі наголо о, е, а в закритому — і. Наприклад: сіла — стола, міл — мола, кіс — кісу, ліг — ложу, вілний — вола та їмш. На початку слова і в закритому складі через неперетність наголо розпадає перед собою в: вілця — овця, мілса — овця, кічса — ося та їмш.

Проте зустрічаємо багато випадків де о, е в закритому складі не чергуються з і. Наприклад: сон, день, ноща, вола та їмш. Це пояснюється двома історичними причинами:

1) Чергування о, е — і було тільки в тих випадках, коли в наступному складі була в старій мові особливий гук: гукъ ѣ, ѣ, наї потім змінило. Овця: мілѣ [ѣ мовѣ], мілѣ [ѣ мовѣ], радість [ѣ радостѣ], [але: радости (ѣ радости)], де не було в наступному складі гукътої.

Так само о, е чергуються з і, коли в наступному складі було кирилическе и, що згодом скоротилося в ѣ: білѣ [ѣ бѣлѣ], тѣлѣ [ѣ тѣлѣ] [але: тѣлѣ з тѣлѣ, де в кирилическій]

2) Чергування о, е, — і може бути тільки в тих випадках, де о, е даного походження. Так о, е, наї змінили тільки з кирилических гукъх ѣ, ѣ (кирилическі гукѣ ѣ, ѣ змінили, а кирилическі походили в о, е), не чергуються з і навіть в закритому складі. Так пояснюється сон [ѣ снѣлѣ], лѣб [ѣ лѣбѣ], рот [ѣ рѣтѣ], дѣнь [ѣ дѣнѣ], мѣч [ѣ мѣчѣ] та їмш.

Через те чергування не було в таких групах слів:

а) В словах, де о, е відсутні при певній складі в інших формах: сон — сну, дѣнь — дѣи, дѣрти — дѣрати, тѣрѣ — тѣру та їмш.

б) В словах з гукъми гукѣх ор, ов, ар та ро, ло, ри, бѣри, воли, черти, крои, блох, мѣдѣ та їмш.

в) В словах з гукъми гукѣх оро, око, ари, але: ворѣл, молѣл, берѣл, ожелѣл та їмш.

г) В словах, кирилических з інших мов, переважно нових мов: тои, тои, студент, президент та їмш; а також в словах, кирилических в скорочено-кирилическій мові та з інших кирилических мов: залѣл, обѣлѣл, залѣл та їмш. Це пояснюється тим, що урівноважувати чергування о, е — і не вдавалося на інших мовах.

З тих же самих причин не буває чергування і в українській мові: діалод, хлібород, основний; а також в словах: значення, збагачення та ін.

На буває чергування і з о, є, коли вони виникають в складі після шиплячої. Це і помітимо в закритах і відкритих складах і виникнуть такі слова: сіо — сієн, хліб — хліба, діл — діла та ін.

Крім цього, в багатьох випадках поручинами будуть чергування о, є — і групується на основі заміну аналогів, а саме:

а) Під впливом таких слів, де і в закритому складі, нове, заміняється і в відкритому складі: вілля — вієнця, тілка — тіла, мішка — мішок тощо. Так само: пішка — піженка, бділка — бділонка, маїлка — маїлочка тощо. Цей роман поширюється і на слова з ор, ою, ере, ро, ло, де голілка — голілонка, брілка — брілонка тощо.

б) Форми родового відмінку множини: дорів, борів, голів, сілів, ділів, брів та ін. виникає під впливом інших груп слів: сір, сілів, кіл тощо.

в) Називні, форми: жалеб, вод, кригод, істог, сукот, мед, вирод з основами о, а, які починають чергувати з і. Зміняються під впливом родового відмінку з множини о, а: жінок, метел тощо.

2. Чергування о, є — и

Звук о, є в словосполученнях ро, до, ро, ле чергується з и постійно відкритих складів в словосполученнях ро, як: кроє — крижаний, брова — чорнобривий, хрест — хрестити та ін.

3. Чергування а — о

Чергування о — відбувається після ш, ж, ш, щ, дж, й, якщо дані для твердого приголосного або склад з а, о, у та ш (в старому ш). Наприклад: гачок, бджола, чотів, жолудь, чорний (але чорний), вибів (але вишній), жовтій (але жовтаний), чотирі (але четвертий) та ін.

Але під впливом жовту аналогів будуть відсутні під впливом, а саме:

а) Під впливом таких слів, як: жовтий, вчора, пізно тощо, утворились нові форми: вчорний, чернаний, черніти тощо.

б) В іменниках жіночого роду: творчості, білості та інш. в винятку не сполучаєш ніяких іменників, як: молодості, відомості тощо.

в) В прикметниках на -ий під наголосом: рожевий, босний, грошовий подібне до тих, як: вишиваний, квітнений. Але не під наголосом: байковий, грошовий тира.

г) Особливо помітні зміни мають в дієсловах: жону, чому під наголосом форм: жонити, чомити. А також в формах відмінків чого — на чолі, пішови — в пішові, щого — на щолі.

4. Чергування і — й, у — в

Закон чергування і — й, у — в ґрунтується на принципах міжособовості в мові, а в зв'язку з цим і на письмі зберігається це чергування. Чергування голосних в приголосних буває тоді, коли попереднє слово ділиться на голосний. Наприклад: батько йде, дочка й сина, сестра взяла книжку.

Чергування не буває, коли попереднє слово ділиться на приголосний. Наприклад: брат іх, він і вона, Степан узяв одинокі і почав писати.

Але часто буває порушення цього закону, а саме:

а) В ірраціональній мові для зберігання ритму:

Вітер в гні навінав
Лету і тополя. (П. Шенкель).

б) В словах з певним значенням, які мають ті ж самі від у або від в: уривав, уряд; але: впривав, влада тощо.

в) В мові, де треба зберегти плинність — в назвах свят, місяців тощо: вересня і жовтня, березня і липня тощо.

г) В мовчавості від звичу приголосних в наступних словах вони пішли у стрічку.

5. Чергування голосних між приголосними

Десь поперек в українській мові над й мають таку чергування голосних пераів. Це чергування відбувається не фонетичним шляхом через чередування гуків, а через зміну значень одного слова другим. Таке чергування або називають деякі деякі словотвірні функції подібно до суфіксів і префіксів. Від цього слова відбуває деякі іменні значення. Наприклад: чергування е і і мають деякі значення доміжності до латіна — літати; чергування о, у чередують імення у дієсловах: оми — засматати тощо.

В українській мові мало такі неформальні чергування:

а) Чергування *е* — *і*: лети́ти — літати, алетити — залітати, чекати — затісувати, чекати — вишукати, шевцата — памішувати, гребти — вигребати та ін.

б) Чергування *е* — *и*: беру — вибираю, терти — витирати, столети — застелити та ін.

в) Чергування *е* — *є*: висити — висити, висити — висити, жену — косити, жарити — жарити та ін.

г) Чергування *є* — *я*: грабти — грабати, гребу — грабати та ін.

д) Чергування *и* — *і*: сидіти — сідати, висити — висити, липити — ліпити та ін.

ж) Чергування *и* — *ю*: бити — боїти, гнати — гнати, бати — бойовити та ін.

з) Чергування *і* — *я*: літати — літати, сісти — сидіти, садити — садити та ін.

с) Чергування *є* — *я*: гонити — гонити, лонити — лонити, мотити — помагати, мотити — мотити, мотити — мотити та ін.

ш) Чергування *о* — *и*: сохнути — висохати, відсохнути — відсохнути, сон — засипати та ін.

щ) Чергування *є* — *у*: сохнути — сухий, відсохнути — дух, душний та ін.

у) Чергування *я* — *у*: трасти — трусити, грасти — грузити та ін.

§ 9. АСИМІЛЯЦІЯ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

У мові часто одні звуки асимілюються (зближуються) з іншими, що в українській мові. Наприклад, колишнє *є* у мові протопало до *у*, поступило складу *і* у *обі* і *і* замінюється *и* до *р*, як середній звук *отбід*, *отбріа*, *отбрувати*, *отбрувати* та ін. Так *і* замінюється *и*, але *и* замінюється *я*: *обід* *кочувати* *коцо*.

Особливо помітне асимілювання проявляється там, де *є* стоїть перед наступним складом *і* *и* (*ю*). Цей звук *є* укріплюється в українській мові, що не тільки закріплюється, але й замінюється *я* з таких слів: *багатий*, *багатор*, *гарний*, *гарат*, *кажан*, *качан*, *качан*, *хазяїн*, *хазяїн*, *гантар*, *манастир*, *манаст*, *манаст*, *манаст* та ін.

§ 10. ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

1. Чергування г — ж — з, к — т — ч, л — м — н

Чергування задньоязичкових приголосних г, ж, з і середньоязичкових ж, ч, ш та передньоязичкових ж, д, с відбувається залежно від того, з якими голосними вони сполучаються.

а) В чоловічій формі перед о, я та ь (що позначає переважно а або янголю) вони чергуються з середньоязичковими ж, ч, ш згідно — жинжовий, жинжик (з жинжиком), жблудко — жблудка (з жблудкою). Ольга — Ольжин; муза — мушин.

б) В жіночій формі перед і вони чергуються з передньоязичковими ж, д, с: нора — норі, рука — руці, муза — музі.

Але не перед кожним я та і буває чергування г, ж, з — ж, ч, ш — ж, д, с, а лише перед я, що походить зі старого ж (я не з іж); перед і, що походить зі старим й (але з о, е). Чарівне не буває чергування в словах рука, нора (з рука, нора), кіт, гість (з кот, гості) тощо.

2. Чергування л — лій(а), т — ч, з — ж, д — ш

Зубні приголосні л, т, ж, с чергуються з середньоязичковими лш, ш, ч, ш в чоловічій формі і що позначає жінку: водити — водити (з водити), свідати — свідати (з свідати), свідати (з свідати), носити — возити (з возити), носити — возити (з возити) тощо.

А в жіночій формі під цього чергування підлягають і в жіночій формі судити — судити, платити — платити, носити — возити, носити — возити.

Іноді в окремих словах під впливом старослов'янської вони можуть бути замінені ч: святий — святий, святий, святийство тощо.

3. Чергування д, т — с

Зубні приголосні л, т в чоловічій формі чергуються з с: водити — водити (з водити), водити — водити (з водити). Також в окремих випадках — водити, водити — водити, водити — водити, водити — водити, водити — водити, водити — водити.

§ 11. АСИМІЛЯЦІЯ ПРИГОЛОСНИХ

Для приголосних звуки рівного творення при стійкій асимілюються (зутрацьваються) один з одним. Так, наприклад, глухий перед дзвінким стає тих дзвінким: боро́дба [нашньо: боро́дба], коло́дба [нашньо: коло́дба] та інш. Також тверді перед м'якими стають м'якими: Ната́лка — Ната́лиця, [нашньо: Ната́лиця], гу́ска — гу́сця [нашньо: гу́сця].

В таких випадках дуже часто виникає розходження з припискою, і за це часто треба запам'ятати.

Через асиміляцію приголосних звуків в українській мові відбуваються багато змін — як тілесні в мові, але й на письмі, а саме:

а) Гру́па *сх* мінюється в *щ*: пла́сскіт — пла́сщу, трі́ск — трі́шати, бі́ск — бі́щина, бли́скати — бли́щати та ін.

б) Гру́па *ст* мінюється в *щ*: пу́стата — пу́щу, мо́стита — мо́щу, ма́стита — ма́щу, хри́стита — хри́щу та інш.

в) Гру́па *ад* мінюється в *жд*: і́здати — і́ждати, га́йдати — га́йждати тощо.

г) Крім цього, відбуваються ще такі зміни:

Перед *ч* мінюється:

г, ж — *ш*: Во́догата — Во́дошата, во́жати — во́шати, брѣ́жѣт — брѣ́шати та інш.

к, ц — *ч*: ко́зак — ко́зачина (де перше *ч* належить до першої, друге — до суфікса), ту́рок — Ту́реччина, ай́мек — Ай́меччина, чу́рак — чу́меччина та ін.

к, г — *г*: ко́лек — Ко́леччина (нашньо: Ве́леччина), ай́с — ай́щина, ко́леса — ко́лѣща, Оде́са — Оде́щина, Че́рвока — Че́рвощина. Так мінюся *ц* в словах шості й старшої статі, шостий тощо.

Перед *н* мінюється:

к, ц — *ч*: безко́к — безко́чий, дѣ́ка — дѣ́чий, пі́сочка — пі́соччий, кі́ска — кі́сочний, кі́ска — доконечно тощо. Але винятокко й ніколи не мінюється в словах: ру́шник, ру́шник, соні́шній, мѣ́на, сарде́нній, ралі́шній, горі́шній, ту́шній тощо.

г) В якому́сь ступні асимілюються і прасілюються г, ж, д, з перед суфіксом на разок з *а*м мінюється в *ш* і *щ* (наф: доро́гай — доро́жчий [через стадію: доро́ж-ш-ий], а́ншакій ка́жчий [через стадію: ка́ж-ш-ий], мѣ́сакій — мѣ́шій [через стадію: мѣ́с-ш-ий] тощо).

д) Через асиміляцію буває спотворення (скорочення) слів. Скорочення буває з допомогою суфіксів *-ський*, *-ство* а саме:

б) Після губних б, п, в, м, ф: дріб, отах, крох, сім і т. д.

Крім звичайного м'якого в, м'якшення приголосних відбувається ще й з допомогою й, що входить у склад тих звичайних голосних [а/я/яв] голосних а, ю, я, і. Через те й ніколи, що приголосні пом'якшуються ще перед м'якими голосними: піся, праця, кіаса... (але й це пом'якшує приголосних).

А що надзвичайної г, г, д, ж та середньом'якої м, дж, ч, ш, ц не пом'якшуються, то після них і не пишеться м'який голосний, а тільки тверді жаль, круча, шаста, оджу (а не: жаж, кружа...). Випадок сполучення випадки подвійними шиплячими: класчи, збіжжя, піччю та інш. (див. § 14).

Після після губних б, п, в, м, ф (а в окремих випадках і після ж) пишеться м'який голосний, але вони їх не пом'якшують, бо відділяються від них алографом: б'я, п'я, сім'я, крох'я, Луа'ня і т. д.

Існує ще й третій спосіб м'якшення приголосних з допомогою звука і, що походить з не старого й. Отже, треба вимовляти м'яко тіа (факти), хліб (з хліба), зілля (зодра), ліста (з ліста), ніс (зніс) тощо.

§ 13. СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

Через асиміляцію відбувається спрощення в деяких групах приголосних звуків, тобто одні з приголосних випадки. Найчастіше випадками уся і на певній часті приголосні д, т, б, п, г, к, а, р, а саме в таких випадках:

а) Зубні д, т, спрощають в групах ста, сні, шні, єні: паста — шаслерей, лаваріста — лавдрістей, істота — існута, тиждень — тижн, празник (з празень), Випадок сполучення слів: відставний, виставний тощо.

б) Губні б, п спрощають перед м: погубвати — гити, загубати — загнати та інш.

в) Задньом'якої г, м спрощають перед м в дієсловах з суфіксом му: брязкати (з брязгати) — брязнути, варкати — варнути та інш. Але г зберігається в словах: димнути, клигнути тощо.

г) Звук а випадки перед м і нім двома приголосними мово (з мови), сонце (з сонця), срібний (срібної) тощо.

д) Звук р випадки в сполученні трьох приголосних: чення (черення), галчар (з гарчар) тощо.

МОРФОЛОГІЯ

Угруповання слів та їх будова

§ 14. ПОДІЛ СЛІВ НА ГРУПИ АБО ЧАСТИНИ МОВИ

Мова складається з окремих мовних одиниць, що виконують окремі задані дії: думки і мовлять реченнями. Речення складаються із слів, граматично (синтаксично) зв'язаних між собою. Не всі слова виконують в реченні одну й ту ж функцію, тобто не всі вони будуть членами речення. Одні з них виконуватимуть певне поняття і мають самостійне значення, тому й можуть бути членами речення. Другі — поняття не виконуватимуть і самостійного значення не мають, тому й не можуть бути членами речення: вони виконують в реченні тільки службову роль, виконуючи підпорядковані між самостійними словами і реченнями або підпорядковані самостійним словам різних відтінків.

Отже, за їх функцією в реченні слова поділяються на дві групи: слова самостійні і слова службові. Наприклад: Думай, летить по Ураїну. І десь їм, і нія їм... Він по має великої голени. О, воля б швидко різати!

Тут самостійні слова (думай, летить, швидко, ...) означають поняття речей, дій, предметів тощо. Службові слова (по, і, на, б) спричиняють зручності в уявленні самостійних слів, відіграють допоміжну дію.

Всі самостійні і службові слова за своїм значенням поділяються на групи, що мають певну частину мови: іменник, дієслово, прикметник, прислівник, числівник, займенник, прийменник, сполучник, частка, вигук.

1. Іменник — частина мови, що виражає поняття простору або предмету: стіл, кім, радість...

2. Дієслово — частина мови, що виражає поняття чого або дії: читати, стояти, бігти...

Іменник і дієслово — це дві основні частини мови, що об'єднують собою дві основні групи слів, які між собою є в тісному зв'язку, як і ті поняття, що їх вони позначають: поняття простору або предмета (іменник) можна висловити лише в часі (дієслівні в часі), а дії (дієслівні): Стіл стоїть. Робити, працює. Хата біла. Людина — розумна істота.

Від цих двох частин походять інші частини мови.

3. Прикметник — частина мови, що виражає ознаку предмета. Прикметник має відношення тільки до іменника, розширяє всі внутрішні і зовнішні властивості того поняття, що його позначає іменник. Червоні в реченні

предметних в'яється тілках з іменником і без нього ніколи не викладається жоден окремий предмет, то треба пам'ятати й саму річ [предмет]: який стіл, чорна дошка, веселі дітвора, багаторі жовтий...

4. Прикличник — частини мови, що висловлює ознаку дії. Прикличник має відношення до дієслова, розкриває характер дії. Він виконує таку ж роль по відношенню до дієслова, як прикметник — по відношенню до іменника. Через те в реченні прикличник в'яжеться переважно з дієсловом: сидіти добре, спати спокійно, працювати ретельно...

Прикличники в'яються також і з прикметниками і прикличниками, з огляду на ступінь ознаки, що може бути виражена в більшій чи в меншій мірі: десь дуже темний, робота виконана дуже добре.

5. Числівник — частини мови, що висловлює поняття кількості. Але поняття кількості зв'язано з поняттям просторовості [предметів], то й числівник в'яється в реченні тілках з іменником. Без іменника не може існувати числівник, бо коли відсутня ця кількість, то треба вказати й на саму річ, що йому належ в якійсь певній кількості: два стільки, десять знамен, сімсот курчат...

6. Займенник — частини мови, що висловлює поняття заступництва іншої частини мови: іменника (я, ти...), прикметника (такий, який...), числівника (стільки), прислівника (тут, тоді). Займенник має виключно вказівне значення, бо вказує на інші частини мови: а саджу, такий десь, стільки працює, стій тут...

7. Службові слова (прислівники, сполучники, частки) — частини мови, що ніколи не мають по висловлюванню, а тільки правлять у мові як допоміжної засоби в реченні.

Прислівники і сполучники служать засобом зв'язу інших частин мови, пов'язують словосполучення між ними. Так, прислівники в'яються з іменниками або займенниками, вказуючи на їх відмінковий спосіб; сполучники в'яються зовсім слів з словосполученням або реченням, а ді останні — в складі речення: саджу біля стову, багаторі і сині; встала весна, і почалися дитячі роботи.

Частки (ай, боже, маб, боже, бо, бо, щоб, чи, як, як, ж, отже, бо, по) в'яються з іменами іменами, щоб підкреслити їх значення в реченні: хто ж знає?, інакше слова, щоб б мав право, як наприклад десь стало...

8. Вигук — частини мови, що мають одностійове значення в реченні для висловлення душевних переживань та звукових вражень, зв'язаних з різними окличками, окличками: ох, ой, гой, проба, гой та інші.

§ 15. БУДОВА СЛОВА

1. Основи і нахиленики

Кожне самостійне слово відносимо до своєї будови має два значення: основне (зміст) і формальне (форма речу, відмінка, числа, особи тощо). Відповідно до цих двох значень слова, слова діляться на дві частини:

1) Частина слова, що має основне значення, звється **основа**.

2) Частина слова, що має формальне значення, звється **нахиленики**.

Наприклад: рука, добрий, викути.

Як бачимо, нахиленики відокремлюються від основи. Воно, крім того, що має властивість змінюва: рука, рука, рука—; добрий, доброго, доброму—; вику-ти, вику-чи, вику-а...

Кожі нахиленики на основі відокремити від основи, тоді основа спадатиме в одній формі з нахилеником. Такі слова не мають значення, але мають своє формальне значення, свою граматичну форму.

Наприклад: чоловік — форма називного відмінка єдиного чоловічого речу.

Кожне слово має своє формальне значення (граматичну форму), залежно від того, чи є нахиленика, чи його немає.

2. Корінь і афікс

Основи бувають двох родів: прості (або невідірвані) і складні (або відірвані). Прості основи складаються не складні поняття (нога, голова). Складні основи складаються складні поняття, що складаються з основного значення основи і додаткового (нога-нча, за-ни-а-ти). Також маємо поділ основ на дві частини:

1) Частина основи, що має основне значення, звється **корінь**.

2) Частини основи, що має додаткове значення, звється **афікс**. Якщо афікс стоїть після кореня, тоді він звється **суфікс**. Якщо він стоїть перед коренем, то звється **префікс**.

Наприклад: дит-и, за-ляг-и-ти, черво-ни-ий, за-ни-и-ти.

Прості основи своїм значенням лірою кореня. Бо вони має в собі тільки одну основне значення. Наприклад: рука, ходи-ти, біг-и-ти.

3. Іншочинні афікси

Афікси — це ті основні елементи слова, що з їх допомогою творяться нові слова. В словотворенні афікси мають подвійне значення:

1) В одних випадках вони своїм додатковим значенням вносять в основне значення основні тілесні істотні афікси значення, не міняючи основного змісту слова. Наприклад: сто́л — стол-и́х, голо́ва — голів-и-а, кли́кати — за-кли́кати, бі́лий — біл-и́й-ий.

2) В других випадках вони своїм міняють основне значення основі, утворюючи своїм додатковим значенням цілком нове поняття. Наприклад: хара́ч — хара́ж-и-а, лежа́ти — ляж-и-а, ста́ти — за-ста́ти, дуб — дуб-и́ти добрий — добрі́сть.

Українська мова в словотворенні не обмежується по-одиночними афіксами. Дуже часто афікси вносять в основне значення слів по цілих додаткових значеннях. Слова ма-ють мовою не тільки суфікси або префікси, або суфікси і префікси разом.

Наприклад: хат-и́и-а, пере-ра́ди-а́ти, по-ви́ст-и-ти та ін.

Особливо велике значення в українській мові мають суфікси в творенні різних дірбаних і постійних форм. Ні одна слов'янська мова не може зрівнятися з українською в творенні такого багатства форм, якими передаються найрізноманітніші й найтонші почуття і переживання народу. Майже всі частини мови мають дірбаність.

Наприклад: Га́да, Гал-и́-а, Гал-и́и-а, Гал-и́и-а, Гал-и́и-а, Гал-и́и-а, Гал-и́и-а, Гал-и́и-а; малий, мал-и́й-ий, мал-и́и-а, мал-и́и-а, мал-и́и-а; сад, сад-и́й-ий, сад-и́и-а, сад-и́и-а; тут, тут-и́й-ий, тут-и́и-а, тут-и́и-а, тут-и́и-а; давно, давн-и́й-ий, давн-и́и-а, давн-и́и-а; спати, спат-и́й-ий, спат-и́и-а, спат-и́и-а, спат-и́и-а, спат-и́и-а, спат-и́и-а, спат-и́и-а та ін.

Багато слів в українській мові, де суфікс або префікс цілком зник з коренем і не залишилися ніякі зовнішні елементи слів: поведі́лок, досто́йний, прізви́ще, хлосе́нь та ін. Тільки з огляду на історичне минуле мови було б розвинути ці слова на чотирьох елементах: по-ве-ді-лок, до-сто-й-и-й, прі-зві-ще-є, хлос-и-сь.

§ 14. СКЛАДЕНІ СЛОВА

Словотворення в українській мові не обмежується тільки суфіксами і префіксами. Велику роль відіграє слово-

2. Складні прикметники

Складні прикметники складаються з різних оскоб, а саме:

а) З прикметника і іменника — на означення прикмети особи або людини в певній частині: білоручий, довгоголий, коротконогий, довгоший, великорозумний та інші.

б) З прикметника і дієслова — на означення прикмети: працю, прикметник або дієслово вибирає значення прикметника: легковажний, пилькований, кризований, прокований та інші.

в) З іменника і дієслова — на означення прикмети, що ймає особа або річ від діяльності, яка спрямована на іншу річ: славобудний, зурочений, лісостворний, огнеспалений та інші.

г) З іменника і іменника — на означення прикмети, що має особа або річ відносно до іншої особи або речі: конюлюбий, вітрований, валькований та інші.

д) З числівника і іменника — на означення прикмети, що й має особа або річ в огляді на кількість: одиницний, двоцифровий, трикутний, чотиризначний та інші.

е) З прикметника і прикметника — на означення подвійної прикмети: жовтоблакитний, темноволосий, славобудливий, архітектурно-будівельний, політико-культурний та інші.

3. Основні дієслова

Складні дієслова дуже рідко трапляються в українській мові. Складаються вони з різних оскоб: верховодити, вітроводити, лідоловдити, тизмоводити, легковадити, вальководити та інші.

4. Складні прислівники

До складених прислівників належать прислівники, що складаються з двох частин. Кількість цих частин нем не можна боєбити, самобити, ліворуч, праворуч, горілиць, долілиць, дитинством, живоюмою та інші.

І М Е Н Н И К

§ 17. ПОДІЛ ІМЕННИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

До складу іменників входить як ціле слова, що означають річ, яку ми можемо бачити і чути, кінь, книга, кіт,

силь, але й слова, що позначають речі, яких ми не бачимо, а тільки уявляємо як річ (слава, честь, краса, закордон).

Так поділяються іменники на дві великі групи: іменники матеріальні (або конкретні) і іменники умовні (або абстрактні).

Група умовних іменників являє час красоти в міру того, як красота, розвивається абстрактно мислення. II) Іменники в значенні міри творяться від іменів частини мови (формовідносин, дієслів тощо), вибраними відповідної форми й значення іменника білизни — від білий, розповідь — від розповідати. Дуже часто, виконуючи певну функцію в реченні, імені частини мови побудовані за зразком іменника, з збереженням старої форми. Наприклад: синій голодного по речі, аляр слідиш хворого, семіра одного по ждуть, читати хореше, де підкреслені слова (синій, голодного, хворого, семіра, одного, читати) за своєю функцією в реченні підмета або доданка лінійно схожі на деякі іменники предметних, чоловічих і дієслів на нове значення іменника. Такий процес перетвору мови, частини мови до групи іменників являється субстантивізацією.

За інакш значенням іменники поділяються на такі групи:

а) імена власні — назви окремих осіб, держав, міст, містивостей тощо, щоб відрізнити їх від інших. Наприклад: Петро, Галина, Україна, Київ, Корсика та інші.

б) імена родові — назви осіб і речей того самого роду. Наприклад: чоловік, кінь, собака, дерево, будинок та інші.

в) імена збірні — назви осіб і речей з збірного стану. Але окремі особи і речі мають імені власні. Наприклад: діс (варени: дорени), військо, натовп, черода, марія та інші.

г) імена матерії — назви тих речей, що їх частини вивертаються тим самим словом. Наприклад: золото, срібло, вода, повітря, суцільно та інші.

Між іменами власними і родовими може бути певне перетинання, залежно від функції, що їх виконує слово. Такі збіжні родові слова, як підкова, гонти, скворода та інші за їх функцією можуть перетворюватися на власні імена: Підкова, Гонти, Скворода тощо. І власні, ймена власні з тих же процесів можуть ввійти до родові. Наприклад: Чичиков, Хлестаков... а зміна їх відповідної абстрактної позначки значимості, хлестаковщина тощо.

Деякі особливі імена можуть набирати в реченні збірного значення: кохати з коханням, з турмом тощо.

§ 18. ПОДІЛ ІМЕННИКІВ ЗА ФОРМОЮ

1. Форма граматичного роду

Іменники мають три форми граматичного роду чоловічий, жіночий і середній.

1) До чоловічого роду належать іменники, що до них можна додати питання *чий?* і закінчуються на приголосну, -**й**, -**а**, -**и**: *світ, кінь, батько, гай, Дієра*.

2) До жіночого роду належать іменники, що до них можна додати питання *чия?* і закінчуються на приголосну, -**а**, -**и**: *рука, вода, кістка, міл., а також мати*.

3. До середнього роду належать іменники, що до них можна додати питання *чого?* і закінчуються на -**о**, -**е**, -**и**: *село, коло, життя, ім'я, звання*.

Деякі іменники кожениться і в чоловічому і в жіночому роді. Тобто до них можна додати питання *чий?* і *чия?* Наприклад: *чий сирота, каліка?* і *чия сирота, каліка?* Такі іменники зуться іменниками одностатевого роду.

Можно сказати, що граматичний рід не може відповісти своїм родовим значенням слова, тобто не може саме своїм реальним родовим значенням відповісти на одне із запитань питань граматичного роду. Наприклад, слово *дівча* і хлопця своїм змістом належить до жіночого роду, а граматичною формою належить до середнього роду, бо до них можна додати одне питання *чого?* Такі слова, як *лікар, лікарка, борона* та інші формально належать до чоловічого роду, але своїм змістом можуть означати осіб і жіночої статі.

Деякі слова із граматичного жіночого роду перешли в граматичний чоловічий рід: *завис, підвис, свек, літальна машина*.

2. Форма відмін

Всі іменники із формою коженяться на чотири групи або відмін: *перша, друга, третя і четверта*.

1. До першої відмін належать іменники жіночого і чоловічого роду (а також і середнього рід) на -**а**, -**и**: *рука, земля, Хома, сирота, староста*.

2. До другої відмін належать:

а) іменники чоловічого роду на приголосну, -**й**, -**а**: *пона, кінь, гай, батько, Петро*

б) Іменники середнього роду на -о, -е, -я (крім слів з основною на -ат, -ят, -єт) село, поле, знання.

3. До третьої відміни належать іменники жіночого роду на приголосний в слово мати: сіль, піч, кров, кістка.

4. До четвертої відміни належать іменники середнього роду на -а, -я з основною на -ат, -ят, -єт: дитя, теля, ім'я.

§ 19. ЗМІНА ІМЕННИКІВ ЗА ЧИСЛАМИ Й ВІДМІНКАМИ

Іменники в реченні, залежно від зв'язку з іменами словами, відносять до певної форми або відмінки. Така зміна відноситься тільки до відмінювання.

Іменники відмінюються за числами й відмінками.

1. Зміна за числами

Іменники мають два числа: однину і множину. Наприклад: **стіл** — **столик**, **день** — **дні**, **річка** — **річки**, **рука** — **руки**, **піч** — **печі**, **теля** — **телята**.

До всіх іменників відносяться за числами. Деякі іменники належать тільки до однини, а деякі — тільки до множини.

а) Іменники, що мають тільки однину, означають: дію (бігання, злітання), якість (світлість, краса), почуття (жаль, відрада), збірність (милосердя, шкільна), матеріал (графіт, сталь), назву краю (Фінляндія, німецька), географіч. назву (Київ, Москва) та інше.

Іменники, що означають матеріал або речовину, можуть мати і множину для позначення різних матеріалів: **стали**, **маєла**, **солі** тощо.

б) Іменники, що мають тільки множину, трапляються рідше і означають збірний склад речі: **помили**, **граблі**, **терези**, **дрова**, **двері**, а також з суфіксом — **ощі** **радіощі**, **пестощі**, **латрощі**, **мислосощі**. Тільки множину мають і деякі географіч. назви: **Афіни**, **Чернівці**, **Альпи**, **Карпати** та інші.

2. Зміна за відмінками

Всіх відмінків в українській мові сім, а саме:

1. Називний	відповідає на питання хто? що?
2. Родовий	„ „ „ кого? чого?
3. Давальний	„ „ „ кому? чому?
4. Знахідний	„ „ „ кого? що?
5. Орудний	„ „ „ чим? чим?
6. Місцевий	„ „ „ по, на, в, при кому?
	по, на, в, при чому?

7. Кличний тільки відносно вживається.

Брат читає книжку. Брати мають дома. Сестри доглядають братів. Я дусерю брата. Я їду з братом на прогулянку. На братомі новий одяг. Приїжджай, брате, до мене.

На всі іменники відмінюється на відмінках. Деякі іменники в усіх відмінках зберігають одностову форму. Не відмінюється звичайно жіночий статок і прикметник:

а) -а, -и Гата, Кала, шоста, купа, декольте, турне...

б) -і: пенурі, жорі, Верді, Стенді...

в) -у, -ю: лаванду, інтер'ю, Баку, м'ясо...

г) -а, -и, -я: Русса, Зола, Боража, Фрутто, нетто, сальдо, тріа...

д) жіночі прикметки: дівчачі Шмідт, на шмат Шольц, новий одяг...

§ 20. ПЕРША ВІДМІНА

1. Назви жіночих на групу

Перша відміна іменників за характером закінчень відділяється на три групи: тварю, м'яку й мішану.

1. До тварюї групи належать усі іменники жіночого й чоловічого роду на -а, крім іменників з основою на шиплячий: руса, голуба, Параска, Микола.

2. До м'якої групи належать усі іменники жіночого й чоловічого роду на -и: жемля, місна, Марія, Джери, шва.

3. До мішаної групи належать усі іменники жіночого й чоловічого роду на -я з попередньою Тимчасових жемля, дупка, крутка, плотка, Аркуша.

Мішана група в відмінковій приймає тварю й м'яку закінчення. Тварю закінчення вона приймає в одностовій і множині відмінках однини (крутка — крутку) та в родовому, давальному, орудковому і місцевому відмінках множини (крутка, круткам, крутками, на крутках). М'які закінчення вона приймає в родовому, орудковому і місцевому відмінках однини (крутка, крутку, крутку) та в називному і знахідному відмінках множини (крутки).

2. Зразки відмінювання

Части	Види	Тверда група	М'яка група	Мішана група
	Н.	нога хата гора	но́га но́га бу́ра	кру́ча но́га ду́тя
"	Р.	нога хата гора	но́га но́га бу́ра	кру́чі но́га ду́тя
"	Д.	но́га хати́ гори́	но́га но́га бу́ра	кру́чі но́га ду́тя
"	З.	но́гу хату́ гору́	но́га но́га бу́ра	кру́чу но́гу ду́чу
"	О.	но́гом хата́м гору́м	но́га но́га бу́ра	кру́чим но́гом ду́чим
○	М.	[на] но́га но́га гори́	но́га но́га бу́ра	кру́чі но́га ду́тя
"	К.	но́га хату́ гору́	но́га но́га бу́ра	кру́ча но́га ду́тя
"	Н.	но́га хата гора	но́га но́га бу́ра	кру́чі но́га ду́тя
"	Р.	но́г хат гір	но́гом но́га бу́р	кру́чі но́г ду́тя
"	Д.	но́гом хата́м гору́м	но́га но́га бу́рам	кру́чим но́гом ду́чим
"	З.	но́гу хату́ гору́	но́га но́га бу́ра	кру́чу но́гу ду́чу
"	О.	но́гом хата́м гору́м	но́га но́га бу́рам	кру́чим но́гом ду́чим
"	М.	но́га хата́м гору́м	но́га но́га бу́рам	кру́чим но́га ду́чим

3. Завдання до вправ на відмінювання

а) Родовий відмінок однини і чисельний відмінок множини мають закінчення -и в твердій групі (ні́жа, го́ра) і закінчення -і (-ів) в м'якій і мішаній групі (но́га, но́га, ду́тя).

б) Давальний і знахідний відмінки однини мають спільно для всіх груп закінчення -і (-ів) води, ї́сти, ду́ти. Проти, перед і приголомі в. м. в відмінках на а, я, є (зна. § 10): ру́ка, на́гали, О́вчи, му́ч.

в) Знахідний відмінок однини має закінчення -у в твердій та мішаній групах (бу́ра, во́ду) і закінчення -а в м'якій групі (ні́жа, Ма́ри).

г) Орудий відділок має закінчення -ою в твердій групі (мастолою, Миколою) і закінчення -ою (-ою) в м'якій та мішній групах (лічачою, лисиною, цюкочою).

г) Кінцевий відділок єдинки (називних кінцевої форми не має) має закінчення -о в твердій групі (Навалю, Миколо) і закінчення -а (а) в м'якій та мішній групах (лісню, Марію, кручою).

д) Називний відділок множини має закінчення -и в твердій групі (руки, сирни) і закінчення -и [-і] в м'якій та мішній групах (ліси, буре, калюші).

е) Родовий відділок множини закінчується на чотирьох основ: фабрик, рук, лав, дум. Причому, між двома приголосними в кінці вставляються о, а, ю: молилов, книжок, пісень, мовк.

Діалі йменника від називного йменк відмін приймають закінчення -ей (3 відк.), -ів (2 відк.), єдиней, множей, бабів, хатів, судів.

ж) Називний, орудий і мішаний відділки множини мають закінчення -ам, -амі, -их в твердій і мішній групах (сталам, стежинам, стоякам; кручам, кручинам, кручах) і закінчення -ам, -амі, -их в м'якій групі (лісам, пісинам, пісинах).

Окремі йменники від називного орудий відділки приймають паралельно і закінчення -ам: одірама й слюмаць, синьма й синьмаць.

з) Значимий відділок множини для слів, що означають великі кошти, має закінчення називного відділку (зупити книжки, йти гроші); для слів, що означають малі кошти, має закінчення родового (бачи жінок, труєть ялиноч).

Хоча послідовність їх змінює додержується. Наприклад: погнав корів паста, але й погнав корови паста. Або: зложив мовк синів.

§ 21. ДРУГА ВІДМІНА

1. Води відмін на групі

Йменник другої відміни за характером закінчень той поділяється на три групи: тверд., м'яку і мішану.

1. До твердї групи належать йменники на тверду приголосну (крім називних і деяких на -ф і -в [чашка, бістра]) та йменники середнього роду на -в (золу, віно).

2. До якого групу пам'яті (випити повільного разу на м'язу прикладати і - в крутому, гай) та (випити середнього разу на - в, - в (пале, жовта).

3. Да мішкової групи належать існуючі членивчого й саранового роду з основою на шматочку (мш, мш, мш, шмш, сарановий).

Черезу усього треба звернути на ілюстрації чованого ряду на р. від півночного, а саме, до всіх трьох груп, зокрема від більшої до меншої відстані або з'являється д.

До першої групи належать люди творчої індивідуальності на-
приклад, акторів, музикантів та інше, а також творчі індивідуаль-
ності були велика кількість: режисер, композитор, танцюрист, балет,
художник та інше; також індивідуальності в великій кількості захо-
плюють в інших сфер: лікар, інженер, вчитель, майстер, економіст,
архітектор, конструктор, актор, композитор, фізик, танцюрист та
інше. Другою групою периферичних індивідуальностей та їхні подібного
типу є люди з певними талантами, приналежності в певному від-
ділі науки чи мистецтва, але не голосом талантів: наприклад, майстри, ко-
мюнікатори, художники, танцюристи та інше.

До цієї групи належить переважно ті іменники та -р, що є в суфіксах -ар, -ир: візгар, байгар, господар, бляхар, чеботар, димар, кобзар, багатир, провідир та інш. А також деякі зменшувальні з інших мов: віздар, димі́р, каліма́р, пасама́р, мапастир...; а крім того й деякі зменшувальні іменників, окрештар, ностар, шрида́р та інш.

До жіночої групи належать іменами з суфіксом -ар (портняжка в давній професії): малар, сідалар, голар, пугар, пошитар, газетар та інш. Але якщо належалося жінці не на постійному, то й іменами належало до твердої групи м'язар, м'язора, м'язирокі.; ст'юлар, ст'юлара, ст'юларокі—

Міжсам група другої мішки в мілікієванні приймає теоретичні й м'які висловлення. Теоретичні — в загальному, родовому відношенні однієї [жінки, жінки] та в загальному, особистому і мілікієвому відношенні чоловіка [чоловіка, чоловіка, чоловіка]. М'які висловлення — в загальному, особистому і мілікієвому відношенні однієї [жінки, жінки, жінки] та в загальному відношенні чоловіка [чоловіка, чоловіка, чоловіка].

2. Граматичні відмінки

Група	На- даєть	О д и н к а	М н о ж и н а
а	Н.	стін стени дадься	стени стени дадься
	Р.	мотор само	мотора само
	Д.	стола сталу дадься	столів столів дадься
	З.	мотора-сама	моторів сіл
	О.	столові стовкові дадься	столом столом дадься
	М.	моторіві салу	моторам салам
	К.	стін(ів) стени дадься	стенах стених дадься
б	Н.	мотор(ів) само	мотора само
	Р.	столом столом дадься	столома столома дадься
	Д.	мотором салом	моторами салами
	З.	(нів) стін(ів) стени дадься	стінках стінках дадься
	О.	моторі салі	моторах салах
	М.	столом стени дадься	столом стени дадься
	К.	столом стени дадься	столом стени дадься
в	Н.	даль край натар	дні краї натарі
	Р.	море ливаня	моря ливаня
	Д.	для краю натар	для краю натарів
	З.	даль(ів) краєві натаріві	моря ливаня
	О.	море ливаня	морем ливаням
	М.	даль край натар	дні краї натарів
	К.	даль край натар	морях ливанях
г	Н.	даль край натар	дні краї натарі
	Р.	море ливаня	моря ливаня
	Д.	для краю натар	для краю натарів
	З.	даль(ів) краєві натаріві	морем ливаням
	О.	море ливаня	дні краї натарів
	М.	даль край натар	морях ливанях
	К.	даль край натар	морях ливанях
д	Н.	даль край натар	дні краї натарі
	Р.	море ливаня	моря ливаня
	Д.	для краю натар	для краю натарів
	З.	даль(ів) краєві натаріві	морем ливаням
	О.	море ливаня	дні краї натарів
	М.	даль край натар	морях ливанях
	К.	даль край натар	морях ливанях
е	Н.	даль край натар	дні краї натарі
	Р.	море ливаня	моря ливаня
	Д.	для краю натар	для краю натарів
	З.	даль(ів) краєві натаріві	морем ливаням
	О.	море ливаня	дні краї натарів
	М.	даль край натар	морях ливанях
	К.	даль край натар	морях ливанях

а) Різноманітність одних і тих же збірних з тварин-ських м'яс і одних і тих же закінчень: -а [-я] та -у [-ю]: м'ясо, коня, свиню, чаю. Закінчення -у [-ю] колеть у даній тваринській м'як обіймає повільношу групу слів. А потім вона стає переважною і на інші слова, так що й тепер аж ще кілька десятків обіймає більшу групу слів. Ми не можемо точно визначити, які саме групи слів прийшли на закінчення, бо конкурсує між ними двома закінченнями ще й друге тварин. Можна подати лише приблизно розподілення.

Закінчення -а мають: тварин і мішаних тварин (кошка, м'яса, цигорка) закінчення -я — м'яса тварин (кошка, цигорка). Ці закінчення обіймають слова, що означають початок випічки: предмети щодо розміру, форми тощо: чоловіка, товарища, вагони, візга, воза, котора, містка, січня, грудня, вісїтня, дна та їм, значаччи й власні назви — Івана і приймення Петра, Івана, Петренка, Шевченка, Драгоманова, Кравцова та їм, та (частково) географічні назви: Києва, Харкова, Львова, Козова, Перемишля, Відня та їм. Це закінчення приймають всі іменники середнього роду: дерева, мішка, селя, коня, кора, коліна, яйця, плеча та їм.

Закінчення -у [-ю] мають іменники, що означають переважно неформальні предмети — збірні, речовинні, абстрактні тощо: цукру, віска, меду, пароду, меду, кавасу, гниа, змеду, двогтю, дощу, морозу, страху, гайбу, дотасу та їм, значаччи й слова іменників чоловічого ґатуну, комісаріату, декрету, акту, штабу, інституту, університету, факультету та їм. Також частина власних географічних назв: Сибіру, Криму, Кавказу, Уралу, Дону, Берліну, Парижу, Нью-Йорку тощо.

Додатк. слова можуть приймати те й друге закінчення: наприклад слова з двома значеннями: двора [дворя] — двору [двор'я], тавка [до тавки] — тавку [тавка], листа [листя] — листу [ли дерев], стола [різ] — столу [ліз], пашера [пашеря] — пашеру [до пашери] та їм.

Також слова, що в інших словотвірних виборах збірного значення: каменя [каня] — каменю [каря], листа [одн. лист з дерева] — листу [багато] тощо.

Подвійності закінчення сприяє також наголос: без оорона — без оороду, з двора — з двору, до міста — до місту, без стада — стаду тощо.

б) *Домашній відділок* однина для іменників чоловічого роду має основні значення -аві (твар.), -ені, -ені (м'я), і -ів (ж) конкомі, конкамі, малорені, великаві, Палісаві; для іменників середнього роду -у (твар.) і -ів (ж) та -ю (м'я): салу, візану, пласу, носу.

Займенник у приймаєть іменник чоловічого роду на -ів, -ів: Каску, Львову, Драгоманову, Ковалю, Кравцю, Петрову, вострову та ін.

Займенник у може бути і інших іменників чоловічого роду, щоб уникнути збігу зім'яких однинських займенників Північ, Південь, Маруся.

В словах, що починаються розділеним поняттям, можуть бути основні займенники Богамі — Богам, Духомі — Духам, Господомі — Господом, Поромі, у Шенчані: Молитесь Богамі святому, молитесь пророці на землі. А з іменним Богом починає.

З другого боку, займенники -ені можуть приймати також і родові іменники середнього роду, що означають певні види землі: на -аві теляткомі, коняткомі, дитячкомі тощо.

в) *Західний відділок* однина і множина для іменників чоловічого роду, що означають певні поняття, має займенники родового відділку: праві коня, ліві коня, токариня. Для іменників чоловічого роду, що означають певні поняття, і для іменників середнього роду західний відділок має займенники називного відділку: вісім кім, біляку поля.

Проте, деякі іменники, що означають певні поняття, можуть мати і паралельні форми — називного й родового: кунах віліч і кунах вілічів, вишневих листів і вишневих листів, вісім дубів і вісім дубів на лісі.

Пі ж іменники чоловічого роду, що означають не оформлені предмети, тобто ті, що в родовому відділку мають займенники -у (ж), в західному відділку однина приймаєть тільки форму називного. Наприклад: однією університет (а не: університета), урядом правдою (а не: правди) тощо.

г) *Середній відділок* однина має займенники -ом (твар.) і -ам, -ам (м'я, твар.) чоловіком, селом, днем, ніччю, міськом, школяром, краєм, морем.

Пі ж іменники середнього роду на -я пізнішими форм називного й родового відділку однина (іменник, тала) мають значення -ам: знавця, життя, клоччя, волосся, збіжжя та ін.

г) *Множинний відділок* однина має три різні значення:

1. Закінчення -[f] — особина закінчення для всіх трьох груп іменників чоловічого і середнього роду, що означають певний станок: на дубі стоїть, возі, лобі, шибці, містці, ломуці, селі, морі, місті, бокові, мілі, на мості, на жолі, на обочині, на Поділлі (а не: на Поділі, на варілі) та ін.

2. Zadržavanje uhi (repa.) va uhi uhi (a'ia. i uhi.)
 upotrebu uhi zadržavanje uhi na bratov, to
 zadržavanje uhi na bratov, to

3. Закінчення -у (-ю) завжди обертається в українській мові й позначенося тепер переважно на іменник чоловічого і середнього роду з суфіксами -а, -ня, -он, -ан, -ин, -ань, -ань, -он, -онь, на коняку, в мішку, в сірнику, в будинку, у вішівку, в шовку, в пенку, на вишівку, на драку, в мішку тощо.

Задатки у приймають записи іменами середнього ряду українців і вестали: на відпочивку, на сиренську, на сонячку та інші.

Додат інтеграція, переважно безсуб'єктивна, зазвичай відносно загальної можуть приймати паралельні закінчення -і та -у: в саді — в саду, в галі — в гаю, на торзі — на торгу, в ряді — ряду тощо. Іноді, з порушенням загальної закінчення, мають місце тілесні -у: по сільу, на степу, на ставу, по сільу та степу.

а) Ключовий віршірек має закінчення -е (твор. І -ю (м'як.) та -у (твор. І м'як.) тільки в деяких випадках: чоловічого роду: конічка, дружка, вола, голуба, місника, Василя, лісника, даничку, товаришу, діду, мому та їм.

Закрива закључених -у лажу так! Јединица творац

В назвах народів з суфіксом -ни в однині маємо закінчення -ні: слов'яни, болгари, татари та інші, а також голани, борежани та інші.

Деякі іменники мають закінчення -а (залишок старої форми дубин, що означалі парні речі: рушани, миса, а від них прийняли, як закінчення іменників з жіночим значенням: вібра, хліба, груста тощо).

2. Іменники середнього роду мають закінчення -а [тверд.] і -и [м'як.] та -а [ж'як.]: берега, вікна, моря, поля, видоння, селення.

Після двох слів приймають закінчення -і (залишок дубин): очі, плечі.

ж) Родовий відмінок іменників має окремі закінчення для чоловічого й середнього роду.

1. Іменники чоловічого роду в усіх трьох відмінках мають на -и [ж'як.]: столів, стільців, ложів, лікарів, країв тощо.

2. Іменники середнього роду приймають форму частішої основи: дерев, вікон, країв тощо.

Деякі іменники середнього роду приймають форму чоловічого роду: морів, полів, подвір'їв. А деякі мають паралельні форми: знань і знанців, оповідань і оповіданців, піснь і поєснь.

Назви, деякі іменники чоловічого роду приймають форму середнього роду, тобто форму частішої основи. Це буває особливо при численнізованні слів: парч чобіт, парч солдат та інші. А також іменники чоловічого роду з суфіксом -ни, що в родовому відмінку мають назви відпадів: столів, мішків, галичан, хуторів, подорожів та інші.

Незалежно частини іменників чоловічого й середнього роду приймають спільне закінчення -ів, зазначаючи від III відміни: гостей, очей, вічок, грешей, коней та інші.

з) Родовий відмінок іменників має закінчення -ам [для твердої і м'якої груп] та -ам [для ж'якої групи]: столів, чоловіків, ложів, мулярів, каларів, конів, лікарів та інші.

а) Зв'язковий відмінок іменників для іменників чоловічого роду, що означають жінку повста, приймає форму родового: вступів доварівнів, штурвів кнотівнів; для іменників, що означають жінку повста, — форму називного: штурвів олівнів, штурвів полів.

Хоч можлива форма називного відмінку і для іменників, що означають жінку повста: повста жінка повста, жінка повста жінка на ніч.

Іменники середнього роду приймають форму називного: об'їжджівів і олів, відірванівів вікнів.

б) Орудний відмінок називає має закінчення -ами (для твердого і м'якого грун) та -ими (для м'якого грун): во-лами, со-лами, ко-занами, вулгарам, дини-ми, поли-ми, зінарами. Деякі іменники приймають закінчення -ами кіньми, гістьми, грибами, козими, ярилами.

Деякі іменники чоловічого й середнього роду зберігають стару форму двоїли очима, плечима, гримима.

в) Місцевий відмінок зовсім має закінчення -их (для твердого і м'якого грун) та -их (для м'якого грун): на столах, на солах, на мечах, на шкелерах, на конях, на лі-варях, на волах.

§ 22. ТРЕТЯ ВІДМІНА

1. Зростаючі іменники

Від-мінок	О д и н а			М л о ж и в а		
Н.	вість	тінь	віч	вісті	тіні	вічі
Р.	вісти	тіні	вечі	вістей	тіней	вечей
Д.	вісти	тіні	вечі	вістям	тіням	вечам
З.	вість	тінь	віч	вісї	тісї	вічї
О.	вістю	тіною	вічю	вістюма	тістюма	вечюма
М.	вісти	тіні	вечі	вістях	тінях	вечях
К.	вісте	тіне	вече			

2. Зменшення та звертання іменників

а) Називний і присвійний відмінки однини змінюються на м'яку приголосну, крім шалачих ш, ч, ш, щ, грунних ф, п, в, м, ф та р, які дають ствердий і тепер по повільно змінюються (див. § 12): сімь, маць, вість, свідомість, Русь, віч, жовч, кров.

б) Роданий, давальний і місцевий відмінки мають свійше закінчення -и: ма-и, вечі, розкош-и, відрива-и, мова-и.

Деякі іменники, що стикаються на -ть з конкретною приналежністю, в родовому відмінку мають закінчення -и: вості, відомості, смерті, злості, нахості... а також іменники: осени, соли, проли, любови, Русі.

в) Орудний відмінок однини має закінчення -ю: вістю, тіною, вічю, сіаню, розкошанню та інш.

г) Кличовий відмінок однини для всіх іменників має свійше закінчення -і: вості, веча, молодості, мова-и та інш.

а) Названий і значень відмінювання назви єдиного числення і: тілі, соці, нощі, кості, відомості.

б) Родовий відмінок назви має значення «її», але найбільше часто від назви: коної, нощей, печей тощо.

Важко йменням приймати значення другої відмінювання подорожі, розкоші, відповідей і відповідей то йти.

в) Давальний відмінок назви має значення «їм» (іноді пишуть «им»: тім, нощам, печам, подорожам та йти).

г) Орудий відмінок назви має значення «ним» (іноді пишуть «ним»: кістками, нощами, печами та йти).

д) Місцевий відмінок назви має значення «на» (іноді пишуть «на»: на костях, в нощі, в розкоші та йти).

3. Відмінювання слова „мати“

Іменник мати при відмінюванні приймає чоловічу форму з суфіксом -єр- (-ір-):

Відмінки	Один	Множина
Н.	мати	мат-єр-і
Р.	мат-єр-і	мат-єр-ів
Д.	мат-єр-і	мат-єр-ам
З.	мат-ір	мат-єр-ів
О.	мат-ір-ю	мат-єр-ням
М.	мат-єр-і	мат-єр-ам
К.	мати	мат-єр-ам

§ 23. ЧЕТВЕРТА ВІДМІНА

1. Вроби відмінювання

Відмінки	Один		Множина	
Н.	телі	ів'а	тел-ет-а	ів-єр-а
Р.	тел-ет-а	ів-ам-а	тел-ет	ів-єр
Д.	тел-ет-і	ів-ам-і	тел-ет-ам	ів-єр-ам
З.	телі	ів'а	тел-ет-а	ів-єр-а
О.	телам	ів'ам	тел-ет-ам	ів-єр-ам
М.	тел-ет-і	ів-ам-і	тел-ет-ам	ів-єр-ам
К.	телі	ів'а	тел-ет-ам	ів-єр-ам

2. Замінення де серією відмінних

Іменник четвертої відмінки означаєть, порівняно з назвою, істот і при відмінковості приймають паростову основу з суфіксом -и- (істот випадає -и-). Іменник і-го при відмінковості приймає паростову основу з суфіксом -и-. Про серію відмінних можна подати такі замінення:

а) Названий, названий і орудий відмінки одними суфіксами не мають.

б) Родовий відмінок одними має замінення -и: теляти, курчати, імени.

в) Давальний відмінок одними має замінення -и: теляті, курчаті, імені.

г) Значінний відмінок можна має паралельні форми — називного й родового, порівняно з назвою мають тварин (я не знаю): коні лопат — коні лопата, змії курчат — змії коні курчати.

§ 24. ВІДМЕНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ ТІЛЬКИ В МНОЖИНІ

Деякі іменники не мають однини і відмінюються тільки в множині, а саме:

а) Іменники, що відмінюються за першою відмінкою:

1. За твердою групою: Червоні, Афіни, Карпати, Альпи та ін.

2. За м'якою групою: граблі, косилі, ножні, коши і ін.

б) Іменники, що відмінюються за другою відмінкою:

1. За твердою групою чоловічого роду: охоти, вогні, окуляри, кайдани, обідники, терези та ін.

2. За м'якою групою чоловічого роду: Пірсей, драгі та ін.

3. За м'якою групою чоловічого роду: кліні, аріадні, радощі, веселощі, нестощі, ласощі та ін.

4. За твердою групою середнього роду: вила, дрова, уста та ін.

5. За м'якою групою середнього роду: мішки, давальня, видальня та ін.

в) Іменники, що відмінюються за третьою відмінкою: гуси, кури, діврі, сім'я, люди, груди. Деякі з них мають і однину, тільки з іншою основою: гуси — гуся, кури — куря.

й Ісаківна; що відносяться до четвертою відлікової речовини, кожонята, оченята, брескята, савчата, лощата та ін.

П Р И К М Е Т Н И К

§ 24. ГОДИНІ ПРИКМЕТНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

1. Відносні і відносні прикметники

Прикметники за своїм значенням поділяються на дві групи: якісні і відносні.

1. Якісні прикметники позначають таку ознаку речі, яка може проявлятися в дійсності або в уявній мірі. Наприклад: крам дорогий, але він може бути й дорожчий; вода солодка, але вона може бути й солодкіша і т. д.

2. Відносні прикметники вказують відношення одної речі, що від її назви утворений прикметник, до другої. Найчастіше відносні прикметники вказують на матеріал, що з якого зроблена річ (дубовий стіл, залізний ліжко), на приналежність речі (австралійсь стуло, тюфякські корси), на відношення речі до місця, особи тощо (Лондонська нарада, ліній сина, Шевченківські дні).

В першому ряду відносні відносні прикметники позначають значення жінок. Наприклад: залізний дих (відносний), але: залізна вода (якісний).

До відносних прикметників належать також група присвійств прикметників, що вказують на приналежність речі жінці особи. Наприклад: батькове ліжко, сестрина стуло.

Присвійств прикметники творяться від іменників чоловічого роду з допомогтою суфіксів -ів, -ових, -ових та -ів, -ових, -ових братів, братови, братови; Горайов, Горайових, Горайових і від іменників чоловічого й жіночого роду з допомогтою суфіксів -их, -их, -их та -ів, -ів, -ів (Миколів, Миколівих, Миколівих; Маріїв, Маріїв, Маріїв).

УВАГА. В речовій відносині в присвійств прикметниками можуть бути й форми іменників, якщо вони виступають в чоловічій прикметності (в синівській формі означення) і відносяться на іменник який? чий? Наприклад: стіл з дуба (чий?), тюрні Шевченків (чий?). У формі своїх змінюваних дієслів форм: стіл дубовий, тюрні Шевченків.

Таким чином, в давній українській мові існувало два роди прикметників — короткі й повні. Згодом короткі прикметники зникли, залишивши по собі лише деякі сліди (наприклад, формою названого і знахідного відмінків жіночого й середнього роду: *чорна, чорна*). Повні ж розвивалися далі й тепер цілком панують.

До коротких форм прикметників належать форми називного відмінка однини чоловічого роду присвійних прикметників: *братів, сестри*.

Давні прикметники (перетворили в повні) допускають особливу форму: *дрібно́й дощк* — *дрі́бна дощк*, *помі́й* — *поме́н, помі́нь* — *поме́нш та ін.*

2. Родів прикметників на відмінах

Основною ознакою поділу прикметників на відміни була творить і наявність основ, що від них творилися повні прикметники. Якщо відомі лише відмінники додавалися до творять основ, тоді творилися *тврять* прикметники: *добре-м, добре-м, добрий*. Якщо жода додавалися до *м'яких* основ, тоді творилися *м'які* прикметники: *сино-м, синня, синій* й *ін.* в залежності від відмінних відмінників *мій*.

Так поділяються прикметники на дві відміни — *тврять* і *м'які*.

Основною тврять відмінна є закінчення *-ий* (чол. роду): *-ий* (жін. роду) та *-а* (сер. роду): *чорний, чорна, чорна; білий, біла, біла*.

Основною м'якої відмінна є закінчення *-ий* (-ій) (чоловічого роду): *-ий* (жін. роду) та *-а* (сер. роду): *синій, синя, синя; ранній, рання, рання*.

УВАГА. Колись до м'якої відмінна належали також прикметники з основою на *шиплячу*, коли ці останні були м'якими (порівняй *шпиль* — *шпильний*), але тепер вони через створення шиплячих поребрих до тврять відмінки: *пінний, піна, піна; чумний, чума, чума*.

§ 27. ТВЕРДА ВІДМІНА ПРИКМЕТНИКІВ

1. Прикметники тврять відмінна

До тврять відмінна належать як старі, так і багато нових прикметників, куди з відносним значенням, які стійко утворилися і тепер ще творяться в міру потреби. Найголосніші з тврять прикметників такі:

а) Всі прикметники з основою на *г, к, з* та *ж, ч, ш, щ, ц*: *дорогий, шкідливий, тижий, дужий, гарячий, пішний, кращий, кучий* та *ін.*

б) Всі прикметники з основою на -и з множинним значенням: відоманий, наступний, природний, придатний, рідний, лодний, безладний, паралний, безробітний, вічний, тогочасний, контичний, мінеральний, селянський, господарний, літературний, найкращий, натурний, ударний, моральний, світовий, денний, вісничий, відомий, модний, вірний, великий, тотальний, холодний та інші.

в) Всі прикметники з суфіксами -ів, -их, -ів, -ів: братів, краєв, Петрів, Корнів, дочин, Марів та інші.

г) Всі інші прикметники з основою на твердій приголосній: добрий, лийний, готовий, молодий, малий та інші.

2. Форма відмінювання

1.

Відмінки	О д и н и а			Множина
	Чол. рід	Жін. рід	Серед. рід	
Н.	добрий	добра	добре	добрі
Р.	доброго	добрій	доброго	добрим
Д.	доброму	добрій	доброму	добрим
З.	добрий (-ого)	доброу	добре	добрі (-их)
О.	добрим	добрю	добрим	добрими
М.	добрим (-ому)	добрій	добрим (-ому)	добрим
К.	добрим	добра	добре	добрі

2.

Н.	братів	братова	братове	братові
Р.	сестри	сестрина	сестрине	сестрині
Д.	братового	братової	братового	братовим
З.	сестриного	сестриної	сестриного	сестриним
О.	братовому	братовій	братовому	братовим
М.	сестриному	сестриній	сестриному	сестриним
К.	братів (-ого)	братову	братові	братові (-их)
Р.	сестрин(-ого)	сестрину	сестрине	сестрині (-их)
Д.	братовим	братовою	братовим	братовими
З.	сестриним	сестриною	сестриним	сестриними
М.	братові (-ому)	братовій	братові (-ому)	братовим
К.	сестрині (-ому)	сестриній	сестрині (-ому)	сестриним
Р.	братів	братова	братове	братові
Д.	сестрин	сестрина	сестрине	сестрині

§ 28. М'ЯКА ВІДМІНА ПРИКМЕТНИКІВ

1. Прикметники м'якої відміни

М'які прикметники це такі числівні, порівняючи з твердими. Сюди належать такі найуживаніші прикметники:

а) Всі прикметники з основою на -и присвійного творення: вчорашній, домашній, вчорашній, сьогорішній, тутешній, десьній, горішній, сиринський, блядий, позований та інш.

б) Всі інші прикметники з основою на м'яко -и: безодній, братерній, братній, будній, великодній, верхній, вчірній, вчорішній, довбівній, городній, господарній, дашній, дорожній, достатній, дружній, задній, західній, слідній, сусідній, сільній, хатній, мужній, обідній, осінній, осенній, присутній, середній, ранній, рутяній, кутий, літній, та інш.

в) Прикметники з основою на -а, -я, -с: арній, квітній, весій (доп 1: ораний, косячий).

г) Прикметники з основою на голосний: безкарній, довголітній, короткошій та інш.

2. Зміна відмінників

Відмін-ня	О д и н и а			Множина
	Чол. рід	Жін. рід	Серед. рід	
Н.	літній	літня	літнє	літні
Р.	безкарній	безкарна	безкарне	безкарні
	літнього	літньої	літнього	літніх
Д.	безкарнього	безкарньої	безкарнього	безкарніх
	літньому	літній	літньому	літнім
	безкарньому	безкарній	безкарньому	безкарнім
З.	літній (-ого)	літня	літнє	літні (-іх)
	безкарній(-ого)	безкарна	безкарне	безкарні (-іх)
О.	літній	літньою	літня	літніма
	безкарній	безкарньою	безкарня	безкарніма
М.	літній (-ому)	літній	літній (-ому)	літнім
	безкарній (-ому)	безкарній	безкарній (-ому)	безкарнім
К.	літній	літня	літнє	літні
	безкарній	безкарна	безкарне	безкарні

3. Зв'язок відмінкових прийомів

Додатт присвійні прикметники втрачають своє творе присвійне значення і перетворюються на йменники на означення прийомів. Ці прикметникові йменники при відмінковій приймають тільки безличовий нахил.

а) Приймала чоловічого роду на -ін в однині відмінюються, як йменники (крім орудного відмінку, що має прикметникове значення), а в множині — як прикметники (крім називного відмінка, що має йменникове значення).

Нахил	О д н и н а		М н о ж и н а	
Н. К.	Гайбіа	Крайбіа	Гайбіаа	Крайбіаа
Р.	Гайбіаа	Крайбіаа	Гайбіааа	Крайбіааа
Д.	Гайбіау	Крайбіау	Гайбіааа	Крайбіааа
З.	Гайбіаа	Крайбіаа	Гайбіааа	Крайбіааа
О.	Гайбіааа	Крайбіааа	Гайбіаааа	Крайбіаааа
М.	Гайбіаа	Крайбіаа	Гайбіааа	Крайбіааа

б) Приймала чоловічого роду на -ия та географічні назви на -ін, -ія відмінюються, як йменники.

Нахил	О д н и н а		М н о ж и н а	
Н.	Волощина	Київ	Волощина	
Р.	Волощинаа	Київ	Волощинаа	
Д.	Волощиніау	Київ	Волощинаа	
З.	Волощинаа	Київ	Волощинаа	
О.	Волощинааа	Київ	Волощинааа	
М.	Волощиніаа	Київ	Волощинааа	
К.	Волощинаа	Київ	Волощинаа	

Так відмінюються й інші приймала та географічні назви: Муха, Каца, Чигирин та інші.

в) Приймала жіночого роду на -ова, -еа, -еа відмінюються, як прикметники (крім називного множини, де закінчення йменникове). (Див. табл. на 44 стор.)

Види	О д и н а	М н о ж и н а
Н. К.	Гай ¹ ова Кра ² сова Воло ³ сова	Гай ¹ ови Кра ² сови Воло ³ сови
Р.	Гай ¹ ової Кра ² сової Воло ³ сової	Гай ¹ ових Кра ² сових Воло ³ сових
Д.	Гай ¹ овий Кра ² совий Воло ³ совий	Гай ¹ овим Кра ² совим Воло ³ совим
З.	Гай ¹ ову Кра ² сову Воло ³ сову	Гай ¹ ових Кра ² сових Воло ³ сових
О.	Гай ¹ ового Кра ² сового Воло ³ сового	Гай ¹ овани Кра ² совани Воло ³ совани
М.	Гай ¹ овий Кра ² совий Воло ³ совий	Гай ¹ ових Кра ² сових Воло ³ сових

§ 29. ЗАВВАЖЕННЯ ДО ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Відмінюючи прикметники на кінцінок особливих ґрунтових, через те ми не будемо згадувати окремо на кожну відмінку. Важливо тільки на деякі особливості в правильній мовності.

а) Прикметники чоловічого й середнього роду тварин відмінки в давньому й орудному відмінках однина мають закінчення -и (а не -і): чорний, чорним. Зате жіночий відмінок прикметників тварин й м'якої відмінки має закінчення -и (а не -иі), на мові чергується (конкурує) з -ому, -ому, -ому: на чорній й на чорному, на овчій й на овчому, на безраїх й на безраїому.

б) Прикметники жіночого роду в орудному відмінку закінчуються на -ю (в тварин відмінків) і -юю, -юю (в м'якої відмінків: чорною, гарячою, сивою, безраїою). Ці закінчення не слід плутати з безкінцевими закінченнями гарячою кавою, освітленою піснем тощо.

в) Всі прикметники тварин й м'якої відмінки в давньому відмінку могою мають закінчення -і (і): чорні, сиві, гарячі, безраї.

г) Прикметники на -и при відмінюванні в давньому відмінку однина мають закінчення -ому (в тварин відмінків) і -ому (і) (в м'якої відмінків): Петрову, Ковалеву, Матвійку. В жіночій відмінку -ові, -еві, (-еві): на Петрові, Ковалеві, Матвійві.

Прізви, відбувається послідовне чергування -а, -я, -і в жаргоні селян: Петро́в, Петро́ва, Петро́ву... Ка́вчів, Кавча́ва, Кавчу́... Ко́валів, Ковча́ва, Ковчу́...

ЧИСЛІВНИК

§ 10. РОДІЛ ЧИСЛІВНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Числівники в реченні виконують подвійну функцію: вони вказують на кількість або на порядок послідовних місць в ряді осіб або речей. Тому всі числівники діляться на дві групи: кількісні і рядові.

1. Кількісні: один, два, три, чотири, п'ять... десять, одинадцять, дванадцять... шістнадцять, вісімнадцять... двадцять... тридцять... п'ятдесят... сорок... дев'яносто... сто... тисячі... тисяч... мільйон... мільярд.

2. Рядові: перший, другий... десятий... двадцятий... дев'яностий... сотий... тисячний... мільйонний і мільярдний.

До кількісних числівників належать збірні числівники (улюб, улюбів, четверо, десятеро) і дробові числівники (половина, третина, п'ята частина, вісімнадцята).

Є окрема група нечислових числівників, які не вказують точно числа речей: багато, мало, досить, кількадецять, кількадесят, кількасот, кількатисяч. Такі числівники часто уживаються разом і вказують уже до числових числівників (два, займешся).

До нечислових числівників належать також слова: кожний, усею, ніхто, жоден, ніщо. Вони стоять при іменниках або займенниках і всі разом вибачає з ними (хоча і в бузю), ніхто з людей не прийняв його, жодного заробачка не виграли.

Якщо ці слова стоять самі, тоді вони мають значення займенників: всі відійшли, ніхто не спався і т. д.

Такі слова, як одинка, двійка, трійка, чотвірка, п'ятка, десятка, сотка не числівники, а іменники. Їх в реченні вони існують як окремі члени речення. Наприклад: однака шайбала, а не двоє для чотвірка (про тремай).

Так само іменниками є слова: половина, третина, десятини: з десятинах тільки третину собі залиши, а решту людям розда.

§ 31. ПОДІЛ ЧИСЛІВНИКІВ ЗА ФОРМОЮ

Система відмінювання числівників дуже складна. В основі лежать форми різних ступенів, часок, ступенів різних відмінків тощо. Деякі числівники в системі відмінювання зберігають старі родові форми (один, одна, одні), а деякі вже втратили їх (три, чотири).

Під час історичної джерела розкривають нам три типи існуючих родових форм, які втратили різні морфологічні проміжки (аналогії). Так, наприклад, числівники два відмінюється як іменники лише в двоїті: числівник три відмінюється як іменники третьої відмінної тільки в множині і в. д.

Із усіх форм латинської системи відмінювання числівників в одних відмінках зберігається форма однини (п'ять, п'яти...) а других — множини (триєх — триєх), а третіх — двох (два, двох, двоєх).

В сучасній українській мові числівники зберігаються в формах різних відмінків. Окрім цього майже числівники один та всі родові числівники, які відмінюються за твердим відмінком прикметників.

Залеж маємо поділ числівників на дві відмінки: іменникова і прикметникова.

§ 32. ІМЕННИКОВА ВІДМІНА ЧИСЛІВНИКІВ

1. Друга відмінювання

Відмінювання числівників має ту особливість, що вони зберігають тільки одну числову форму — одну або множини, або одну тільки двоїту. Наприклад: два (двоєх), п'ять (п'ятиєх), три, чотири (множини).

Н.	два, дві	три	чотири	п'ять
Р.	двох	триєх	чотирьох	п'яти (п'ятиєх)
Д.	двоє	триє	чотирьом	п'яти (п'ятиєм)
З.	— два, або род.	— три, або род.	—	— два, або род.
О.	двома	трьома	чотирма	п'ятьма
М.	двох	трьох	чотирьох	п'яти (п'ятиєх)

Як п'ять... десять відмінюється числівником: одиннадцять... двадцять... п'ятдесят... дев'яносто. Так само відмінюється числівники на означення сотень: двісті, триста... п'ятсот..., розминаються на дві частини (п'ять сот, двох сот). Хоч маємо позначити й без відмінювання: двісті чотиріхсот, двісті шістнадцять.

2. Вимовлення до окремих відмінків

а) Числівники п'ять в родовому, давальному і місцевому відмінках має спільну ланку форму п'яти. Але, крім цієї основної форми, кожний відмінок має ще паростовий форму: родовий — п'ятьох [але виняток двоє, троє], давальний — п'ятьом [інша форма мовлення] і місцевий — п'ятьох [інша форма мовлення].

б) Числівники три, чотири, п'ять в орудковому відмінку зберігають жеманні форми колишньої дієвої: троєма, чотирма, п'ятьма, тобто так само, як і двоєма.

3. Вимовлення до окремих відмінків

а) Числівники сорок, сто при відмінкованні в усіх відмінках [крім називного і знахідного] зберігають закінчення -а. Хоч в орудковому можливий й стара форма дієвої: сорокома, стома.

Н.	сорок	сто
Р.	сорока	ста
Д.	сорокам	стам
З.	сорок	сто
О.	сорока [сорокам]	ста [стам]
М.	на сорока	ста

Крім того, числівник сто в сполученні з іменами числівниками відмінюється за іменниковим відмінком з чоловічим: сто, сот, стом, стам, на стаз.

б) Збірні числівники двоє, об'є, троє відмінюються в орудковому відмінку як два: об'є, об'єх, об'єм, об'єма..

Числівники обидва, обидві відмінюються як два: обидва (обидві), обидвох, обидвом.

Збірні числівники четверо, п'ятеро... завжди не відмінюються.

в) Пробовні числівники відмінюються так: чисельник відмінюється як жіночий числівник, а знаменник — як родовий: три п'ятих, тріох п'ятих, тріом п'ятих, тріома п'ятих, на тріох п'ятих.

г) Числівники пістора, пістора, пістораста не відмінюються.

ґ) У складених числівниках відмінюється тільки останній числівник: п'ятсот двадцять шість, п'ятсот двадцять шість.

§ 33. ПРИКМЕТНИКОВА ВІДМІНА ЧИСЛІВНИКІВ

До прикметникової відміни числівників належать числівники: один і всі роди.

а) Числівник один, оберіаючи роди і в числовій формі, відмінюється, як прикметник тварчої відміни:

	Один			Множина
	Чол. рід	Жін. рід	Серед. рід	Всі роди
Н. один	один	одна	одно (одна)	одні
Р. одного	одного	одної (одної)	одного	одних
Д. одному	одному	одній	одному	одним
З. один (одного)	одну	одну	одно (одна)	одні (одних)
О. одним	одним	одною (одною)	одним	одними
М. на одні (-ому)	на одні	на одній	на одній (-ому)	на одних

б) Числівники родів: перший, другий, четвертий, п'ятий, десятий, одинадцятий, двадцятий, тридцятий, сороковий, п'ятдесятій, сотий, тристий, п'ятсотий, тисячний, мільйонний і мільярдний відмінюються, як звичайні прикметники тварчої відміни.

Числівник третій відмінюється, як прикметник м'якої відміни.

ЗАЙМЕННИК

§ 34. ПОДІЛ ЗАЙМЕННИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

1. Слова зі значенням власи

Вони (§ 14) як позначали зайвизначення, як окремий слова, що відносяться до функції в реченні заступають собою інші частини мови: іменники, прикметники, числівники і прислівники.

Звідси маємо поділ займенників на групи:

а) Займенники іменникові: я, ти, він (вона, воно), себе, хто, що, ніхто, ніщо, хтось, щось та інші.

б) Займенники прикметникові: мій, твій, свій, чий, наш, чий, котрій, який, її, той, сам, який, всякий, інший, кожен, жоден, усього, такий, певний, ніякий та інші.

а) Займенники чоловічочолої: хілля, скілля, сілля-ки, барачо, досить, чинило, мило, замало, докілля, ніхилилля та інші.

б) Займенники присвійні: до, десь, кудя, кудись, кудом, кудомсь, звідля, там, туд, тудля, тудом, сюля, сюдом, коля, колось, ніколя, доки, доти, воля, поти, ніколом, нітотді, тоді, тепер, потім, тільки, як, ніяк, так, інакше, всьодні та інші.

Всі ці займенники, відносячись до того, кому частину мови заступають, можуть виконувати різні функції в реченні: підмета (я сильну, хтось працює), додатка (Вотго працює, комусь належить по роботі, комухоту (нід багатьо, всьот доті), обставини (постіа тут, коли він працює).

2. Назва на імені групи

За своїм значенням займенники поділяються на 5 на імені групи:

а) Займенники особові — заступають імена осіб: я, ти, він (вона, воно), ми, ви, вони. Вони узагальнюють поняття окремих осіб так, де немає потреби їх називати. Бо при них раніш ніхило. Наприклад: я працюю, ти читаєш, він любить свої карі.

б) Займенник звернений або особово-звернений себе — заступає особу, що на неї звернена її власна чинність. Наприклад: людина береже себе, нікто собі лана не баче.

в) Займенники присвійні — заступають присвійні прикметники. Кожен особа має окрему форму займенника: мій, моя, моє, твій, твоє, твоє, ваш, ваша, наше, ваш, наша, ваше; свій, своя, своє.

Тільки третя особа не має окремої форми займенника: його місце заступає форма родового відмінка особових займенників: від, вона, вона, вона. Наприклад: його дочка, її син, їх утіла.

г) Займенники означні — заступають на особу або річ, число, місце, час і формально в реченні заступають прикметники, числівники і прислівники: той, та, те, ті; той, на, по, зі; такий, така, таке, такі; сам, сама, стільки, тут, там, тудля, тудом, тоді тоді. Наприклад: той жонит по мові, тут краше світла.

д) Займенники питальні — питає питання на особу або річ, предмет, місце, час; вони заступають іменники,

прикметника, часівника, присвійника: хто? що? який? котрий? скільки? де? коли? Наприклад: Хто прийшов? Куди йдемо? Коли прийдемо?

а) **Займенники відносні**. Ті ж свої питання займенники ставлять відносними, якщо їх вживають без закінчення для зв'язку окремих речень. В реченні вони мають означення сполучника слова. Наприклад: є люди, які не знають добра; іде туди, звідки прийшов.

б) **Займенники позивачі** — вказують загальну ознаку особи або речі, предмета, кількості, обставини і заступають іменник, прикметник, часівник: хтось, щось, де-то, хто-небудь, що-небудь, чийсь, якийсь, кожний, усього, кожного, жодної, кінця, багатьо, мало, тепер, коли-сь, десь та йтд. Наприклад: хтось поспішає, збралося багато народу, він всюди був.

в) **Займенники заперечні** — заперечують наявність особи або речі, предмета, кількості, обставини і заступають собою іменник, прикметник, часівник і присвійник: ніхто, ніякий, ніскільки, ніяк, нікуди, ніколи та йтд. Напр: ніхто його не розумів, ніскільки йому не налякало, ні-коли його не заспокою дола.

§ 35. ПОДІЛ ЗАЙМЕННИКІВ ЗА ФОРМОЮ

Система відмінювання займенників не складна. Такою вона обертається від давніх часів. Але завдяки їй ово тімчас розходяться між формою і змістом займенників. Так, наприклад займенники за змістом належать до групи іменників (бо справді заступають іменник), а за формою, тобто за системою відмінювання, належать до прикметникової групи. Те ж саме треба сказати й про особові займенники (як, вона, його, вони), які за змістом належать до іменникової групи, а за формою — до прикметникової і т. д.

На цій відносній основі поділ займенників на дві відмінні іменникову і прикметникову.

§ 36. ІМЕННИКОВА ВІДМІНА ЗАЙМЕННИКІВ

До іменникової відміни належать власне іменні особові займенники: я, ти і особово-власний себе, які відмінюються так:

Вид міни	О д и н а			М н о ж и н а	
Н.	я	ти	—	ми	ви
Р.	мене	тебе	його	нас	вас
Д.	мені	тобі	його	нам	вам
З.	мене	тебе	його	нас	вас
О.	якого	тобою	йогою	нами	вами
М.	на мені	тобі	його	на нас	на вас

§ 17. ПРИКМЕТНИКОВА ВІДМІНА ЗАЙМЕННИКІВ

1. Нада на групу

До прикметникової відміни займенників належать всі інші займенники: він, вона, воно, хто, що, він, той, свій. Всі вони поділяються на дві групи: тверду і м'яку.

На зразок твердої групи беремо вищезгаданий займенник той, та, те, ті.

На зразок м'якої групи беремо вищезгаданий займенник цей, як, як, пі та особливий займенник він, вона, воно, вона.

Особливою відміною позначено питальний займенник хто? що?, як займенник, що не має реальної форми і слугує зразком відмінювання багатьох неозначених кимсь займенників: хтось, щось, хтосьбудь, щосьбудь, будь-хто, будь-що та інші.

2. Зразок відмінювання

1. Той, та те; той, на, що; він, вона, воно

О д и н а

Вид міни	ч. р.	с. р.	ж. р.	ч. р.	с. р.	ж. р.	ч. р.	с. р.	ж. р.
Н.	той	те	та	той	не	та	він	вона	воно
Р.	того		її	цього		її	його		її
			(той)			(її)	(його)		(її)
Д.	тому		їй	цьому		їй	йому		їй
З.	Н. або Р. те	ту		Н. або Р. те	ти		його		її
							(його)		(її)
О.	тим	їм	їм	тим		їм	ним		їм
		(їм)				(їм)			
М.	на тім (тому)	ті		на тім (тому)	її		на нім (йому)	її	

М о ж и в а

Вид	Всі роди	Всі роди	Всі роди
Н.	ві	ві	вони
Р.	тві	тві	іх (них)
Д.	тві	тві	іх
З.	ві (ва)	ві (ва)	іх (их)
О.	тві	тві	них
М.	на тві	на тві	на них

2. хто? що?

Н.	хто?	що?
Р.	кого?	чого?
Д.	кому?	чому?
З.	кого?	що?
О.	кня?	чим?
М.	на кім (кому)?	на чім (чому)?

3. Займенники та прислівники місцевого

а) Особні займенники місцевого роду: *ві, тві* — в родовому і орудковому відмінках однини мають особні (лінійні) форми *тві, тві, тві, тві*. Але поряд з ними є й інші форми *тві, тві, тві, тві*, що виникли під впливом *наві, вони* і стали тепер особними.

б) Особні займенники *ві, вони, вони* при відмінках приймають до себе *я, я* перед ними стоїть прийменник *іде* *ві, я, я, я* і в родовому і місцевому відмінках форми *ві* міняє на *наві*. Наприклад: *Ві* не було — *наві* було *наві*; *Ві* — *наві* на *наві*; *Ві* по мілі — *наві* по *наві*.

В орудковому відмінку *наві* і *наві* не міняються нічим, від прийменника *з* одностаттєвими *наві* і *наві* — з *наві, наві* — з *наві*. Так само і *наві* міняється на *наві* після прийменника *з* родових, місцевих і місцевих відмінків множини: *Ві* *наві* — *наві* *наві* *наві*, *Ві* *наві* — *наві* *наві* *наві*, *Ві* *наві* — *наві* *наві* *наві*.

Отже, не треба писати (або вимовляти): *наві* *наві* *наві*, а лише: *наві* *наві* *наві*; *наві* *наві*, а лише: *наві* *наві* *наві*.

а) Треба відрізнити форми родового і давального відмінків однини особних займенників місцевого роду: *наві*

1й лист; (а не: пишу 1 лист), два 1й книжку, (а не: два 1 книжку, бо маємо отримати, що 1 книжку два номери книжок).

§ 38. ЗАВВАЗЖЕННЯ ДО ОКРЕМИХ ЗАЙМЕННИКІВ

За названими словами відмінюються й інші займенники — одні за тварою відмінюю, другі — за м'ясом.

а) На цьому початковий займенник хто? що? відмінюється утворені від них присвійний та заперечні складові займенники; при чім відмінюється тільки остання частина: *хтось, когось, комусь... декого, декому... ніщо, нічого, нікому...*

б) За тварою відмінюю відмінюється такі займенники:

Присвійні: *ваш, вашого, вашому... мій, могого, мому...*

Всесвітні: *такий, такого, такому...*

Питальні: *чий, чого, чому... котрий, когрого, котрому...*

Неозначені: *кожний, кожного, кожному... всякий, всякого, всякому...*

Заперечні: *нічий, нікого, нікому...*

в) За м'ясом групою відмінюються такі займенники:

Присвійні: *мій, мого (і могого), мбому... твій, твого (і твогого), твому... Присвійні займенники його, її та не відмінюються: його дитя, його дитка, його дити...*

Питальні: *чий, чого, чийому...*

Неозначені: *чийсь, чийогось, чийомусь... усього, усьому...*

Заперечні: *нічий, нічийого, нічийому...*

г) Займенники чисельністі: *кілька, скільки, стільки, багато* — належать до іменникової відміню і відмінюються як числівник *два*: *кілька, скільки, кільком... стільки, стількох, стільком... багато, багатьох, багатьом...*

§ 39. ТВОРЕННЯ НЕВІДМІНЮВАНИХ ЗАЙМЕННИКІВ

До невідмінюваних займенників належать ті займенники, які заступають собою числівники для означення визначеної кількості (*багато, мало*) і призначення для певного способу, часу або місця дії. Творяться вони різними способами:

а) Числівникові займенники найчастіше творяться від предметних основ з додаванням суфіксів — *о*: багато, мало, чимало, замало, забагато та інш.

б) Прислівникові займенники творяться від різних основ з додаванням таких прислівникових суфіксів: *-де* (де, відде, деінде), *-уди* (куди, туди, оуди, рюди), *-ди* (оди, іоди), *-ди* (всюди, звсюди).

Прислівникові займенники *кудю*, *сюдоу*, *тудю* творяться від займенникових основ з додаванням фіксованого намісника жіночого роду однина *-юу*: *кудю*, *сюдоу*, *тудю*.

Інші прислівникові займенники творяться від займенникових основ з додаванням прислівників і часток в значенні прислівників: *відкоди*, *відтоді*, *ніколи*, *ніж*, *нікуди*, *усюди*, *подсюди*, *отак*, *отавчички* та інш.

Д І Є С Л О В О

§ 40. ПОДІЛ ДІСЛІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

1. Підметові і предметові

Дієслова за значенням як частину мови, що означає чинство, дію або річ. Їх одні означають чинність, відбувається на саму чинну особу або реч (я спав, він стоїть), а другі — вона спрямовується на інші речі (я їм їсти).

Відповідно до цього дієслова в граматичній поділяються на дві великі групи: підметові і предметові.

1. Підметові: *спати*, *грати*, *грати*, *грати*, *уважати*, *спати*, *спати*, *спати*, *спати*, *спати*, *спати*, *спати* та інш.

2. Предметові: *спати*, *спати*, *спати*, *спати*, *спати*, *спати*, *спати*, *спати*, *спати*, *спати* та інш.

2. Середні і зворотні

Підметові дієслова поділяються на дві групи: середні і зворотні:

1. Середні: *спати*, *спати*, *спати*, *спати*, *спати*, *спати*, *спати*, *спати* та інш.

2. Зворотні. Сюди належать як ті дієслова, що мають зворотне значення (*одналю*, *випаляти*), так і ті, що зворотне значення мають як вжиття, так і вжиття інших осіб (*одналю*).

б) пасивності дії (згадатися, битися), в) пасивності стану (бутигнати, пошкодитися, порозуміватися), г) безособовості (смажиться, не спиться, не спиться).

3. Перехідні і неперехідні

Предметом дієслів так поділяються на дві групи: перехідні і неперехідні.

1. Перехідні. Чинність спрямовується на іншу річ, виражену формою відповідного відмінка без пред'явлення істоти, бриту, квітки, роботи, виконати та інші.

2. Неперехідні. Чинність спрямовується на іншу річ, виражену формою іменн відмінка, а також відповідного прикметником: доглядати дитину, талити гасосодарство, дивитися на картину та інші.

Ми говоримо про дієслова, які по своїй природі є неперехідні і які при певних умовах не можуть стати перехідними. Так дієслова не треба змішувати з дієсловами, які можуть бути перехідними і неперехідними, залежно від форми речення. Наприклад я читаю книжку (дієслова перехідне) і уявіть сараю читаю (дієслова неперехідне).

З другого боку, якщо при перехідних дієсловах стоїть заперечення не, то вони можуть стати з формою родового відмінка, ані, відповідно: не читаю книжки, не платив грошей та інші.

Така ж сама форма родового відмінка при перехідних дієсловах може означатися і тоді, коли дієсловами не за звичайну річ, а за частину її приносять вода, кривити пуху, заперти боргу та інші.

4. Дієслова і недієслова

З огляду тривання чинності дієслова бувають доконані і недоконані.

1. Доконані. Дієслова показують, що чинність почалась і закінчилась або закінчилась: написав, запалив, сказав, сьому, прийняв, прийду та інші.

2. Недоконані. Дієслова показують, що чинність почалась, триває і продовжується, чи закінчилась або закінчиться: писав, пишу, писавши; робав, роблю, робитиму та інші.

5. Протягні і контрарі

З огляду на рух чинності недовідомі дієслова бувають протягні і контрарі або паворотні.

1. Простий дієслово показує, що чинність πράξις (дієслова) простого дієслового часу: πείνη, ποσει, ποσει, ίνα, ποσει, ίνα, ποσει та ίνα.

2. Повторні або наворотні дієслова показують, що чинність наворотних показується: ποσει, ποσει, ποσει, ποσει, ποσει, ποσει, ποσει, ποσει та ίνα.

Можливі й інші відмінки граматичної чинності. Так, наприклад група підказаних дієслів, що утворились від прамітивів, виступає з відмінком початковий чинності: ποσει, ποσει, ποσει, ποσει, ποσει, ποσει, ποσει, ποσει та ίνα.

Дієслі доказані дієслова, починаючи показують розвиток виконання чинності, відносно початку і кінець разом: ποσει, ποσει, ποσει, ποσει, ποσει, ποσει, ποσει, ποσει та ίνα.

4. Дієприкметники і дієприклички

Особливі дієслівні групи становлять дієприкметники і дієприклички.

1. Дієприкметники — це особливі дієслівні форми, що має одночасно ознаки дієслова (час, мод) і прикметника (рід, число, відмінки і властивість виконувати в певній функції означення) виконувачий (тепер, час), виконаний (минула, час), виконаний (минула, час). Наприклад: ποσει, ποσει, ποσει, ποσει, ποσει, ποσει, ποσει, ποσει та ίνα.

2. Дієприклички — це особливі дієслівні форми, що має одночасно ознаки дієслова (час, мод) і прислівника (не відмінюється і має властивість виконувати в певній функції обставини): ποσει, ποσει, ποσει, ποσει, ποσει, ποσει, ποσει, ποσει та ίνα. Наприклад: ποσει, ποσει, ποσει, ποσει, ποσει, ποσει, ποσει, ποσει та ίνα.

§ 41. ПОДІЛ ДІЄСЛІВ ЗА ФОРМОЮ

1. Ποσει, ποσει і ποσει

Система відмінювання дієслів має своєрідний характер. Коли в іонійській групі саме основну роль відіграють відмінки і числа, то в дієсловах цю роль беруть на себе особи, час і числа.

1. Осіб три перша (я, ми), друга (ти, ви), третя (він, вона).

2. Часів чотирь: теперішній (я читав, він читав), минулий (ми промовляли), давальний (учень загубив був книгу) і майбутній (вона розповість, а слухатимуть).

3. Часів два: однини (я працюю) і множини (ми працюємо).

Звідси дієслово за особами, часами й числами вється відмінюванням.

2. Спосіб дії

Форми дієслів диводяться розрізняти ще за способами дії: дійсним, наказовим і умовним.

1. Дійсний спосіб показує, що дія відбулася, відбувається або відбуватиметься. Він складається з часових форм минулого (читав), давального (читав був), теперішнього (читаю) і майбутнього (прочитаю, читатиму або буду читати).

2. Наказовий спосіб показує, що дія не відбувається, а лише на бажання її виконують, щоб її виконати. Напр.: сидь, читай, нехай сидіть, читаймо, вишімо: сидьте, читайте, вишіть. Наказовий спосіб з часовими формами не вживається.

3. Умовний спосіб показує, що дія може бути виконана лише при певній умові. Наприклад: а зробив би, кажи міг. Умовний спосіб тем з часом не вживається.

3. Дієвідміни

В давній системі відмінювання дієслів прийнято було класифікувати дієслова за трети або класи по за функційною ознакою, а за основою теперішнього часу. Тепер всі дієслова поділено за трети або дієвідміни, виходячи з функційної ознаки (їх змісту).

Дієслова за характером змісту можна поділятися на три дієвідміни: перша, друга й третя.

1. До першої дієвідміни належать ті дієслова, які в звичайних 2-й і 3-й особі однини та 1-й і 2-й особі множини мають суфікс *-ю*, а в 3-ій особі множини закінчуються на *-уть* (*читаю, пишеш, пише, пишете, пишуть, читаю, читаєш, читає, читають, читають*).

2. До другої дієвідміни належать ті дієслова, які в звичайних 2-й і 3-й особі однини та 1-й і 2-й особі множини мають суфікс *-и*, а в 3-ій особі множини закінчуються на *-ять* (*сидиш, сидить, сидять, сидять, сидять, сидять*).

3. До третьої дієвідміни належать тільки чотири дієслова: *бути, істи, дати, оповісти*.

§ 42. ПЕРША ДІЄСЛІДНИНА

1. Дієслова першої дієсліднини

До першої дієсліднини належать такі дієслова:

а) Вел' безсуфіксної дієслівної (крім бігти): бачи, пита, мита, жита, літа, мита, класти, панюти, гребти, вості, дорти, торти та інш.

б) Дієслова з суфіксами -а- (крім спати), -ир-, -ути- (-ива-): мисляти, клакати, пелюкати, брати, читати, бігати...; стукати, гукути, сипіти, писати, друкати, тріскати, брехати, відлічувати...; голувати, керувати, стрикувати, снувати, малувати та інш.

в) Дієслова з суфіксом -і-, що при дієслівотвірному збірності: біліти, каліти, маріти, хворіти, молодіти, колодіти, саріти, черіти, пелюкати, сміяти та інш.

В цих дієсловах, де суфікс -і- в 1-й особі однини зникає, належать тім же дієсловам: муркотіти, хатіти.

г) Дієслова з суфіксом -о- берати, парити, пелюти, мовити, колоти та інш.

2. Врази дієслівотвірності

1. Дієслівний спосіб

Особи	Тепер, час		Минулий час	Майбутній час	
	1-а особа	2-а особа		неозначений	
1.	я пишу	пишеш	писав, писала, писаво, писало	буду писати (писатиму)	будеш писати (писатимеш)
2.	пишеш	пишеш	" "	будеш писати (писатимеш)	будеш писати (писатимеш)
3.	пише	пише	" "	буде писати (писатиме)	буде писати (писатиме)

М а л а л а л а

1.	писаво пишало	писаво	пишало	будемо писати (писатимемо)	будете писати (писатимете)
2.	пишете пишете	"	"	будете писати (писатимете)	будете писати (писатимете)
3.	пишуть пишуть	"	"	будуть писати (писатимуть)	будуть писати (писатимуть)

2. Наклоновий списіб

Ос- ба	-и	-и	—	—
1.	—	—	—	—
2.	весе	знай	сиде	кличе
3.	весаи весе	знаи знае	сиди сиде	кличе кличе

М а к а н а

1.	весеио	знайио	сидио	кличио
2.	весеи	знайи	сидио	кличи
3.	весаи весеи	знаи знаи	сиди сиди	кличе кличе

4. Умовний списіб

Ос- ба	Чол. рід	Жін. рід	Серед.
1.	читаю б	читаю б	читаю б
2.	"	"	"
3.	"	"	"

М а к а н а (зв'язок зовні)

1. читаю б

2. "

3. "

§ 43. ДРУГА ДІЄСЛІДІНА

1. Дієслово другої дієслідіни

До другої дієслідіни належать такі дієслова:

а) Дієслова з суфіксом -и: ходи́ти, работи́ти, пла́ти, годи́ти, носити́, говори́ти, молотати́, прасати́, учати́, молоти́, косати́, гонати́ та інші.

б) Дієслова з суфіксом -и: мисли́ти, сидіти́, вистіти́, вистіти́, суржоніти́, тайти́, діти́, брідати́, гриміти́, шалестіти́, вертіти́, мусіти́, скарбіти́ та інші.

а) Дієслова з суфіксом -а- після ж, ч, ш, щ, й, жоло
на при відмінюванні пишуться: лежати, кречати, бряга-
ти, верещати, пишати, дрижати, стояти [стой-а-ти],
боятися та йти [йди: одужати, одужай, одужаєш...
до я зберігаться].

б) Дієслова: бігти, чекати, злітати (літати).

8. Зміна дієслівності

1. Дієсний спосіб

Слово			Тепер, час і майбутнє, дієслово	Минулий час	Майбутній час
Нинішня Синтез	1.	хвалю	стою	хвалив,	буду хвалити
	2.	хвалиш	стоїш	хвалив,	(хвалитиму)
	3.	хвалить	стоїть	"	буде хвалити
				"	(хвалитиме)
	1.	хвалимо	стоїмо	хвалили	будемо хвалити
	2.	хвалите	стоїте	"	(хвалитимемо)
Минула Синтез	3.	хвалить	стоїть	"	було хвалити
				"	(хвалити було)

2. Наказовий спосіб

Слово		-и	-а	-
Наказ. Син.	1.	—	—	—
	2.	хвали	стій	опр
	3.	нехай хвалить	нехай стоїть	нехай вірять
	1.	хвалимо	стіймо	опрімо
	2.	хваліть	стойте	вірні
	3.	нехай хвалить	нехай стоїть	нехай вірять

3. Умовний спосіб

Слово		Час. р/а	Нин. р/а	Спр. р/а
Ум.	1.	хвалив би	хвалив б	хвалив б
	2.	"	"	"
	3.	"	"	"
		хвалив би	хвалив б	
		"	"	
		"	"	

§. 44. ТРЕТЯ ДЖЕДМІНА

1. Простий дієслівний спосіб

1. Дієслений спосіб

Спо- ди	Тепер. час і майбут. добою.	Минулий час	Майбутній час спостережув.
а	1. е	був, була, було, їв, їла, їло,	буду
а	їв їла їло	дав, дала, дало, сповів,	буду їсти
а	сповів	сповідав, -ла	(їстиму)
а	2. е (єст)	" " " "	буде
а	їв їла їло	" " " "	буде їсти
а	сповів	" " " "	(їстиме)
о	3. е (єст)	" " " "	буде
о	їсть дасть	" " " "	буде їсти
о	сповість	" " " "	(їстиме)
а	4. е	був, їв, дав, сповів	будемо
а	їмо дамо	" " " "	будемо їсти
а	сповімо	" " " "	(їстимемо)
а	2. е	" " " "	будемо
а	їсте дасте	" " " "	будемо їсти
а	сповісте	" " " "	(їстимемо)
ж	3. е (єст)	" " " "	будуть
ж	їдуть, дадуть	" " " "	будуть їсти
ж	сповідуть	" " " "	(їстимуть)

2. Наказовий спосіб

Спо- ди	—	—	—	—
а	1.	—	—	—
а	2.	дай	буди.	їв
а	3.	сповідай	сповідай	сповідай
о	1.	даймо	будемо	їмо
о	2.	дайте	будете	їсте
ж	1.	дайте	будуть	їдуть
ж	2.	дайте	будуть	їдуть
ж	3.	дайте	будуть	їдуть

3. Умовний спосіб

Ос. ос.	Чол. рід		Жін. рід		Серед. рід	
1.	був би	ла би	була б	ла б	було б	ла б
2.	дав би	окопав би	дала б	окопала б	дало б	окопало б
3.	"	"	"	"	"	"
4.	"	"	"	"	"	"

Множина (для всіх родів):

1.	були б,	ла б,	дали б,	окопали б
2.	"	"	"	"
3.	"	"	"	"

§ 43. ЗАВВАЖЕННЯ ДО ДРЕВІДИННОВАННЯ ДІСЛОВ

1. Дієвий спосіб

Практично значення древідиннованих полемів в тіх, щоб підготувати правильно писати в умовності особам зазначення дієслів. Значить, до якої древідинн полемати дієслів, на цих самих зберігають правильність писання й значення дієслів.

Написаність дієслів до першої або другої древідинн виражається найчастіше по закінченню 3-ї особи множини до першої древідинн виражають дієслів, що закінчуються на -уь (-ить), до другої — на -аь (-ить).

Якщо якого не досить (в практиці буває іноді виникає) ходять чи доходить, тоді треба відповідно до особливості форми дієслів (інфінітив) як означає, поділяти в §§ 41, 42.

Дієслівно бути в усіх особах має особливу форму «, але особливі паралельні особливі форми в 2-й особі однини (єсть), в 3-й особі однини (єсть) і в 3-й особі множини (єсть). Це буває переважно в менш постійній і в перекладній перекладній мові. Наприклад: Ти єси Бог наш (як єси єси єси бачиш урочистості).

2. Називний спосіб

Дієслівна називного способу в 2-й особі однини мають три різні форми (бері, читай, слухай), які походять від одної спільної форми на -и (дай, бери, читай, слухай). Це в зберігають такий тілеса після приголосного під називним (єсть, леж, ходи, яси, учи і т. д.), а не під називним

ною, носіві з'явля, наміняти тілесні сили м'якості попероднього приголосного {крім шиплячих, губних та р/ь сада, клас, сив, повір. Після голосного ж з'являються в Б (читай, нелюбі).

Всі дієслова, що в 2-й особі однини зберігають присвійство м, в 1-й і 2-й особі множини приймають закінчення -и(а), -те з наголосом на і (робім, робіть), інші дієслова до форми 2-ї особи множини приймають -мо (читай-мо, читайте).

Отже, треба, нахилившись на наголос, добре відрізнити форми: робімо (нагол. слесібі) і робимо (дівес. слесібі), робіть (нагол. слесібі) і робите (дівес. слесібі) і т. д.

В суфіксах наказальних форм треба звертати увагу на наголос. Наприклад: жити — жи́й, жи́ймо, жи́йте; діти — ді́й, ді́ймо, ді́йте; думати — думай, думаймо, думайте; то́чати — то́чай, то́чаймо, то́чайте і т. д.

Через переміщення наголосу може змінитися й форма наказального способу. Періла:

- 1) носити, носи, носім, носіть,
принести — принеси, прине́сьмо, прине́сьте;
- 2) носити — носи, носи́мо, носи́ть,
принімати — прине́май, прине́ма́ймо, прине́ма́йте;
- 3) мовчати — мовчи, мовча́ймо, мовча́йте,
замовчати — замовчи, замовча́ймо, замовча́йте.

В 2-й особі множини всі дієслова з наголошенням і втрачають лише відрізок м, але залишили по собі лише слід м'якості попероднього т: баріть, насіть, ласіть і т. д. Але в постпід'ї хочі за наголосом різку або рама може зберігатися. Порівняй у постпід'ї

І врахуй, знову вроб'я
Воло окреміть. П. Шеніков.
Полівайте, забороніть,
Збери короста Р. Шеніков.

В. Тисячній слесібі

Форма умовного способу характеризується тим, що до закінчення дієслова минулого часу додаємо частку би (дієсл. приголосного) або б (дієсл. голосного) робив би, робила б, робили б.

Від цього дієслова втрачає значення минулого часу, набуваючи значення умовного способу, який часомі однини на амі. Але коли до форми умовного способу додати дієслово буя (-ам, -аю, -ає), тоді дієсловом набуває значення

закінчується часу. Наприклад: робив би був, робила б була, робили б були.

§ 46. ТВОРЕННЯ ДІСЛОВНИХ ФОРМ

Дві основи дієслів

Дієслівні форми творяться від двох основ дієслів: основи інфінітива і теперішнього часу. Основу інфінітива можна відізнати, відкинувши закінчення -ти (пис-ти, робити). Основу теперішнього часу можна відізнати, відкинувши закінчення -ї (як особа мовлять -ть, -ють або -ать, -ять, -ють, -ять).

Коли порівняти ці дві основи — інфінітивна й теперішнього часу, то з того буде видно, що в одних дієслівних основах співпадають, в других вони розходяться, тобто основи інфінітива більша за основу теперішнього часу.

З цього погляду дієслова можна поділити на дві групи:

1. Дієслова з однаковими основами:

чита-ти	чита-ю	нести	нес-у
гуля-ти	гуля-ю	пас-ти	пас-у
гада-ти	гада-ю	жог-ти	жог-у
бляй-ти	бляй-ю	дур-ти	дур-ю
хворі-ти	хворі-ю	всх-ти	всх-у

2. Дієслова з різними основами:

кряч-ти	кряч-у	холо-ти	холо-у
виса-ти	виса-у	сиді-ти	сиді-у
рава-ти	ра-у	молот-ти	молот-у
випи-ти	випи-у	висті-ти	висті-у
годува-ти	году-ю	ти-ти	ти-ю

Пильно в окремих дієсловах основи теперішнього часу більша за основу інфінітива:

ста-ти	стан-у	ді-ти	діа-у
спри-ти	сприа-у	спочин-ти	спочина-у

2. Інфінітив (закінчення)

Інфінітив твориться від його ж основи і закінченнями -ти: нести-ти, писати, робити, жогати, вистігати.

Закінчення -ти — це давня форма українського інфінітива, що тепер лишилась в основі української літературної

мова. В розмовній мові ймовірно невеличезне з сфери розумства, а це відомо і з творів наших поетів (Шевченка, Франка, Оваса), здебільшого за кількістю речень і рядів. Наврядки Соція права докидати (Шевченку). Сказу речам дай, щоб була ламати. Дай працювати, працювати, працювати, працювати (Франко).

В розмовній розмовній і писемній літературній мові треба викласти певної форми читати, ходити, зустрічатися... (а не: читати, зустрічатися).

Особливу увагу треба звернути на творення інфінітивів з основою на с, в, ж. Тут до основи додаються — ти: нести, нести, сісти (а не: неси, неси, сіси...), не говорити в до-
машніх відносинах Галичина та Закарпаття Поділля).

4. Минулий час

Форма минулого часу дієслів походять з колишнього деепричастного минулого часу на *ах*, який дався в скандинавській формі (але читали). Та на цьому розвиток мови не зупинився. Форми минулого часу й тепер ще розвиваються, творяться від основи інфінітивів з докошом: с-фіксів *и, ах, ах, ах*. Наприклад:

чита-ти	читав, -ав, -ав, -ав
гада-ти	гадав, -ав, -ав, -ав
ходив-ти	ходив, -ав, -ав, -ав

Проте, основи на *и* вимовляють в чоловічому роді суфіксів не приймають:

нес-ти	нес, -ав, -ав, -ав
нес-ти	нес, нес-ав, -ав, -ав
нес-ти	нес, нес-ав, -ав, -ав

Письмові мови й мови викликають ймовірно з стилістичною метою й старі форми минулого часу:

Сказав тобі, Шафарку,
Во сім і сім,
Що най-сє в сім морі
Слов'янської ріки, Шиченю.

5. Давньоминулий час

Давньоминулий час твориться від дієслова минулого часу з додаванням дієслова *бути* в формі минулого часу: *я читав був, вона читала була, ми читали були*.

Давньоминулий час твориться ще й іншим способом, коли докош дієслова викликається в скандинавській формі

було, бувало. Наприклад: Було колись на Параді родин гармати, було колись інтересні всім заняття. (Паненко).
Хочеш випробувати було відразити свій діалект. (Фрашко).

3. Майбутній час

Майбутній час має одну доповнену форму (інфінітив) і дві недоконані. Форма майбутнього доконаного дієслова співпадає з формою теперішнього часу дієслова: читати і читав.

Майбутній час недоконаній існує в складній і простій формах.

а) Майбутній складений має таку систему дієслівнозначення:

Особа	О д и н а		М н о ж и н а	
1.	буду	читати	будемо	читати
2.	будеш	читати	будете	читати
3.	буде	читати	будуть	читати

б) Майбутній простий утворюється з коженного майбутнього складеного, що складається з інфінітива і доконаного дієслова ки́нати, ки́нати... Інфінітивні форми ки́нати в одну форму так, що до інфінітива приєднується тільки корінь ки- з особовими закінченнями теперішнього часу (читаю-иму), лішки корінь змінюючи двома м в одну виникає форма читатиму. Звідси й будуться наступні системи дієслівнозначення:

Особа	О д и н а	М н о ж и н а
1.	читати-м-у	читати-м-емо
2.	читати-м-еш	читати-м-ете
3.	читати-м-е	читати-м-уть

В теоретичних дієсловах одвертостей займатимуть чл (сь) представляються до закінчення одвертими-сь, одвертимо-сь, одвертимо-сь, одвертимо-сь, одвертимо-сь, одвертимо-сь.

4. Дискримінація

За характером дії дискримінація розділяється на дві групи: 1. активні, що показують вплив предмета, який сам діє, і 2. пасивні, що показують вплив предмета, на який діє інший предмет. Кожен з цих двох дискримінацій має по своїй часовій формі — теперішній і майбутній час.

В сучасній українській літературній мові існують такі форми дієприслівників:

I. Активні дієприслівники теперішнього часу на *-ачий* (сидючий, працюючий). Вони уживаються тільки в функції означення без присвійних слів. Наприклад: слухачка гронада, умираючи людина, вчеплюючий письменник та інші.

II. Активні дієприслівники майбутнього часу на *-ачий* (поїдеючий, заарештую). Ці дієприслівники так само уживаються тільки в функції означення без присвійних слів. Наприклад: Сидюча вчеплює слів із слухач вчеплює очей, жадуєчи про мана. (Варшав). Запрошуєчи прибулах козача писемати. (Сиротина).

III. Пасивні дієприслівники теперішнього часу з суфіксами *-уний, -юний* (переміщуючий, вироблюваний). Ці пассивні дієприслівники теперішнього часу на *-ий* зберігають тепер тільки в значенні граматичних відомий, знайдений, сидючий, вчеплючий та інші.

IV. Пасивні дієприслівники майбутнього часу на *-ий*, *-ий* зберігаються в усіх співвідносних функціях (означення, присудок тощо). Наприклад: На столі лежать написаний лист. Книжка прочитана. Я одержав листа, написаного про два тижні тому.

Ми назвали тільки основні форми дієприслівників, що входять існують в українській літературній мові, як особливі дієслівні форми. Але не творяться дієприслівників тільки в двох, а саме:

а) Активні дієприслівники теперішнього часу творяться від основ теперішнього часу з допомогною суфіксом *-уч-, -юч-, -юч-, -юч-,* II суфікса служать разом з тим означено дієслівних. Зокладає дві групи дієприслівників — першої і другої дієслівних.

І-ша дієслівна

пис-уть	пис-уч-ий
працю-ють	працю-юч-ий
напр-ють	напр-юч-ий
бач-ють	бач-юч-ий

II-га дієслівна

сид-ять	сид-яч-ий
сид-ять	сид-яч-ий
трояк-ять	трояк-яч-ий
мисл-ять	мисл-яч-ий

б) Активні дієприслівники майбутнього часу творяться від основ інфінітивних неперехідних дієслів з допомогною суфіксом *-а-* і присвійственою закінченням *-ий, -а, -а, -і* Присвійственою з суфіксом *-и-* цей суфікс втрачає. Наприклад:

смі-ти	смі-л-ий, -ла, -ла, -лі
жовті-ти	жовті-л-ий, -ла, -ла, -лі
помер-ти	помер-л-ий, -ла, -ла, -лі
дба-ти	дба-л-ий, -ла, -ла, -лі
жину-ти	жину-л-ий, -ла, -ла, -лі
пожовті-ти	пожовті-л-ий, -ла, -ла, -лі

а) Пасивні дієприслівники теперішнього часу утворюються від основ інфінітива (яко мають уже суфікс -ува, -ова) з допоміжним суфіксом -и. Наприклад:

виконувати	виконув-и-ий, -ла, -ла, -лі
одоблятися	одобляв-и-ий, -ла, -ла, -лі
показувати	показув-и-ий, -ла, -ла, -лі

б) Пасивні дієприслівники майючого часу утворюються від основ інфінітива паралітичних дієслів з допоміжним суфіксом -и, -еи, (-и-), -т-. Наприклад:

1. читати	чит-и-ий, -ла, -ла, -лі
писати	пис-и-ий, -ла, -ла, -лі
орати	ор-и-ий, -ла, -ла, -лі
2. працювати	працює-и-ий, -ла, -ла, -лі
варити	вар-и-ий, -ла, -ла, -лі
пекти	пек-и-ий, -ла, -ла, -лі
3. бачити	бач-и-ий, -ла, -ла, -лі
спішити	спіш-и-ий, -ла, -ла, -лі
грати	грат-и-ий, -ла, -ла, -лі

Дієслена з суфіксом -и- в теоретичній дієприслівниці можуть допускати наступні форми з -ий і -ий канонічній — виконаний, замкнений — замкнений, загорнений — загорнений і т. д.

Крім того треба звертати увагу на фонетичні зміни, що відбуваються в теоретичній дієприслівниці, якщо основні діє-чальники на д, дж, ч, с, ш, з, б, п, м, ф. які перед суфіксом -и- відносяться д—дж, дж—джж, т—ч, с—ш, ш—ш, ст—щ, з—ж, с—ш, б—ба, п—па, ш—ша, м—ма, ф—фа. Напри-

сиди-ти	сиди-ти-ий, -ла, -ла, -лі
бачи-ти	бачи-ти-ий, -ла, -ла, -лі
бери-ти	бери-ти-ий, -ла, -ла, -лі
води-ти	води-ти-ий, -ла, -ла, -лі
роби-ти	роби-ти-ий, -ла, -ла, -лі

Дієприкметники з суфіксами -ен-, -ан- і -аєн- можуть складатися з прикметниками, і тоді часто треба знайти їм паронімів в дієприкметниковій паронімії підставитися наперед, а в прикметникових склад наголосити суфікс. Наприклад: печений — печений, варений — варений, кований — кований, точений — точений, учений — учений, свячений — свячений і т. д.

Від дієприкметників треба відрізнити прикметники з суфіксами -им-, -иш-: повказаний — повказаний, повказаний — повказаний, повказаний — повказаний, повказаний — повказаний, повказаний — повказаний і т. д.

7. Дієприкметники

Сучасна українська літературна мова має дві форми дієприкметників: теперішнього часу на -ий (варений, пишучий) і минулого часу на -аний (варений, писаний).

а) Дієприкметники теперішнього часу творяться від основ теперішнього часу з допоміжним суфіксом -ий. Практично творимо їх від 3-ї особи множини дієслів теперішнього часу, відкидаючи кінцівку -ть і додаючи суфікс -ий.

Кінцеві голосні основ -у (-ю) і -а (-я) дають підставу творення дієприкметників розрізняти за дієвідмінками дієслів:

I дієвідмінки

випи-ть	випи-чи
випи-ть	випи-чи
співа-ть	співа-чи
трес-ть	трес-чи
гану-ть	гану-чи
бара-ть	бара-чи
смі-ть	смі-чи

II дієвідмінки

випи-ть	випи-чи
випи-ть	випи-чи
люб-ть	люб-чи
бач-ть	бач-чи
лет-ть	лет-чи
бач-ть	бач-чи
бач-ть	бач-чи

При жінці загальної форми відпадає на кінець -ою (співаю) форми дієвідмінки можуть відтворювати загальною, жіночою, чоловічою тощо.

б) Дієприкметники майбутнього часу творяться від основ теперішнього часу з допоміжним суфіксом -им (фактично голосний -ий). Але практично зручніше творити дієприкметники від форм майбутнього часу чоловічого роду, додаючи суфікс -им. Наприклад:

ліг	ліг-ли	чирів	чирів-ли
ліх	ліх-ли	світан	світан-ли
сіа	сіа-ли	доган	доган-ли
міс	міс-ли	ходив	ходив-ли і т. д.

П Р И С Л І В Н И К

§ 47. ПОДІЛ ПРИСЛІВНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Прислівники за значенням поділяються на три основні групи: способу, часу і місця.

1. Прислівники способу дії відносяться до питання як? яким способом? чому? навіщо? Сила ж намагає прислівників, що позначають різні відмінні способи: працює, віру, вату, Наприклад: добре, кресиво, плавно, швидко, ніжно, тихо, гуртом, разом, навищоно, згаричу, сиросоння, наглибше та інш.

2. Прислівники часу відносяться до питання коли? з якого часу? до якого часу? Наприклад: щодня, щонеді, увечері, заздалегідь, завжди, когось, змалу, споконвіку, довічна та інш.

3. Прислівники місця відносяться до питання де? куди? звідки? Наприклад: кенур, зблизья, здалека, вгорі, втеронь, привору, ліворуч, попереду, по-близь та інш.

Тобі прислівникові слова, як: тут, там, там, коли, десь та інш. мають загальне значення (не можуть вжити ні місце, ні часу) і тому всі вони належать до загальної прислівникової значення (див. § 34).

§ 48. ТВОРЕННЯ ПРИСЛІВНИКІВ

Прислівники творяться різними способами, від різних основ, різними словотворчими елементами. Найчастіше творяться прислівники від прислєвникової та іменникової основ (гарно, акулі, угорі). Більшу увагу звернімо до себе навіть ці основі, бо тоді самі іменник в реченні може вживатися як іменник з прислівником і як складовий частини прислівника. Наприклад: „Ми вилася акулі“ і „В акулі сніг старшини жила“. Згарич лється вода“ і „Надпрізвики складки з гори“.

3. Прислівники місця

Прислівники місця так само щодо можливості поділятися на дві групи: прислівники з різних відмінюваних слів і прислівники зі складених слів.

1. Прислівники місця з відмінюваних слів, поділяємо з іменами і прикметниками, діями професійними: вдалося, вгору, опереду, вперёд, додолу, донизу, знизу, вниз, догора, відступаю, осторож, поспішаючи, поспішаючи, назустріч і т. д.

2. Прислівники місця зі складених слів, переважно з прикметниками і іменами: ліворуч, праворуч, правобіч та інш.

ПРИЙМЕННИК

§ 49. ТВОРЕННЯ ПРИЙМЕННИКІВ

1. Прості прийменники

Прийменники за своїм складом поділяються на дві групи: прості і складені.

Прості прийменники походили різними шляхами. Одні з них здавна існують в українській мові, інші пізніше ввійшли з іменами або прислівниками, що стали використовуватися в певній функції прийменників; треті виникли через складання іменних з прийменникових тощо.

В українській мові є два типи простих прийменників

а) Прості прийменники, що здавна вживаються в українській мові з різними відмінками:

З родовим: без, біля, під, для, до, крім, ніска, проти, рази, серед, у, за, з. Напрямки: без розу, серед столу, у бачка, на чобіт, з хата і т. д.

З давальним: в (дуже рідко, нпр. у сільськогосподарстві). Напрямки: в Радку.

З рухливим: крім, по, через, на, над, під, по, з(а)б, в, на. Напрямки: крім ніска, через дорогу, на річку, до рідкого вод усе, під стіл, по вулиці, об стіну, з хатинку, за батальйону.

З орудним: з (а, з), під, на, над, між. Напрямки: з братом, з німко, за розом, над ставом, під хатом, між нами.

З місцевим: на, в, по, з(а)б, при. Напрямки: на столі, в лісі, по селі, в к'ялій голці, при батальйоні.

б) Прості прикметники походять від інших частин мови, найчастіше з іменників і прислівників, коли ці останні втрачають значення членів речення і стають службовими словами. Всі ці прикметники називаються тілесні з родовим відмінком. Наприклад: коло дити, кінець столу, край дороги, просто неба, надалево міста та інші.

Але найчастіше прості прикметники творяться з прикметників та іменників: жовтість мави, поверх одягу, позаді нього, довкола дити, навкруги села та інші.

2. Складні прикметники

Складні прикметники найчастіше творяться з простих прикметників зі збільшенням основного значення другої частини. Складні прикметники дуже різноманітні і конкретизують значення стосунку між словами. В українській мові найбільш уживані такі складні прикметники:

З розумом: заради, задля, з-за, з-менш, з-над, з-перед, з-під, з-поміж, з-посеред, з-побіля, поміж, посеред, поперед, проміж, супроти. Наприклад: заради нього, задля нас, посеред двору, супроти нього та інші.

Зі знахідним: повід, попер, пова та інші. Напр.: повід слід, попері всі перешкоди, пова будинку.

З орудним: повід, понад, поміж та інші. Наприклад: повід тором, понад ставом, поміж нами.

СПОЛУЧНИК

§ 50. ТВОРЕННЯ СПОЛУЧНИКІВ

Сполучники, як і прикметники, за своїм складом поділяються на дві групи: прості і складні.

1. Прості сполучники

Прості сполучники бувають різного походження: одні звідси сполучають слова і речення і мають парнісічі, інші втворюються з інших частин мови і мають поодіні.

а) До парнісіч належать такі сполучники: а, і, бо, та, але...

б) Поодіні мають ту особливість, що вони в реченні виконують подвійну функцію — сполучають і членів речення.

Через те їх найбільше мають сполучними словами, які найбільшого в'яжуть відривні речення. Сполучні слова зв'язального походять від займенників, прислівників і дієслів (прим.). Наприклад: коли, як, однак, доки, скоро, чим, там, хто, що, кому, чому, хоч, мов та інші.

2. Складні сполучники

Складні сполучники складаються з простих сполучників і з різних часток: отже, немов, немов, щоб, адже, тому, також, ніби, мов, бою, нібою, аби, аніж, аніж, аби та інші.

Ч А С Т К А

§ 51. ПОДІЛ ЧАСТОК ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Частки в мові кої мають подвійне значення: з одного боку, вони в'яжуться з іншими словами з метою підсилення їх значення в реченні; з другого боку, вони виконують роль слоготворчих часток. Звідси можна поділ часток на дві групи: підсилючі і слоготворчі.

1. Частки підсилючі

Підсилюючі в українській літературній мові такі підсилючі частки: бо, б, би, як, ж, не, аж, як, що, за, ніби, як, як, нехай, бодей та інші.

Наприклад: Кому б не хотілося пробити? Ім не сказав. Погода, а щось тої сонце. В очі аж потягало. Хай жана жана жана! Що жана жана жана!

Частка ні має підсилюче значення при перекладах, зустрічаючи собі і: Недай ні жар, ні холод не спалить нас! р. Франц.

Тако ж підсилюче значення має і частка не при дієслівних і складних реченнях: Щоб не починав, нічого не доводити до кінця. Коли б не працював, ніколи не досягнув його кінця.

Але ніколи при дієслівних і при інших частинках мови частка „не“ має заперечне значення: не відр, не сказу, не бреш, не чорний тигр.

2. Частки слоготворчі

Слоготворчу функцію виконують такі частки аби, будь, небудь, да, як (ка), що, як, ніби. Через те й пишуться вони

разом, будучи складеною частиною загальної слова. Напр.: згонибудь, будиши, доний, повебуль, яквебуль, збейте, якимараший, якимараший, наймиліший, десь, ховись, сміється, руйнується тощо.

В И Г У К

§ 52. ПОДІЛ ЗА ЗНАЧЕННЯМИ

Вигук, як самостійні слова в реченні, що передають різні переживання та спільні враження, за своїм значенням поділяються на такі основні групи:

а) Вигук на вираження різних почуттів переживань (радість, гора, біль, лютого кохання). Ой, горе тій чайці, чайці небачі! (Нар. слов.). О, думи мої! О, слово чайці! (Т. Шевчен.). Ху, думало ви! (Левко Українець). Гей, степи, поля, розлітись мені! (П. Коцюбинський).

б) Вигук-оклик або перекличка на привертання уваги; Та гей, бач, чого ж ви стали. (Руданський). Цить, не плач, дашь мати чайця. (Нар. слов.). Ой гмал-гмал, гусоньки, не став! (Нар. слов.) та інші.

в) Вигук-слова неукосності, що ними виражаються віддалі мук різних творів та істот: Собака за ним гав-гав-гав. (Нар.). Туп-туп вісничальки, даєм-даєм підніскам. (Нар.). Та бух йому в носа. (Т. Шевченко). А такий! джор! буць! трісь! та інші.

г) Вигук на означення певних рухів; брані! дабі! едді! страбі! голі! паві! запі! лопі! зветь! фуп! сіп! штовх! кині! шкорт! чині! кайі (сечка)! бансь та інші.

СИНТАКСА

Вступні відомості про речення

§ 53. ПОНЯТТЯ ПРО СИНТАКСУ

Синтаксис — це та частина граматики, що вивчає різні способи словесного вираження думки.

Коли морфологія вивчає форми окремих слів, то синтаксис вивчає форми словосполучень, форми мови. А це означає мову, яка висловлює думку, є речення, то й синтаксис вивчає виключно речення, розкриває закони його побудови, закони зв'язку слів у реченні; вивчає закономірності обумовленості, значення окремо кожної форми зв'язку, як вираження мовою зв'язкової думки.

В вивченні синтаксису, крім того, входять значення інтонації (відтінчення та змінення голосу), про з П допомогою виконуються речення, а також відомий істотний розділений зв'язок. Звідси й практичне значення синтаксису — порівнювати питання пунктуації.

§ 54. ПОНЯТТЯ ПРО РЕЧЕННЯ

Вино ми вже назвали це, що однією мовою є речення. Що ж треба розуміти під однією мовою? Назвою мовою або висловлюванням ми назвали свої думки. Висловлення мовою зв'язкової думки і є однією мовою. Кожна зв'язкова думка завжди передається групою слів або й окремим словом.

Наприклад: По хвилях біл течуть струмки. Наближається вечір. Топіла.

В цьому уривку, що має загальну назву природа, є три окремі думки. Перші дві висловлені кількома словами, а третя — одним словом.

Група слів або одне слово, що виражає зв'язкову думку, називається однією мовою або реченням.

Кожне речення в усталій мові складається певною, а не випадково, завжди від іменників, — крім того, певною змісточною або мовною основою.

Прості думки, складені простими реченнями, можуть об'єднуватися в одну складну думку. Речення, що складають одну думку, звуться складним реченням.

Наприклад: Ріка на сході Дніпр широка, середній вітер завіває. [П. Шеремко]. Сонце вже заходило на горі, як було ще сіно. [Д. Баранко].

§ 35. ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Слова, що входять до складу речення, звуться членами речення. Члени речення звичайно відносяться на відповідне питання. Слова, що до них не можна поставити питання, не можуть бути членами речення і входять до складу так званих, що до них вони стосуються.

Наприклад: Над ділом великого будинку висало гілля берези.

Що висало? — Гілля. Що робило? — Звисало. Гілля

чого? — Берези. Над чим висало? — Над ділом. Над ділом чого? Будинку. Якого? — Великого.

Після до слова над не можна поставити питання, тому воно й не є членом речення.

Члени речення поділяються на головні і другорядні. Головні члени речення — це підмет і присудок.

Підметом звуться члени речення, що позначає предмет, про що якого говориться в реченні, і відповідає на питання хто? або що?

Присудком звуться члени речення, що позначає те, що говориться про підмет, і відповідає на питання що робить предмет? або що з ним робиться? Хто? або що? Що він є? або хто він є?

Наприклад: Діло (підмет) саме (присудок) струвалося. Будинки (підмет) похові руйнується (присудок). Красива (підмет) дуже мальовничий (присудок). Кіль (підмет) — широкі (присудок). Тарас Шевченко (підмет) — великий український поет (присудок).

Речення, що складається тільки з головних членів речення, звуться простими нескладними.

Наприклад: Дінь пройшов. Ніч зима.

Речення, що складається з головних і другорядних членів, звуться простими складними.

Наприклад: Серед столу мого жила у своїй хатині. [П. Шеремко].

§ 56. ЗНАЧЕННЯ ІНТОНАЦІЇ В РЕЧЕННІ

Кожен речення в усній мові окреслюється особливим інтонацією. З допомогою різних інтонацій творяться різні щодо характеру вислови речення. В усній мові можна відзначити три такі інтонації: розповідну, питальну і окличну. Залежно від цього маємо три типи речень:

1. Розповідне речення, де про щосьбудь розповідається. В кінці цього речення ставиться крапка.

Наприклад: Поле Марко Катерині сука дорогого.
[П. Шенімо]. Сві'я сидить на стовпі, поторок. [П. Урбан].
Майдак на двохм'я омиа, заломився. [М. Кирілович].

2. Питальне речення, що має в собі питання. В кінці цього речення ставиться знак запитання.

Куди ти йдеш, не спитався? [П. Шенімо].

3. Окличне речення, де висловлюються думки отари-подружжя спинами почуття. В кінці цього речення ставиться знак оклику.

Наприклад: Отакої то Поребенда, отарій то змариш!
[П. Шенімо]. Чудом робляки! Як в них сила! [М. Кирі-
лович].

§ 57. ЗВ'ЯЗОК СЛІВ У РЕЧЕННІ

Слова в реченні своїм змістом пов'язані між собою зв'язом. Зв'язок між словами буває двох типів: сурядний і підпорядковий.

1. В сурядній зв'язку слова сполучаються як незалежні, рівноправні, однорядні між собою.

Наприклад: Батько і син. Саджу і чиню. Тисяч і п'ястко.

2. В підпорядковій зв'язку слова сполучаються як залежні: одне від одного: одне слово повисає друге. З них перше залежне (то, що повисає), друге незалежне (то, що повисається). Залежність слів найбільше виражається з допомогою питань: а чому, як, чому, де, куди відноситься тілеса залежне слово.

Наприклад: Бездарський тиликоя урочі ймає питати.
[П. Шенімо].

Тут легко встановити таку залежність: Що робили пи-
гали? — йшли (визначає слово „йшли" і тому залежить від
нього). Де йшли? — Шляхом (визначає слово „шлях" і за-

заставляти від цього). Яким чином? — Випередити (випередити слово „дівком“ і заставити від цього). Коли йти? — Уперед (випередити слово „йти“ і заставити від цього).

Завжди зазначають, що в мові прості речення з відірваним зв'язком слова є між собою в першій залежності, обов'язково виражають постійні зв'язки.

Завждино мовою три типи відірваного зв'язку: співузгодження, керування і прикладання.

1. Узгодженням зв'язку такої зв'язки спів у реченні, коли зв'язки слова ставляться в тому самому ролі, чим і відмінок і особи, що й зв'язки.

Наприклад: Вел Марко Катерині сукна дорогого. П. Шаповал.

В цій реченні прикладання дорогого утворюється з іменником сукна в ролі, чим і відмінок. Дієслово вель утворюється з іменником Марко в особі і чим.

Узгоджені (зв'язки) слова вимагає зв'язку або дія, що пов'язується до того слова, що з ним вони узгоджуються. Наприклад, слово дорогого має зв'язку, що пов'язується до слова сукна і відмінки на питання якого? Чому вель пов'язується дія, що пов'язується до слова Марко і відмінки на питання що робить?

Суть узгодження полягає ще й у тім, що зв'язки форм пов'язаного слова пов'язують прив'язку до зв'язки форм зв'язаного слова. Наприклад, коли б дієслово особам було не Марко, а туди (туди в чим), то слово, що пов'язується дія, повинно було б приймати форму вель. Коли б замість Марко (туди) було ти (туди в особі), то дієслову прийшло б форму вель.

2. Керуванням зв'язку такої зв'язки спів, коли пов'язується (то, що керує) слово пов'язане постійно відмінки зв'язаного (керуваного) слова.

Наприклад: Повітря дуже жарілою спекотом (А. Гурінов). Микола загорує вогнем. (А. Ткаченко).

В першій реченні дієслову дуже (випередити) пов'язується формою жарілою відмінки спекотом (зв'язки). В другій реченні дієслову загорує пов'язується формою вогнем відмінки вогню. Причому зв'язки форм пов'язаного слова не зв'язується зв'язки форм зв'язаного. Наприклад: загорує або загорує вогнем.

Керуванням зв'язку пов'язується, коли зв'язки слова пов'язується постійно відмінки зв'язаного слова через посередність прив'язки. Наприклад: в сідку білих слонів. Учень сидить на шпті.

Приклади показують, що керування без прийменника можливо: не можна сказати „я сиджу столу“, „учень сидить парці“.

Ваміники й прийменники показують, що керувані (залежні) слова по-різному вказують на різні (формальні) слого. Наприклад: Хлопчик **важно** **сидів** **підлогу**. Тут іменник в середньому відмінку однини вказує вперед, що з його допомогою виконується дія іменник в знахідному відмінку кликує позначити предмет, що на нього звернений дія.

Тут ж одну річ показують і прийменники, що виконують з іменним відмінком. Наприклад: Із **дальні** **ми** **йдуть** **до** **маті**. Прийменник „із“ в сполученні з іменником в родовій відмінку **дальні** вказує місце, звідки спрямована дія; прийменник „до“ в сполученні з іменником в родовій відмінку **маті** вказує місце, куди спрямована дія.

Керівник слівом у реченні підчасним буває дієсловом, але досить часто це слово вказує також іменник, рідше — прийменник.

1. Дієсловом: Посадив **під** **деревом** **саїр** **та** **каштан**. (П. Шенюк). Тут керівне слово посадив, речка залежить від нього.

2. Іменник: Жодні **зайчики** **сиділи** **травині** **на** **світлі**. (М. Коцюбинський). Тут, крім керівного дієслова (травині) в знахідному від цього іменником (на світлі), є ще й керівний іменник зайчики в залежному від нього іменником світла. Залежне слово так само відноситься на вказівку керівного (жодні).

3. Прийменник: Господь **поставив** **дерева**. Тут керівне слово поставив на питання чого? має залежне від себе слово дерева.

4. Приліганням звється такий зв'язок слів, коли залежне слово не утворюється, а лише прилігє для уточнення змісту головного слова.

Прийменник (залежний) словами зв'язано бувають: прислівник, дієприслівник та інфінітив.

Наприклад: Що **змарку** **праба** **вчепась**. (П. Шенюк). Сидіють **і** **дуже** **дичага**. (П. Шенюк). Мені **запалав** **під** **собі** **долом**. (І. Герасим).

Зв'язок слів у реченні можна поділити в такий спосіб, позначивши кружечками головні частини речення, а квадратиками — другорядні частини.

Великий **пароплав** **поплив** **від** **берега**.

Прості речення

Прості непоміряно речення

§ 58. ПІДМЕТ

Підмет ми визначили вже (§ 55) як член речення, що позначає предмет, про який говориться в реченні. В цій функції буває або іменник або займенник, що заступає іменник.

Наприклад: Німак копався в сі розрива. [Нім.] Соня стояла над головою. [П. М.] Ми для борі ні-шомо. [Б. Г.] То була весела літня пора. [П. Г.] Шомо пророк маві коо замірає в сі. [П. Ш.] Усе свілімо пачко сета. [Б. Ф.] Нікто вже нікого не радів. [М. К.]

Підмет може бути висловлений також формами інших частин мови, які живаються в значенні іменника, а саме формами прикметника, числівника, інфінітива, прислівника, дієслова, прийменника, сполучника, частки.

Наприклад: Ситий сонедого не розуміє. [В. Г.] Наїм старі халата Гучу. [М. К.] Двоє ідує. [М. К.] Добре ти йому лежати. [Б. Г.] Ви карота, як весело ви сіті жити. [П. Г.] І сором тут, і сором тва — встанати з чужі дончини. [П. Ш.] „Застра“ — одна книга знати. Ох! — зину. В чергуньє з у. І — сполучник. Ви — частка.

В усіх цих випадках форми різних частин мови (іменні, старі, прикметник, дієс, лежати, жити, встати, заста, ох, а, б) висловлює предметно як іменник. Інакше кажучи,

ної частини мови, що в реченні виконуються в функції підмета, втрачають своє основне значення і набувають значення іменника (субстантивізуються), зберігаючи ті самі свою первісну форму.

Підметом може бути також словосполучення, навіть ціле речення, якщо воно висловлює предметно як заміна імені. Такий підмет звється складеним.

1. Сполучення іменника або займенника з визначною підліткою з другим іменником або займенником в орудковому відмінку.

Наприклад: І не пам'ятав батько в снім. [П. Шенкель]. Малайка з Гафійкою йдуть курною дорогою. [М. Коцюбинський].

2. Сполучення іменника з іменником в формі прикметника.

Наприклад: Пам Вадер'ен сердився. [М. Коцюбинський]. Алла Михайлівна сидів почервоноліт. [П. Усачев].

3. Сполучення іменника з числівником або з числовим займенником (багато, мало та інші).

Наприклад: Несподів три літа марно провів. [П. Шенкель]. Де жати стоїть значення. [Паво]. Даво по-доромля іх відбувались до Києва. [П. Кучко]. Багато народу зібравсь біля пера. Чкало літ перевернулось. [П. Шенкель].

4. Нерозділеним сполученням, що виконуються як географічій назва, назва установи тощо.

Наприклад: Південь Америки міститься в Західній півкулі. Київський університет ведемо багато дівч української культури.

5. Шість словосполученням або реченням, що висловлює нерозділеною як єдине ціле, єдин підмет.

Наприклад: І то мав — попередю знати, що на світі зустрітяться. [П. Шенкель].

УВАГА. Як видно, підметом може бути не тільки слово, але й ціле словосполучення, що висловлює предметно як єдине ціле, єдине. І відповісти на питання: чийого підлітка хто? або що? Звідси й мовою з якими граматичних застереженнями, що підмет (звинув) завжди стоїть в орудковому відмінку. Але в дійсності в тут не може бути переконати, бо бувають випадки, де підмет виступає і в формі родового відмінку, якщо слово (звинув) позначив збірно позначити. Наприклад: Народу так зібравсь! А галасу скільки!

б. Нарешті, дієслово може бути виключеною формою або ба дієсловом дійсного й наказового способів. В таких випадках немає потреби спеціально виключувати дієслово. Інакше вивучи, дієслово і присудок виключаються тількию граматичною формою.

Наприклад: Завтра ідем у надирок, щоб іде відпочити.

§ 58. ПРИСУДОК. ПРОСТИЙ ПРИСУДОК

Присудок буває простий і складений. Простий присудок виражається дієсловом у формах дійсного, наказового й умовного способів.

1. В формі дійсного способу присудок має три й свої частині форми — теперішнього, минулого й майбутнього часу.

Наприклад: Я слухаю спів. (М. Коцюбинський). Ніч темна надой всіх потемнілих сиріт. (Л. Українка). Ми були самі серед простору. (М. Коцюбинський). Зарізають черні гори. (Т. Шевченко).

2. В формі наказового способу: Гукайте, сини! Пийте, мові п'єсьмі! Бийте, мов батько! (Т. Шевченко). Усміхнісь, мов серце, таємничий-таємний. (Т. Шевченко).

УВАГА. Присудок може бути виключений наказовою формою з частинною ледь, наслідь Хай живе Україно! Нехай прийде до мене.

3. В формі умовного способу: Пішла б я садок покласти, та дивляться люди. (Т. Шевченко).

УВАГА. 1. Простий присудок може складатись також із двох дієслів, де першама є дієслова: вжити, дати, їти. Наприклад: От поминали й пішли з свого дому. (М. Коцюбинський). Вийди ти й поклади до криниці. (Т. Шевченко). Давай я тобі кайну зроблю. (М. Коцюбинський). Іди й спи з доросли. (С. Чернышевський). Піду гуку чоловіка. (Там же). Хоч такий присудок складається з двох дієслів, але його не можна назвати складеним, бо перше дієслово (вжити, дати, їти) не входить до складу присудка, як його органічна частина, а лише виконує роль підсилювальної частини. Власне, присудком є останнє дієслово.

УВАГА. 2. До типу простого присудка належить також перерізанний присудок з виключенням проло значення словосполучення (дієслів). Наприклад: Ви ударили на гвалт. Коли б присудком можна було сказати дієсловом „ударив“, довелося би перерізати значення фрази, бо „ударив на

близько не те, що просто ударив, а те, що могла було б передати одним словом „замахнувся“. Або ще бути на слові, стати в притолі, мати на собі талон.

УВАГА. 3. Простий присудок може бути складеним дослідженням вигуком або удареним дослідом. Наприклад: Хворий — о! Ніч з вами дух у рід. На тобі синицю (хворі, візачі).

§ 60. СКЛАДЕНИЙ ПРИСУДОК

Складений присудок складається з двох частин: дослідного дослідника бути та іменної частини. Іменна частина з допомогом дослідника бути (яко через те й звється дослідником) називає одну особу підмета й має в собі основне значення присудка. Різними в іменній ніч простим і складеним присудком видно в насю всі порівняння.

Я хворів.

Я був хворий.

В першій реченні присудок хворів повністю підмет з боку його ніч. В другій реченні присудок був хворий повністю підмет з боку опису (стану).

Дослідником дослідом в складеним присудку звывается в формі минулого і майбутнього часу дійсного способу, а також в формі наказного і уясного способу. В теперішній часі вони дослідником звываются.

Наприклад: Девч був блискучий, дітий (в. Поклонений). Я був убогий сирота. (П. Шини). Я буду перший в розмові з вами. Сідим (в) мовчав, ріка (в) блискуча. (Нар. шен). Будете оборонці. Я радий був би бачити вас.

Люд і іменній дослідником дослідом можуть бути в іменній дослідник, а саме: стати, зробити, виділятися, віддаватися тощо. Ці дослідники зберігають блискучий стан дослідника в порівнянні з дослідником бути, і тому іменна частина присудка, зберігаючи самостійність, міняє форму наказного підмета на форму присудка.

Наприклад: Остатися сиротами бачим я мати. (П. Шини). Даві Аліні зманився простим і присудком. (П. Калібіллий).

Ці ж дослідники, а також дослідом бути в іменній сполученнях можуть бути простими присудками. Порівняймо приклади:

Він був дома.

Видим був зружований.

Хлопчик став на обличчя.

Міє брат став інженером.

Книжки видаються для

Люд виділяються книжки

читання.

§ 66. ВИСТОВЛЕННЯ СКЛАДЕНОГО ПРИСУДКА

Складений присудок за характером своєю, що їх має підмет, може бути складеною різними частинами мови: іменником, прикметником, дієприкметником, займенником, числівником, прислівником, дієсловом в формі інфінітива. Всі ці частини мови в функції присудка не відносять свого основного значення, тобто не забувають назначення іменника (що субстантивізується), як у функції підмета, а зберігають своє питома значення, яким визначається характер підмета. Наприклад: Кінь — тварина, ані — галідий, де іменник „тварина“ розкриває родові значення підмета, а прикметник „галідий“ вказує лише на конкретний ознаку.

1. Іменники в складеному присудку позначають розряд предметів, тобто яка або чия є предмет думки. Іменник може бути в називному або орудному і множинному відмінках. В називному відмінку він буває, коли пропускається доповідальне дієслово. На писку зазначає знаєсть доповідального дієслова ознакати речка.

Наприклад: людина — мислитель істота. Вони для чоловіка відомого — чарівна слово. [П. Черняк]

УВАГА. Крім називного, може бути й орудний відмінок у речених типу: Він учився у всіх школі. Вони в мене найкращі. В цих випадках іменна частина присудка вказує на певний ознаку підмета. Постійна ознака завжди передається формою називного відмінка. Приклад: Він мій батько і Він з моїм батьком.

При доповідальних дієсловах у формі минулого і майбутнього часу був (-ла, -ла), буде, а також при інших доповідальних дієсловах — став, зробився, видавався, вважалося тощо зазначає знаєсть орудний відмінок.

Наприклад: Судило був молодий. [Григорук]. Коли не хоча вибратися, то так буди: я сестрою, а ти мій братом. [П. Шенюк]. Осталися сиротами старий батько й мати. [П. Шенюк].

В таких випадках форма орудного відмінка вказує на певний ознаку, що є мій підмет. Через це навіть у теперішній часі з цим відмінком знаєсться форма орудного відмінка і часто навіть з доповідальним дієсловом.

Наприклад: Він з моїм приятелем. Вони з моєю найкращою подругою.

УВАГА. Якщо треба підкреслити постійну ознаку предмета (підмета) або постійну професію, заняття позначати називний відмінок навіть у минулому і майбутньому часі. Наприклад: Я був убогий сирота. [П. Шенюк]. Я був беру

став той суга, а Франц. Їмій був парубок коханий,
а коханийсь. Сохна за друка був його приятелі а по-
братини. (М. Коцюбинський).

Замість орулого, чисто жвавиться в фарм заміс-
ного відміна з прийменником на, різни з в, хоч і не при-
ходь довершених дієслів.

Наприклад: хто ж із старість прийде, за дитину
стане? (П. Шенкель). Із слова стане ім в послугу. (П. Шенкель).

Істотна а складна присудка може називатися і в іс-
тотних відмінках — з прийменником і без прийменника. Проте,
при ісключенні застатков бувають нескладні слова, які теж
ходять до складу присудки і разом з тим становлять по-
одинокі слова.

Наприклад: Хата без дверей. Це йому не по силі.
На святій вечір Іван був без одягу. (М. Коцюбинський).
Твори Тараса Шевченка. Одяг сірого кольору.

2. Присметник і дисприсметник а складна прис-
удка називають частку предмета (фразеа). Проте,
присметник назву, який або чий є предмет, а дисприсмет-
ник жодну частку на те, що проблема або буде проблемою
а предметом думки.

Наприклад: Собака немовля, різна бистроножка
(фр. жон). Облячка сардате, сукорі, а очі хижі, лисі.
(М. Коцюбинський). Актерина був розкинутий на горі.
(В. Коцюбинський).

Присметник і дисприсметник можуть називатися а фарм
називного і орулого відмінків жалюже від того, чи назива-
ються вони постійно (жовта, біла) чи тимчасово стану пред-
мета (журна, біла). Порівняйте:

Дом був блискучий,
літній. (М. Коцюбинський).

Стрина заважалося із по-
сміткою. (М. Коцюбинський).

Вона молоденька. (П.
Шенкель).

Вона була як молодий
і прехороший собач. (П. Шен-
кель).

Намалював і недоумучений
хазяїн старий був. (П. Шен-
кель).

Він був старий так, як
починався вікна.

Лист записаний

Письмо записувалося не-
використано.

УВАГА. Деякі сумніви щодо правдивості змісту прикметник, коли дієсловом дійсно вказує нагалує самостійний присудок, а прикметник — означення. Але насправді прикметник в таких випадках зв'язаний не з іменником (як є означення), а з дієсловом, отже є складовою частиною складного присудка. Наприклад: *Жанка* *вискакувала*. [П. Шенюк]. *Соня* *стояла* *під* *балконом* *і* *перішуча*. [М. Коробаченко]. *Під* *Натали* *сиділа* *пригаблена*. [М. Коробаченко]. *Під* *дівчата* *завиш* *подорож* *гали*. [М. Коробаченко]. *Анна* *Михайлівна* *сиділа* *почервоїла*. [П. Таранюк]. *Ти* *пас* *з* *України* *загнав* *голів* *і* *голівних* *у* *світ* *на* *чужину*. [П. Шенюк].

3. Зв'язок між іменником і числівником в складному присудку означає те, що й іменник або прикметник, що в їх означенні вони позначаються.

Наприклад: *Разів* *він* *таким* *не* *був*. *Хто* *з* *нас* *перший*? *Два* *рази* *по* *два* — *чотири*.

Зв'язок таким і числівником першої мають частіше прикметники, відокремлені на початку речення? Числівник чотири має в собі предметність і тому привласнений до іменника.

4. Прикметник в складному присудку позначає ознаку дійсного дієслова бути. Дієсловом дійсно вживається в прикметником має більшу силу дійсності, виблискуючи своєю значенням до простого присудка.

Наприклад: *Це* *було* *недоречно*. *Він* *був* *навідається*. *Це* *як* *три* *гірня*. [С. Черненко].

УВАГА. Цього типу речень не треба змішувати з реченнями, де дійсно бути має значення самостійного присудка. Наприклад: *Дощ* *був* *уночі*. *Я* *був* *на дворі*. Тут прислівник *уночі*, *на дворі* не впадає до складу присудка, бо вони є тільки обставинами часу, місця.

5. Інфінітив у складному присудку вжитий з допоміжним дієсловом позначає початок дії, її можливість або необхідність. З інфінітивом найчастіше зустрічається такі допоміжні дієслова: *мати*, *потіти*, *молти*, *мудіти*, *накаляти* *тощо*.

Наприклад: *Стала* *хотіти* *споконати* *і* *дівину* *годувати*. [В. М. М.]. *Стара* *хотіла* *мусати* *погубити*. [П. Шенюк]. *Тоді* *він* *почав* *сидіти* *під* *лісом*. [М. Коробаченко]. *Довго* *я* *не* *хотів* *користуватися* *носі*. [П. Таранюк].

Допоміжні дієслова можуть бути короткі форми прикметників: *можна*, *можли* *тощо*. Наприклад: *можна* *знати*, *завжди* *робити*, *згоден* *молитися*.

§ 62. УЗГОДЖЕННЯ ПРИСУДКА З ПІДМЕТОМ

1. Підмет, висловлений іменником і займенником, завжди узгоджується з присудком в особі, числі, а в жану-ловому часі і в роді.

Наприклад: Я пишу, а ви читаете (в особі). Дві грають (в числі). Закуралась Уляна (в роді). (Вр. мови).

2. Підмет, висловлений збірним іменником в формі однини, узгоджується з присудком в числі.

Наприклад: Сердивається брати до науки. Частина трави висушена. Ший рід питань перемінливі.

3. Якщо підметом є сполучення іменника з тавтологіч-ним відмінком в іменниковому відмінку, то присудок завжди має форму множини.

Наприклад: Мати з Оприсом вернулись в міст (д. Гоголь). Молодіжні з дівочими поверталися до міста. (д. Бачин).

УВАГА. Якщо присудок стоїть на початку речення, а після нього йде підмет, то присудок приймає форму однини. Наприклад: Іде Марко з товаришами. (Т. Шевченко). Залиш-тепер Чітка з Грешком душа в душу. (П. Мирний).

4. Якщо підметом є сполучення іменника, що має на-значення кількості або міри, з іменником в родовому відмінку, то присудок приймає форму однини.

Наприклад: Погоди наряду стоїть перед будинком. Табуна овець йшла з поля.

5. Якщо підметом є сполучення числітиска з іменником в родовому відмінку, то присудок може приймати форму однини і множини.

Наприклад: Там три верби скленилися, мов журяться вона. (д. Гоголь). Коло будинку стояло три чоловіки.

6. Якщо підметом є сполучення кількісних слів скіль-ки, декілька, багато, мало з іменником в родовому відмінку, то присудок приймає форму однини. Але можливі й форми множини, якщо три маліх осіб.

Наприклад: Світлана маліх вбрехала? Багато народу збралось. Довідная студентів про шість розмовляли.

Просто поширене речення

§ 63. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ

Доді ма розглядали структуру (будову) простого непоширеного речення, що називалися просто думку. З поданих вище прикладів видно, що підмет і присудок, як основа простого непоширеного речення, не завжди нагадуються

в два слова. Найпростіше думка іноді, щоб висловити її, ви-
жити виступ додаткових засобів, через що й головні члени
речення висловлюються часто не одним словом, а сполуче-
ним кількох слів.

Замовки від ускладнення думки усуваються також
і нові засоби для її висловлення. Випадає потреба в нових
членах, які в стосунку до головних зветься другорядними
членами. Другорядні члени речення розпадаються на три
групи додатка, означення, обставини.

§ 64. ДОДАТОК

Додатком виступає другорядний член речення, що по-
ширює предмет і називається в формі окремих відділів
і інфінітивів.

Додаток завжди висловлюється тими ж частинами
мови, що й основні, тобто іменником, займенником і всіма
частинами мови, що вживаються в реченні і іменника: при-
кметником, лічильником, відносним числівником, інфі-
нітивом, а також цілим словосполученням, що виступає
перемисленою як один предмет.

1. Іменник: Чула серце вродилиську, сміхати не
міло. (П. Шенюк). Чубинський гинув на жінку. (М. Чер-
касський).

2. Займенник: Приїхав заступник над ними ку-
вати. (П. Шенюк). Навіть снів того забути, що дають другу,
чим серце скуче. (М. Черкасський).

3. Прикметник і лічильник: Хто й по любові
покидав, так і той плавав. (В. Гринюк). Як воєводи той
наступний лідя морозив? (П. Шенюк). Прибуває на
збори вісім і сестра. Не дай спати халачому. (П. Шенюк).

4. Числівник: Сестро одного не ждуть. Де ніти
додати ніста, буде означати.

5. Сполучений числівник з іменником: Учень тут
два сестри. (Три жінки посадили сестра три жінки.
(П. Шенюк).

6. Інфінітив: Ми любимо працювати. Діалек-
тич. учень в який жінці.

УВАГА. Треба відрізнити інфінітив і звичайні додатки
від інфінітивів і звичайні складених присудків. Це залежить
від мовної чи діалектної сили декларативності того дієслова, що

при цьому виявляється інфінітив. В складній проповіді доповідь до слову має велику силу доказовості, меншу самостійність, тому й не може бути простою проповіддю, оскільки міг би мати при собі інфінітив у функції додатка. Наприклад: „Я люблю працювати“ і „Я йому працювати“. Вгорній реченні самостійність слову (люблю) дає можливість обійтися без інфініта (я люблю) — тут інфінітив додаток. В другій реченні слову не є самостійне, не можна сказати „я йому“, бо „якому“ неспоконюжений предлог; неможливе неспоконюжане присудка може відбуватися в сполученні з інфінітивом, якому працювати.

7. Словосполучення: Думав жити, любився та Богга кохався. (Т. Шевченко). Не думався на світ Вожий, такко надумався (Т. Шевченко). На би нам з то-б-ом тут погратися? (В. Гринько). Кохався з шипкою і хлібом будвало ности по черці (М. Коцюбинський).

§ 65. ДОДАТОК ДО ДІСЛОВА

Додаток найчастіше буває до дієслова і означає предмет, що на нього перепадає дія, що з ним може зв'язатися. Додаток в'яжеться з дієсловом способом керування — безпосередньо і опосередковано (з допоміжним прийменником). Прямий, дієслову є корінням (незмінним) словом, а додаток — керуванням (змінним) словом, відношеннями на питання *кого?* *що?* *кого?* *що?*

Наприклад: Свою Україну любить (кого?). (Т. Шевченко). Шукав (чого) долі. (Т. Шевченко). Він мусів (те) (за що) по нозі відарушити. (М. Коцюбинський). Хлопчак мався (чим) рукою і ногою. (М. Коцюбинський). Пам'ятав (з чого) з цього. (Л. Українка).

§ 66. ПРЯМИЙ І НЕПРЯМИЙ ДОДАТОК

Додаток при дієслові буває прямий і непрямий.

1. Додаток, виконаний формою змінюваного відмінка без прийменника, являється прямим додатком. Прямий додаток виявляється при перекладах дієсловом і означає предмет, що на нього спрямована дія, відношеннями на питання *кого?* *що?*

Наприклад: Такко мавір кохався у безсмерті хаті. (Т. Шевченко). Хрусті, гусениці збирають. (з бранки). Вечер міняв. (зв'язок). Рів. міняв.

Прямий додаток може бути і в формі родового відмінка, якщо при дієслові стоїть заперечення *не*.

Наприклад: Учень через дверіть не ввійде у школу.
Він не читав книжки.

УВАГА. Хоч форма родового не обов'язкова. На-
віть може бути форма знахідного. Наприклад: не пограбуй
Тарасу черевці жупани. (П. Шовченко). Хто не любить па-
кляну, так і той плакає. (В. Гринько).

2. Додаток, позначений пограбми відмінком (крім зна-
хідного без прийменника) з прийменником і без прийменни-
ка, виступає пограбми додатком, відмінником на позначен-
ня пограбми відмінка (кого-чого? кому-чому? чого-що?
чим-чим? на кому — на чому?).

Пограбмай додаток позначає предмет, що на нього дія
не поширюється, але має з ним певний змістовий зв'язок.

Наприклад: Хлопчак мочив рукави і труси ногою.
(М. Коцюбинський). Дівчата й до Олексія черпа. (В. Чалий).
У Маланки очі блищать. (М. Коцюбинський). Мати не могла
сповістувати на нього без уміру. (М. Вовчок).

Основне значення пограбми додатка безприйменнико-
вих (відмінкове значення прийменників з родів морфології)
такі:

Родовий відмінок. Родовий відмінок в сполученні
з певними дієсловами може позначувати:

а) Відмінки при дієсловах уникати, боятися, забу-
ти, куритися тощо.

Наприклад: Збувся того клопоту. (В. Гринько). Від-
ушався зусердді з такими людьми. Вовк боїться, то і
в дія не ходить (нар. приказ). Не треба куритися ріжкої
мочею.

б) Мату при дієсловах домагається, досягати, вина-
гати, просити, чекати тощо.

Наприклад: Ма домагаюсь молі. Я чиню матері.
Присягаю дозволу на відкриття театру.

в) Мату: Тарас Шовченко помер року 1861.

г) Частину предмета або часу, на який щось минає.
Такий родовий мється родовий розділений.

Наприклад: Соби ж мене на постелі, реміню лабров.
(П. Шовченко). Проведи воду, Наріа діла. Дай прі, баба,
мисли й осли. (нар. приказ). Пісень співать. (П. Куліш). Шу-
кає дола. (П. Шовченко). Поніж книжки. Та члани молодий
жоднім як не бачали. (В. Франко).

Додатковий відмінок. Додаток у давальному відмінку
своім значенням є позначення прийменник з усіх додатків. Осно-
вне значення цього додатка — позначати той предмет, що
завдя цьому відбувається дія з метою школи або користі.

Ви уважаєтесь при ділових ділах, тілодіти, загрожувати, мститися, прощати, догоджати, заздирати, служити, молитися, помагати, вибачати, дякувати тощо.

Наприклад: Не дай слави волочуху. (Т. Шенюк). Помагуси Господом! (Т. Шенюк). Немає вам Бог помаган, такі Ованаси. (М. Ванюк). Подарожньому і Бог вибачить. (Мр. Гринюк). Дяго я не хотів вертатись вєси! (Д. Угрюм). Так чин же я вам дякую. (Д. Гусюк).

Також при безособних ділових: пождється, посяється, поведється, дрїнається тощо.

Наприклад: Пождється дітким. (Григорюк). І світ па-стає, а Нриві посяється. — разів. (Т. Шенюк). Пожу так гарно, так смачно світом дрїнається. (Д. Нарюк). Пожу поведється в господарстві.

Орудий вілічєв. Додиток в орудьому відвінку відмикається більшою різноманітністю значень. В сполученні з різними діловими він може позначити:

а) Загрозити ді, відомождити на питання чин?

Наприклад: А він жині нахвє руками. (Т. Шенюк). Сло-вом сильним, жині грубим, вілічєв жє з собою. (А. Фрун). Прарода відкула позичив грудьм. (М. Ковалюк). Радж говорив чистом українськом мовом. (М. Лещук). Кутє для бурбани один рижин (жон). другий карин. (Філанюк).

б) Діти особу власними творити. (Дж. 8 б), відомі-відомі на питання чин?

Наприклад: Насім проклянується своїм силами. (Т. Шенюк). Улічєв тежотом людям заступался. (М. Ванюк). Есєм винута з біли. (А. Гусюк). Покинула я ма-тірю. (М. Ковалюк).

в) Причину або засідав ді, відомождити на питання чин?

Наприклад: Убавам не горділись, сиротам не брє-дились. (Д. Гринюк). Не тому жєтє свого рішати, хто тіл-ка вілічєв заважувалось. (В. Сидюк). Дарєс тут думє ласміхався, собою чинився, велічєвсь. (А. Ковалюк). За-свєла Варавка... цєлію жєтєв (Т. Шенюк). Зєтє жєтєв рєстєв чєрєсєв. (Т. Шенюк).

УВАГА 1. При ділових хворіти, слабувати, нава-джати тощо додаток причини буває не в орудьому від-вінку (чин?), а в знахідному з прибіжником на (на чин?). Наприклад: Хворєй на тєф. Слабує на сухотє. Він нава-джує на заважєвє лєтєвє.

УВАГА 2. Орідний відмінок ніколи, часу тощо (бу-
тинок, існуу ринком) не додають, бо не відходять на за-
таїння відмінка, а обставина часу-місця.

§ 67. ДОДАТОК В АКТИВНІЙ І ПАСИВНІЙ ЗВРОТАХ

Активним звертом зветься речення, де в функції
присудка працює переказана дієслово з прямим додатком.

Наприклад: Учень розв'язує завдання. Робітники бу-
дують будинок.

Пасивним звертом зветься речення, де присудок-
дієслово має пасивне значення, а дією особа або предмет
позначається додатком в орудному відмінку. Таким чином,
в пасивній звертоті підмет саме додатком в орудній відмінку,
а прямий додаток — підметом.

Наприклад: Завдання розв'язується учнем. Будинок бу-
диться робітниками.

Якщо в активній звертоті підмет виконаний дієсловом
власногоного виду, то в пасивній звертоті це дієслово побу-
ває звертальної форми з пасивним значенням. Якщо в актив-
ній звертоті присудок-дієслово власногоного виду, то в пасив-
ній звертоті це дієслово заміняється пасивним дієприслів-
ником минулого часу.

Наприклад: Я пишу листа. — Лист пишеться мною.
Я читав книгу. — Книга читалася мною.

УВАГА. В окремих випадках, тільки при певних діє-
словах (дієприслівникових), замість орудного відмінка дієюї
особи, може вживатися й родовий відмінок дієюї особи
з прийменником від. Наприклад: Я й так зустрінувся від
тебе. від України. Замість від рідної матері. (Ще можна)
Але родовий відмінок з прийменником від не можна,
наприклад, при дієслові закохавшись (закохавшись). Бо
закохавшись від України. Перефразувати його треба:
кохався розвинути, що Україна закохався кохав і ще кохав
любовник (відбрав) кохав від України.

§ 68. ДОДАТОК ДО ІМЕННИКА

Родовий відмінок. Додаток до іменника означається
перехилом в формі родового відмінка, позначаючи від того,
в якому відмінку є корінний іменник. Наприклад: вірничу
історії, з вірничою історії, в вірничу історії. Цей до-
даток дуже поширений і має різні значення. Він позначає:

а) Співрідок, відношення на питання кого? чого?

Наприклад: сім'я права, щось гарбоду, кунт Шен-
ченка, дефініція вазалів Історія України, учень
фізика, підручник математик тощо. Або приклади
з тлумаченнями: Не за горем кара час. [П. Шенечко]. Жодні
смакомом світаня перебувають крім шмари відомості.
[М. Комошанський]. Ніхто світан будинку перетворив налі притом-
ність. [М. Комошанський]. Петроша краса, що жила в душі
Антоня, викликала потребу саріш шукати її. [М. Комошанський].

б) Шлюб, що з неї бореться частину, відомості на
питання чого?

Наприклад: І релігія широкі море світа і краса.
[П. Шенечко]. Вона бігла до околиці селом. [П. Моряк]. На-
відала вивільні ліній лав. [А. Гайда]. На Антон (турка) кон-
стабололюбів свідати. [В. Кучко].

Додатковий відмінок. Додаток до йменника в додат-
ковому відмінку характеризується близькою предіксіаністю,
якщо жовніється переважно при досвідіних йменниках, на-
даючи їм відмінку призначення.

Наприклад: Сила України! Грід і гавба кону, хто
з дражю жовою дражю. [А. Олод]. Розвернулася востані:
музикала робота і відомості, [П. Шенечко].

Орудний відмінок. Додаток до йменника в орудному
відмінку жовніється [відно] із значенням оруддя.

Наприклад: Надію викидає там, хто розумом дитина.
[В. Сидішанський].

§ 69. ДОДАТОК ДО ПРИКМЕТНИКА

Додаток до прикметника має особливе значення в ро-
знятті між конкретним, учинним значенням тієї ознаки, що на-
міє якийсь предметник. Наприклад: „Він свідомий щодо обо-
в'язку“ Тут додаток „щодо обов'язку“ конкретизує прикмет-
ник „свідомий“, який сам по собі має загальне значення,
якщо свідомий взагалі. Додаток вказує, що свідомість у цьо-
го проявляється по відношенню до його обов'язку.

Додаток до прикметника жовніється в різні від-
мінки:

Родовий відмінок. В родовім відмінку додаток жов-
ніється з приблизенням на в постійних словосполученнях:
гарний на працю, бистрий на гроті, високий на вірст,
визначний на вірст тощо.

При прикметниках великого ступеня з приблизенням за-
сварний із, коловий із.

Напрямки: Брат старший за сестру. Сестра молодша за брата.

Рідше з прийменником над. Нема ваху цілісного над макіночки, нема ролу різниці над макіночки. (Нр. шнєд).

Орудний відмінок. В орудні відмінку додатоє має зазначити причину.

Напрямки: Ма малим сніг. (Т. Шеннод). Віа страшною гордий своїм вчинками. (В. Колобоєвський). Екзальта, кірсома і станом висока. (Т. Шеннод).

Додатоє при прислівниках вищого ступеня молодший рідше, вищий голосом тощо.

Напрямки: Рокати віа молодший віа мене, а ви-глядом старший. Сніг вищий голосом віа свого брата.

§ 79. ДОДАТОК ДО ПРИСЛІВНИКА

Додатоє до прислівника викидається в формі двох відмінків: родового і давального.

Родовий відмінок. Додатоє до прислівника в родові відмінку викидається при прислівниках вищого ступеня і має те ж саме значення, що і додатоє до прикметника вищого ступеня (див. § 68).

Напрямки: Сніг дін гірше ната і розкинуто. (Т. Шеннод). А вище всіх своїх Роберт. (М. Урбан). Вода відкидає вище стола. (Б. Гринько).

УВАГА. Не можна плутати цих додатоє з додатоєм з прийменниками віа, за при прислівниках вищого ступеня, бо ці останні мають значіння прикметниково значення, тоді як прислівник вищого ступеня викидається за с. Інакше кажучи, треба відрізнити прислівники вищого ступеня від прислівників вищого ступеня, бо від цього залежить — викидає додатоє з прийменником чи без прийменника. Порівняй Сестра краше віа брата і Сестра вище краше брата. Ви вищий за мене і Ви стоїть вище мене.

Давальний відмінок. В давальному відмінку додатоє викидається при прислівниках прикметникового подобиства, що є іменною частинною складеного присудка.

Напрямки: Добре йому багатому: його люди багато. (Т. Шеннод). Мамі пришло ахти з вами разом. Матері радіше стало за сестрі крає тугрїві з снігом.

§ 11. ОЗНАЧЕННЯ

Означенням називають двотактовий член речення, що позначає ознаку предмета і відноситься на питання *який?* чи *яка?* *якого?*

Наприклад: Висока сонечко(яка?) хазяєць. П. Шенчик.
Красна вода(яка) в морі в удивному часу(якого?) П. Шенчик.
Дарю крик(який?) показав голосом Юлі(якої?)
П. Українці. О п'яті(якого?) годині(якого?) ми повертаємось додому.

Означення завжди в'яжуться з іменником, називаючи його ознаку. Вони може бути угоджені і узгоджені з означуваним словом.

§ 12. ОЗНАЧЕННЯ УЗГОДЖЕНЕ

Узгоджені означення бувають зменшувальні слова, що узгоджуються з іменниками в роді, числі і відмінку. Такими словами є прикметники та інші частини мови, що вживаються в реченні в зменшувальні прикметники: *дівчаточка, зайчиків, числічок, рідко(ї), вітрячок(ів), кімнатка, праця, мозуть* бути означенням тільки в по-правку відмінків: в називному і в знахідному, якщо він спадається з називним(и) відмінку числічок в сполученні з іменником вживається лише в функції предмета або додатка (див. §§ 53, 64).

1. Прикметникове означення вказує на ознаку предмета (на питання *який?*) або на його приналежність (на питання *чий?*).

Наприклад: Буди дитина в чудім місці серед лісства. П. Шенчик.
В вистовних очах світався і похитів і жаль до неї. П. Українці.

2. Дієприкметникове означення вказує на стану предмета з погляду дії, яка виходить від нього (активна) або переноситься на нього (пасивна).

Наприклад: Кожен галич відімаючих монголів. А. Франс.
Ми відізнались самі в занаті(ї) сонцем відізнали. М. Коцюбинський.

3. Займенникове означення вказує на присвійність предмета (мій, твій, свій) або на його множинність (той, неї, твій, унес).

Наприклад: Своєю Україною любив. П. Шенчик.
Привітай же, моя мати, моя Україно! П. Шенчик.
Такий він, що хотіли(ї) (дів. род.).

Займенник який означає про ту чи інше особу предмет. Наприклад: Який тобі кірмік треба? Який сьогодні день?

Займенник такий, який при означенні предмета може відповісти на питання, Наприклад: А де ж живе такий чорні брови. (Т. Шевченко). Когож розумів, але то велика в тишкості сила. (К. Сіренько).

Займенник мій, твій, свій при означенні предмета завжди вказує на певну особу в оточенні предмета і робить її ближчою. Наприклад: На який озаннік Ураїні. (Т. Шевченко). О, Боже мій милі! (Т. Шевченко).

4. Числівникове означення вказує на порядок предмета або на його кількість. Наприклад: Нема на світі Ураїни, нема другого Дніпра. (Т. Шевченко). А діла має прокинь сто років, та ще з трьома синками й батька братани. (М. Лисенко).

УБАГА. Означення завжди ставиться перед означуванним словом, але в останній мові, за допомогою урочистості слова, його може стати після означуваного слова. Напр: Належ мій косарю, ой голубчик! (Т. Шевченко). Перед нами море мило гомонить і шалить. (Т. Шевченко). І стала туди пливати дії жарючий юні. (О. Довго). Під дубом зеленим який заморозивий стоїть. (Т. Шевченко).

§ 22. ОЗНАЧЕННЯ НЕУЗГОДЖЕНЕ

Неузгоджене означення своєю формою нагадує додаток, але відомо відрізняється від нього, відповідаючи на питання який? чий? Власностворює між означеним тут словом інакше, і розкриває його внутрішню істину з допомогою слова, що на них відповідають означення і додаток. Порівняйте:

Додаток:

Означення:

Романа з товаришем (який?) Чоловік з бородою (який?)

Голова уряду (чого?) Хата осяннена (чий?)

В першій словній поєднаній стосунок між предметом (додаток) і другим — стосунок ознаки до предмета (означення). Словосполучення „з бородою“ — означення до „чоловік“, відповідаючи на питання який? Слово „осяннена“ — означення до „хата“, відповідаючи на питання чий?

Неузгоджене означення наслідують таким формам:

1. Іменником в родовім відмінку без прийменника із значенням якості і привласності, відповідаючи на питання який? чий?

Наприклад: Слово (чужі) привиди повесили до всіх повисливіх мови (П. Шенюк). Други (чужі) Християни. (П. Шенюк). Всю славу копіраку... перепис в убогу хату (чужі) сироти (П. Шенюк).

2. Іменником з неперелік іменнику з прайменником. Причём, іменник цей може мати при собі ще й угоджене означення.

Наприклад: У місто до мене приїздили від зблудні діти (жужі) (П. Шенюк). Всі обернулися до джерел (жужі) з кувалі (М. Кошарський). Коло нього старий пугал (жужі) з ляманкою вухом. (П. Шенюк). Гори міняли своє багатство убрания на рясні з золотом рясні (жужі) (М. Кошарський). І дивні мови (жужі) в рясних з мови багатств в кошуках. (П. Шенюк). В старій рясі по жужі старий чернець (жужі) ходить. (П. Шенюк).

УВАГА. Заміною від іменної неутворюється означення у неперелік іменнику може конкурувати з обставинками способу. Тоді означення може відрізнятись від означуваного іменника і тоді йде до дієслова (присудка). Дієслово створює означення одні речення: Земля плеще у хайданах. (П. Шенюк). Другі жоді прайма в своїх шкурах і шкурі ронюстима (П. Шенюк).

3. Нерозчленованим співзвучником — іменник з предметником, займенником або числівником.

Наприклад: Діагона вського ряс. Напрямі. Напрямі нам ішла діагона з блакитними очима. Людина таких рясів не буде говорити про такі рясі. Для злочинця в мого одні чотиринадцять, а другий п'ятнадцять літ. (П. Шенюк).

УВАГА. Неутворюється означення може й собі мати ще й неутворюючи означення і т. д. Наприклад: На скільки стоїм жужі (жужі) з бачим обличчям (жужі) в золотій рясі (жужі) колоса (М. Кошарський). В цих рясних як три нерозділені означення, всі стосуються одне до одного, але всі вони разом становлять нерозчленоване співзвучне означення до слова „жужі“.

4. Займенники його, її, їх, коли вони стосуються до іменника, відбуваючи замінюючи присвійності.

Наприклад: Його брови і уста червоні. (П. Шенюк). А хто ж її головиному буде доглядати? (П. Шенюк).

Тут займенник його не угоджений з іменником брови, хоч іменник на питання жужі? Займенник її не угоджений з іменником головиному, але ідентифікує на питання жужі?

Значайно прикладом було те слово, що своїм змістом виражало друге слово. Означувало слово має особливий значення, а приклада — дуборідне.

Наприклад: Ось слухай же, мій голубе, мій орле-ко-заче. (Т. Шевченко). Тут прикладом слів: перелі означувалих слівом, бо в місці далі, що означали словом є „голуби“, а „орле“ — не дуборідне слово, що означає орлець. Або ще: Зана-лихоманна вероюка дитина, а талани-ко-хника про мене забула. (Л. Гайда). Ось як означає Ля-танка. (І. Коваленко).

В означуванні: ріка Дніпро, місто Київ, станція Жито-ринка, учитель Гайдай тоді — прикладами є другі слова, бо вони означають, об'яснюють білизну значення позначки перших слів.

Але ж бувають випадки, коли обидва іменники синонімічно та й навіть один до одного, що приклада не можна „написати“. Такі іменники своїм значенням близькі до синонімічних слів.

Наприклад: Йшов на сніг у мою лана, щоб з нас відійшов горем-журбом. (М. Черненко). Ой поїд горю, аром-довгий поміж дити. (Бор. Грин).

§ 15. ОБСТАВНИКИ

Обставинками зуться дуборідні члени речень, що позначають, як або при яких обставинах відбувається дія. Їхно слово позначає часом, що обставина, позначаючи спонуку дії, значайно наближає до дієслота. Але вони можуть також позначати спонуку спонуки і наближає до предметного і прислівника.

Наприклад: Тяжко намір поводити у безверній хаті. (Т. Шевченко). Праця видалася йому дуже важкою. Він надто сильно виснажився своїм думом.

Функція обставин значайно відокремлює прислівники або з їхні частини мови, що відносяться з означені прислівники: дуборідними, займенники, іменники та інфінітиви.

а) Прислівники: Незабаром знову обернувся в сон-фотію краєва. (І. Коваленко). Ой, три місяці каротий докупив мішечка. (Т. Шевченко). Ще вони були спокійні, з. Френк. Князь вказує сидіти. (Т. Шевченко). Все довкола лиса. (І. Френк). Сонце спускалось все нижче. (І. Коваленко).

б) Дуборідними: Чайка скочила літаючи, мов за дітями паче. (Т. Шевченко). Я віраю собі з дучи. (Т. Шевченко).

а) Займатиме: Тут сидить батько, а там — мати. Тоді була гарача пора. Я так люблю її, мою Україну убогу. (Т. Шевченко).

г) Іванко (з прийменником і без прийменника): Пастух прагав з поля худобу. (М. Коцюбинський). Алеж Малайшину в пастуха в ліжку. (Л. Українка). З того часу в Україні жито малає. (Т. Шевченко). В той дола ледьні посели, колючий хмарас. (Т. Шевченко). Мовк господарем обирає. (Т. Шевченко).

д) Інфінітив: Родилась на світ жать, любити, снігати Господаркою красом. (Т. Шевченко). Час був вертатись до дому. (М. Коцюбинський). Пратице колючий під ноги курати. (Т. Шевченко).

УВАГА. Обставина може бути висловлена і нерозривною словосполученням, що вживається як одне поняття. Наприклад: Полі мене (дівчі) приймаєла не покладючи рук, щоб швидко добродує українського народу. (З мови). До снід снігів воду брала, в баранку купала. (Т. Шевченко).

За мовою обставини поділяються на групи, що позначають способ ді, місце, час, причину, мету.

І. Обставини способу ді вказують, як відбувається дія, відносяться на питання як? яким способом? Вони висловлюються прислівником, дееприкметником, іменником (з прийменником і без прийменника).

Наприклад: Тяжко, важко в світі жати серці без роду. (Т. Шевченко). Вони жовчала мотком. (М. Коцюбинський). П Брама розмалуєла, як жинь вони будуть тучисті. (Т. Шевченко). В сну казась тайцями табором степом. (Т. Шевченко). Мовк італією пригнав малає з того світа. (Т. Шевченко). Веростам у кайданах. (Т. Шевченко). Камінь росте без корени. (Лев. Франк). Ахось ударив без жалю по серці. (В. Савик). Аж обрідло слухавчим. (Т. Шевченко).

Обставина, що позначають міру або ступінь ді або зв'язки, так намагаєть до обставини способу. Вони відносяться на питання наскільки? в якій мірі? як забагато? скільки раз?

Наприклад: Вони пішли собі у двох. Робота високий дуже добра. Учтивий дівчі верзання ртак.

УВАГА. Ступінь ді висловлюється також порівняльним словосполученням з сполучником як: жинь як стріла, бачить як сінь, довг аж на з мідра. Тут обставина позначає одне поняття і вживається безпосередньо з дієсловом, тому в мові її не відділяємо.

До обставин способу належить також обставина, що вказує на спад, в якому перебуває предмет, навануча йому дія.

Наприклад: Казанка випадає з діста. (Т. Шевченко). Вона вже катір'ю ходила (Т. Шевченко).

2. Обставина міста позначає місто ді, відокремлюючи на питання де? куди? звідки? Формою власною обставина міста позначає будь-яке прислівник, займенник (тут, там, де, туди...) і іменник в поєднанні зі слівником і без прислівника}.

Наприклад: Посади тут, а в місті в дивних справах. Дурна воляда бачь. (Т. Шевченко). Бачуть милустріч діва. (М. Коцюбинський). Сидить бачько кінець стола. (Т. Шевченко). Кругом дуба рубаніми мовчки дожидає. (Т. Шевченко). Над ярм Заїзничий тече. (Т. Шевченко). Посеред вулиці ішла пара вершників. (М. Урацький). Я нас вгорта за село. (Т. Шевченко). З мови стів дрібненький димок. (М. Коцюбинський). Виступав шарбатий містоць з-за могова. (Т. Шевченко). Тодер на ірмо північчяна подем. (М. Коцюбинський).

3. Обставина часу позначає час, коли відбувається ді, відокремлюючи на питання коли? як довго? з якого часу? до якого часу? Формою власною обставина часу бувають прислівник, дееприкличок, займенник, іменник і числительне.

Наприклад: Над дорогою часом випадалося все в піт-ту група. (М. Коцюбинський). Давно колись те діалося у нас на Варшаві. (Т. Шевченко). Що зналочку треба вчаться. (Т. Шевченко). Ратом пось прикинуло в кімнаті. (М. Коцюбинський). Невибаром Варшави вивали-сямочар. (М. Коцюбинський). Чайка своглеть літаючка. (Т. Шевченко). На хвилічку всі зміїли. (М. Коцюбинський). І дожилося знов моті на старіста з вірники хоміться. (Т. Шевченко). До сходу сонця поді брав. (Т. Шевченко).

4. Обставина причини позначає причину ді, відокремлюючи на питання чому? від чого? з якої причини? Формою власною — займенники іменник в поєднанні зі слівником і без прислівника, а також прислівник.

Наприклад: Антіа стів мочрай і черевий од боршу та казай-сямоча турбє. (М. Коцюбинський). Черей брови од вітру лизають. (Т. Шевченко). Діаюта мінїліа з перелікур. (Мико Урацький). Наїхастімо діа (бачько) мови з подміліа. (М. Урацький). А Марїана та сльозами мови вибила з хата. (Т. Шевченко). Прости мене, а старичу забувє. (Т. Шевченко).

5. Обставина мети позначає мету (намір) ді, відокремлюючи на питання нащо? для чого? з якою метою? Формою власною — іменник в поєднанні зі слівником і без прислівника.

Наприклад: Й серце чосача діало для порєв і чоловіка. (М. Коцюбинський). Арсєлий Петрович подавє з мене,

жось так, без мети. [М. Коцюбинський]. Ми на роботу на світ народилися. [В. Гринько]. Призначені волею неба на кураж. [Т. Шевченко].

УВАГА. Інфінітивом виконуються і дієслота, і обставини мена. Розроблені форми інфінітива можна або за дієслотом, або відокреплюючи до дієслота, що при цьому виконують інфінітив інфінітив в формі обставини виконання звичайно при дієслотом руску. Наприклад: Вийшла мети погуляти. [Т. Шевченко]. Але перш: Хлопчик бачився у чистоті.

Тися простого речення

§ 74. ЗАГАЛЬНІ ПІДРОБІ

Мова, щоб виконати пропуску думку, провадить велику гнучкість в користуванні різними засобами. В одних випадках найпростіша думка, щоб виконати П мислю, означає в реченні всілякого членів — головних і другорядних, в других — всяка думка може бути виконана простим складом членів речення. Тоді велику роль відіграє так званий контекст, контекст словесний, попереднє речення, що з нього легко відтворюється пропущений член в виступає реченні. В зв'язку з цим можуть пропускатися не тільки другорядні, але й головні члени речення — цілісні і пропуски.

З другого боку, бувають речення з пропущеними членами, де виконана думка вся і без зазначеного означення, без урахування на момент думку особу або одну дню. Достатньо тільки одну дню або навіть предлог, і в такій обставині уявляється суцільна, закінчена мислю.

Наше завдання — уявити користуватися цими гнучкими засобами мови, на перетині мови не в той, то в другий бік. Не слід забувати звичайною сім'єю, де з комплексом чітко виконати думку простішими засобами мови і, навпаки, не заважувати сім'єю, де чітко виконати думку неважко для цього складнішими засобами.

Таким чином, прості речення за своїм складом можуть бути поділені на такі основні типи з привертанням до себе: прості, звичайні, двоскладові і трискладові, особові і безособові, неперіодичні-особові, неперіодичні.

§ 77. ПОВНІ І НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

1. Речення, що має всі потрібні для виконання думки члени, називаються повними реченнями.

Наприклад: Аллія поспішався додому. Перед ним ле-
жав штак, курячий уніс, хоч була рання весна. (М. Коно-
виський).

Всі три речення, що входять до складу цього уривку,
є повними: в них є в наявності всі потрібні члени для ви-
словлення думки.

2. Речення, що в ньому пропущений майжебудь член,
але його легко розуміти, зветься неповним реченням.

Наприклад: То жди, кланься, пройди?

— Уявляю, як дійшли до моря (Л. Українка).

Друге речення повне: в ньому пропущений член, що
його легко розуміти з попереднього речення, де йшла мова про
прояві.

В розмовній мові пропущений член легко розуміти
з мовлячої обстановки. Так, наприклад, в розмові всі потер-
пачки жалували тостів на вечірній час. Різномірно подорожую
у місто і гуляють ідуть! Всім стало ясно, що ідуть тості.

В повних реченнях можуть пропускатися як головні,
так і другорядні члени речення.

Наприклад: Як тільки надійма — жодя до пера, а він
„на шку“ до стовпного. (М. Коновиський). (Пропущені при-
судки).

Ви були в Києві? — Ні. (Пропущені підмет, присудок
і об'єкти).

Якогось повідомляю. — Так, повідомляю. (Пропущений
підмет).

УВАГА. Речення, де підмет відзначається формою діє-
слова (див. § 28), є повні речення. Наприклад: Читали га-
зету? — Часна газету і журна. Все біжить і біжить тільки
до нього. (М. Коновиський).

§ 78. ДВОСКЛАДОВІ І ОДНОСКЛАДОВІ РЕЧЕННЯ

1. Речення, що складається з підмета і присудка з про-
пущеним до них другорядними членами, зветься двоскла-
довим реченням.

Підмет разом з прикличками до нього другорядними
членами зветься складом підмета.

Присудок разом з прикличками до нього другорядними
членами зветься складом присудка.

Обидва склади легко можна встановити з допомогою
питань за такою схемою:

Склад відмєт:

Склад присудка:

Комп'ютер може й мати свою річечину — прокладений речення, бо в ньому тільки речення впроваджені члени відсутній умовно: його легко відтворити на першу потребу.

2. Речення, де підмет і присудок висловлюються нерозчленовано в одному складі, звуться односкладовим реченням.

В односкладових реченнях ніхто не пропущено, але обидва головні члени нерозчленовано виступають в одному складі — то в формі присудка, то в формі підмета.

Наприклад: Смеркалось. Антін з'їло кілька шматків на кухні, (М. Коцюбинський). Спавали. М'ясо, зварене свіжою картоплею лопав на шматки тіло. (М. Коцюбинський).

В першому прикладі підмет висловлюється нерозчленовано в складі присудка смеркалось. В другому прикладі присудок висловлюється нерозчленовано в складі підмета спавали.

До односкладових речень належать безособові речення, номінаційно-особові речення і називні речення.

§ 79. ОСОБОВІ І БЕЗОСОВОБІ РЕЧЕННЯ

1. Речення, що має підмет називним або його можна розуміти, звуться особовими реченнями.

Оскільки до складу особових речень входять як називні (з називним підметом), так і координатні (з пропущеним підметом) речення.

Наприклад: Подорожувати починали від Києва. Сьогодні будемо працювати в місті відпочинку.

В першому реченні дієва особа (підмет) висловлюється іменником подорожувати. В другому реченні дієва особа висловлена особовими формами дієслова -емо, -емо.

2. Речення, де підмет граматично не висловлений і розуміти його по контексту, звуться безособовими реченнями.

В безособових реченнях дієва особа (підмет) нерозчленовано висловлюється в самій дії (в присудку), через те в дії

увисається над землею, аніж вода відбувається сама собою, без дієвої особи або предмета.

Наприклад: Вогоріє. Йому не спиться. Надворі стало.

Безособові речення відносять також до виду не закінчені думки. Відміняє значення в безособових реченнях зв'язки з формами присудка.

а) Безособові речення найчастіше вживаються для висловлення різних переживань, мислей, припадів. Присудок в таких реченнях значенням висловлюється формою 3-ї особи однини і формою середнього роду в минулому часі.

Наприклад: І смерало, і світало. (Т. Шевченко). В голові мені туманіло. (А. Усачов). Надворі сталоїло. (П. Марко). Йому хотілося написати. (Я. Франко).

б) Складений присудок висловлюється прислівником на -а або прислівником в формі другого ступеня.

Наприклад: Мені було страшно. Було цікаво. (М. Коцюбинський). Собака думно. (М. Коцюбинський). Було легко в зуби свої сироті локати. (Т. Шевченко). Ставало думніше. (М. Коцюбинський).

в) Присудок висловлюється інфінітивом з доповненням доводиться (доводиться, доводилося), стало (стало), почало (почало) та інші.

Наприклад: Доводилось витягти чужий лані і приєхати знов. (М. Коцюбинський). Надворі стало сіріти. (П. Марко). От так само почала діяти і в Борислав. (Я. Франко).

г) Присудок висловлюється позивним словом: шло, жаль, треба, можна, пора тако в абсолютній з інфінітивом і без нього.

Наприклад: Знову в світу нікого не можна розібрати в хлі. (М. Коцюбинський). Пора він додому. Треба працювати. Жаль різати. Діти жаль вони. (Я. Франко). Чого тобі шкода? (М. Коцюбинський).

д) Присудок висловлюється інфінітивом.

Наприклад: Дощ давно чути постріл. Сидіти б йому та яку доживати.

е) Присудок висловлюється формою дієслова на -но, -та.

Наприклад: Там то його скалічено та на Ураїну повернено з одностом. (Т. Шевченко). Його правдою запрошено одважитися. (М. Коцюбинський).

Тут присудок має значення минулого часу. З допоміжним дієсловом було присудок набрав значення дано-минулості, а з дієсловом буде — значення майбутності.

Наприклад Призначено було відіти на війну. (Я. Кошовий). Доручено буде виконано.

УВАГА. Не треба змішувати безособних форм на -но, -чи з особливими — на -ше, -че. Це буває особливо тоді, коли речення має прямий дієслівний середнього роду, що своєю формою спадатися з називним відмінком. Наприклад Завдання буде виконано (безособн). Завдання буде виконано (особов). Або ще: Вино розбите! Вино розбите. Отже, безособної форми відірваниться від особливих там, що перші (безособні) належать на називному дії, тоді як другі (особові) належать лише на слові відмінка. Звідси треба добре розрізнити значення форм: часу закрива і слова закрива, крапивою значення і крапивою значення. Треба: „Вибівець відкрито від... до... (на відкрито)... бо тут належить на слові відмінка.

Безособної речення на -но, -чи характеризуються тим, що присудок означає тільки дію живої істоти, бо на дію має виходити на інший предмет (прямий додаток). Присудок — на особливий дієслівний форма, що має називаччо передбачити значення в минулому часі. Отже не може бути безособних речень з такими присудками, які не означають дії живої істоти. Не можна сказати: „Гора горить лісами“, „Небо не мить“. Присудки „закрива“, „мить“ можуть бути лише в реченні, де дію виконуватиме жвава істота. Наприклад: „Яго жарко кохав“, „Дитину мить“.

Якщо в реченні присудок не означає дії живої істоти, тоді можлива тільки особова форма речення. Наприклад „Гори горять лісами“. „Приберання сукні була назива по-дою“. „Хата зруйнована бурєю“.

УВАГА. Безособної речення на -но, -чи не можуть мати орудного відмінка дієвої особи, а лише закрива, бо речення ці мають активне значення. Орудний дієвої особи може бути тільки в особових реченнях з пасивним значенням. Не можна сказати: „Листа написаний моєю братом“, а лише: „Лист написаний моєю братом“. Але: „Листа написавою сестрою“. Тут орудний закрива.

§ 54. НЕВИЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

Речення, де дієва особа виступає невизначено, мають невизначено-особовим.

Невизначено-особові речення можуть бути двох типів: в одних їм виконуються завдання невизначено-особові, в других їм виконуються перший-лінійні особові. В тих і других вищезгаданих дієта особа через її невизначеність (нагальність) граматично не виражена. Через те невизначено-особові речення так наближаються до одностайних речень і більшою мірою збігаються з безособовими реченнями.

1. Перший тип невизначено-особових речень виражається формою 3-ої особи множини теперішнього і майбутнього часу, а в минулому часі формою множини.

Наприклад: Громадою при дачі його посадили. [П. Шинкарь]. Посадили под віконом шпир та плиту, а в розливах у дачини червону калитку. [П. Шинкарь]. Грачу прийшло добро. [А. Кошаринський].

2. Другий тип невизначено-особових речень виражається формою 3-ої особи однини або множини, часом в формі називного способу.

Наприклад: Дивиться й на надмірності, дивиться і на надмірності твої чистим, гарячим та шкваркам повітрям. [В. Левицький]. Твоє дерево, твоє молоде; уми дити, твоє моє. [Вар. прас.] Чистим зерном світа поле — продає хліб на море. [Вар. прас.]

УВАГА. Невизначено-особові речення можуть бути зв'язані на безособові речення з присудком на -ти, -чи. Наприклад: „Ного збігло на вітані“ і „Ного збігло на вітані“.

§ 61. НАЗВНИЙ РЕЧЕННЯ

Речення, в якому цілком називає відставок або присудковий ім'я в формі називного відмінка іменника, звуться називними реченнями.

Називні речення виражаються переважно в описках, в розповідях про випадковість подій, в миттєвих установах, в загальних висновках тощо.

Залежно від того, чи починає називне речення предикат, що про нього в реченні не говориться, чи описку (присудковий ім'я) його предмета, який в реченні не висловлений, називні речення поділяються на два типи: 1) речення відставок і 2) речення присудкові.

1. До називних речень відставок належать речення такої структури: *Супочина зима. Тіша і пуста.* [М. Кошаринський]. *Малесенька тіло злізнула. Коло стола, при веселій димочі, сидить молода дачина.* [І. Урбанський].

Тут подається тільки назва предмета, але про нього нічого не говориться, крім того, що маємо уявлення про його існування. Тому й речення ці називають екзистенціальними (від латин. слова *existens* — існуючий).

2. До називних речень відносять називні речення, такі, наприклад, Наприклад Університет. Теорія Тараса Шевченка.

Тут в тільки назва одного предмета (фізичний предмет), а сам предмет (віднес) не вказується. Уваження про предмет зберігається в певній свідомості спостерігача, що собою являє даний предмет, наприклад цього називним реченням — університет, теорія Тараса Шевченка, тощо. Іноді для фізичної істоти дозволено ще когнітивний свідомості, т. є. що править на предметний предмет (на університет, на теорія Тараса Шевченка), і тоді безособове речення стає особовим з тим же іменним присудком.

У означеній першого й другого типу речення велику роль відіграє інтонація і жестикуляція. Варіанти для привади слів-речень „докази“ в дані речення означені в зв'язку з інтонацією.

1. Показка! — риторичне проголошення Микола, вказавши на червону лавку.

2. Показка! — груба форма, постукавши ногою в лавку.

В першій випадку в означеній бачу предмет (предмет), а Микола тільки спостерігає, що це показка. Тут „доказка“ — присудок. В другій випадку в не бачу предмета, а чую з лавки про його існування. Тут „доказка“ — віднес.

УВАГА. Крім інтонації, домінує наголос, який вносить ще в пошаровість називного речення. Наприклад Слово називний коло хати (Т. Шевченко). Обставина після „коло хати“ вказує на екзистенціальний характер речення. Або: За байраком байрак, там стоїть та могила. (Т. Шевченко).

Речення з однорядними членами

§ 62. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ

Досі ми розглядали можливі типи поширеного речення, де зв'язок між побудованими так, що певний член речення є в зв'язку тільки з одним відповідним словом.

Тепер насту таку нову прикладу іншої тип поширеного речення, де той чи інший член речення співвідноситься не з одним, а з кількома словами, членами речення, — підметами, присудками, додателями, означеними і обставинами.

Таким чином, в реченні може бути кілька підметів при одній присудковій, кілька присудків при одному підметі або кілька другорядних членів — всі вони однорядно пов'язані один з одним, будучи члені і відносяться на те ж саме питання.

Члени речення, що стосуються до того ж самого слова і відносяться на те ж саме питання, звуться однорядними членами.

Наприклад: В саду росла груша, яблуня, слива, черешня і вишня. Майдан на хазарку ожня, залюднений. (М. Коцюбинський). Од в нього такі великі, червоні, божественні. (М. Коцюбинський). Тяжко, важко в світі жити старі без року. (П. Шенгел).

Речення з однорядними членами звуться ще стативними реченнями, бо вони складаються з кількох речень, до яких входить кожний з однорядних членів. Наприклад: ростуть груші, ростуть яблука, ростуть сливи. Щоб уникнути повторюваності речення зайвими словами, речення ставиться: Ростуть груші, яблука і сливи.

УВАГА. Коли слово повторюється для підсилення його значення, тоді таке речення не можна назвати стативним.

Наприклад: Пляч, пляч, пляч він, що аж обрадо. (Я. Кочеревський). І наспіву то, наспіву мене одірвала од матері нежної. (П. Шенгел).

§ 81. ФОРМИ ВИСЛОВЛЕННЯ ОДНОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ

Однорядні члени речення найчастіше висловлюються єдинокласними частинками мови, що мають ту ж саму форму. Наприклад: Ріки, степи хуртовани, котель, верне долом. (П. Шенгел). Тут однорядні присудкові, висловлені дефісним, мають ту ж саму форму числа і особи.

Такі однорядні члени речення звуться однорядними членами з єдинокласною формою.

Але в інших випадках однорядні члени можуть бути висловлені й різними формами і навіть різними частинками мови. Це буває тоді, коли слова, що мають різні форми або належать до різних частин мови, зв'язані між собою однорядно, тобто становлять висловлення того ж самого члена речення.

Наприклад: 1. Дорогою була верба і вільховий сад, і довгими шибками. 2. Дівчина, що сиділа при фортепіано, була молода, струнка, чарувала, з розумним, енергійним жаром. (Л. Українка).

В першій прокладі однорядні означення послідовні: тіло ж самею частиною мови — іменником, ані в різних відмінкових формах (я одні, а п'ятьма). В другій прокладі однорядні іменні (кавалері) присутні послідовно різними частинами мови (приметивсьма і іменником) і в різних відмінкових формах.

Такі однорядні члени зуться однорядними членами з різними формами.

Однорядні члени, що мають при собі повсюжної слова або словосполучення, зуться поширеними.

Наприклад: Вони попроси застосовалась, знавала На-стасії іменні дати мені так, потім вона мою руку і притупалась до неї гарчачим обличчям. [П. Ураїнов].

Тут однорядними членами з присутні (застосовалась, знавала, мені, притупалась) разом з прислужками до них повсюжними словами і словосполученнями.

§ 84. ФОРМИ ЗВ'ЯЗКУ ОДНОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ

Зв'язок між однорядними членами може бути послідовний або з допомогою іменної, або з допомогою сполучників.

1. При перерахуванні кількох членів кожного з них повсюжність з допомогою іменної, відокремлюється від інших членом. Наприклад: пави чужинці відокремлює мови. Прочитайте вголос:

Наша на одні Ураїнов, після другого Дітера, П. Шеннік.

Двадцять на море море, глибоко. [П. Шеннік].

Гарний дитини на одні, з неба, з моря. [М. Шеннік].

Сніг одні на одні, померло. [П. Ураїнов].

Дуже поширені однорядні члени, надто коли вони мають при собі і інші однорядні члени, відокремлюються одні від одного більш тривалим членом, а наприклад — середнім або навіть і кінцем.

Напр.: І всі ми вірили, що своїми руками

Розв'язав справу, розробивши граніт

Що кров'ю власною і власним віслом

Тягарі дурногого постини, і на нас

Прайде нове життя, добро нове у світ.

[В. Франко]

Він (Андрій) раз-у-раз бігав на рибні, пось обмірковував образований. Потім бігав по водах, розшитував, лускав поштовом. [М. Шеннік].

2. Але найчастіше зв'язок між однорідними членами встановлюється сполучниками. Правда, і сполучником однорідної членів мають свою інтонацію, але вона не маєть нії півна, як мають безсполучникові речення. Насправді вони мають іноді „замісниками“ сполучників.

За своїм значенням сполучники при однорідних членах поділяються на єднаний, протиставний, розділовий.

1. Єднаний сполучники і (і), та, ні вживаються для зв'язку рівнозначних однорідних членів. З них сполучники і (і), та вживаються і простими (для зв'язку двох членів), і повторно (для зв'язку кількох членів). Сполучники ні, не вживаються зникати сполучники і при повторному повторенні. — тільки повторний.

Наприклад: Дивилися чорнобрива, сонця і місяця. (Т. Шевченко). Весна стала сула й вітряна. (М. Коцюбинський). Іван кобзар до Києва та сім спочивати. (Т. Шевченко).

Повторні сполучники (і), та, ні вживаються для підсилення перерахованих слів, через що й вони, як повелити півна, всім зберігаються.

Наприклад: І баранчик, і рутон, і рясом квітнув весна весна. (Т. Шевченко). Ой, нема, нема ні вітру, ні хвилі із квітні України. (Т. Шевченко).

УВАГА. При двох однорідних членах, коли сполучник і (і) повторюється двічі, нема ні обов'язкова, бо це завжди в таких випадках вживаються півна. Наприклад: Попла-вимо до країв світу, до братерства і воля й любов. (Я. Франко). Але півна вживається при трьох і більше однорідних членах, коли сполучник і (і) повторюється двічі. На-приклад: Усім своїм ділом одну, і вироку, й веселу, як воля. (М. Садківський). Півна, як море, з луку виступало, та на трубах випанало, і на вері разом стояло. (Т. Шевченко).

При перераховуванні безсполучникових перед останнім однорідним членом півна не буває, тому зникати коли ста-вимо сполучники і (і), та, які півна й не закінчують собою перерахування.

Наприклад: Тітка похитра стримувалася, саругалася, шир-панувалася у дів, зниклось над землею і з безсильними до-жнем конулось тікати. (Я. Коцюбинський).

В звичайні єднаний сполучники вживаються також зникати сполучники як — так, не тільки — але й, не стільки — скільки тощо.

Наприклад: Він добре орієнтується в їжі як риба, так і в морі. Не стільки зарево, скільки праба. Не мовчаві зрадкові не тільки дорослі, але й підлітки.

II. Протиставлені сполучники **а**, **але**, **та** (з незначнім **але**), **проте**, **чи**ливи вживаються для протиставлення двох однорядних членів речення.

Наприклад: Вони вже знали, що від сьогодні земля не парова, а ледова. (М. Коцюбинський). Шлях прайде додому, але не загуби нікого. Така вода в селі мору, та не пиймай. (Т. Шевченко). Анна Михайлівна щедро посправлялась, тільки їй не виходило за місто. (П. Усачів).

УВАГА. В окремих випадках замість сполучника **але** із значенням протиставлення вживаються сполучники **і** (Я). Наприклад: Вони хотіли врятувати не тільки — і не могла. Хотіли закріпити груди руками — і не могла одні їх зняти. (М. Коцюбинський).

III. Рівнілові сполучники **то** — **то**, **хоч** — **хоч**, або, **чи** мають не тількише значення. Сполучники **то** — **то**, **хоч** — **хоч** вживаються завжди як повторні сполучники і вживають при порівнюванні на зміну одній речі, ознаки або дії другою.

Наприклад: Чоловік не одиноким ніколи, не стурбованим ніколи. (П. Усачів). Понесла на кораблі на воду (Орися) капиш то сам, то там по галяві і старого ситника. (П. Кудий).

Сполучники **або**, **чи** вживаються і позитивні, і повторні, вказуючи, що з перерахованих вибирається щось одне, речення вживаються. Якщо ці сполучники вживаються позитивні, однорядні члени в усій мові не відокремлюються навісок і через те на тисні не відокремлюються комою. При повторному вживанні цих сполучників однорядні члени відокремлюються навісок, і на тисні через те кома обов'язкова.

Наприклад: На воді Соломі виступувала стебло або корінь надорослі. (М. Коцюбинський). А Гали або пшав, або і собі грає на граді. (П. Марин). Чи пшав, чи іста, чи спитавши хочеш. (Т. Шевченко).

§ 65. ОДНОРЯДНІ І НЕОДНОРЯДНІ ОЗНАЧЕННЯ

Не всі означення мають бути однорядними, хоч би вони й належали до одного означуваного слова. Через те і не завжди вони відокремлюються в усій мові навісок, а на тисні — комою.

1. Означення бувають однорядними, коли вони позначають рівнозначності одного предмета, коли вони вказують предмет з одного боку або, навпаки, коли поступово означення відносять, уточнює попереднє.

Наприклад 1. Нагорі лежали березні, соснові, дубові дерева. 2. З такою вірною, розподіленою полемкою було немов безпомилково. (І. Ковбасинський). 3. І світ всій, неперіфній такою мислю. (Т. Шевченко).

В першій прикладі означення березові, соснові, дубові позначають різновидності дерев. Древа, як предмет, можуть мати перераховані лише різновиди ознаки. Коли ж перше в усьній мові відокремлюється від другої ознаки гвинтом, а не першим — колом. В другій прикладі означення вірною, розподіленою, хоч і різні своїм значенням, але позначають предмет (людину) з одного (з гарного) боку. Це єдиність ознаки в усьній мові розділяється півною, а не першою — другою. В третій прикладі означення неперіфній, неперіфній самі по собі різнорідні, але в даній сполученні з означуваним словом світ вони одно з одним є в деякій спорідненій зв'язку, позначачи, уточняючи одну одну йменувану утворюючу повнорідність для вироблення спільної ознаки, загальної єдиності. Це спорідненість мови ж такою в усьній мові розділяється півною, а не першою — другою.

2. Означення бувають неоднорідними, коли позначають предмет з різних боків. Неоднорідність означає в усьній мові, в якому не позначає назви для їх розділення. І через те на першому кола не ставляться.

Наприклад: на дивітанні, дивити, на старі козачі шари слова. (Т. Шевченко). Сукі вікні підмислювали йому мисли. (І. Ковбасинський).

§ 34. УЗАГАЛЬНЮЮЧЕ СЛОВА ПРИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНАХ

Перед однорідними членами або після них можуть стояти узагальнюючі слова, що не відносяться до перераховуваних осіб з родовим позначком.

Наприклад: В саду ростуть фруктові дерева: груші, яблуні, сливи. Узагальнюючі слова фруктові дерева є родовим позначком не відносяться до перераховуваних осіб груші, яблуні, сливи, що позначають собою родові позначки.

Узагальнюючі слова перед перераховуванням однорідних членів відносяться до усьній мові особливим півною, а не першою — другою. Узагальнюючі слова після перераховування однорідних членів відносяться з білою відносяться до усьній мові і відносяться на першою рівнем.

Наприклад: Це слово було вкрито адже: першою кривою сім штири, білою стороною й червоною штири. (М. Лес-

випаді. Кожна квітка, горбок, ділянка, адина стилістик — все це було йому найбільш. (М. Коцюбинський).

Умгальниковими словами бувають істинні в родових (наприклад) висловках (наз. імен. прикращ.). Вони можуть висловлюватися також і істинно частинними мовою, про мовно властивість умгальникових. Наприклад, прикметниками і дієсловами Росіяни в пустелі колись заселили: дуже мілі, без мови, інші рослини випусти в пустелі: мисливські, вирости.

Але найчастіше умгальниковими словами бувають означальні, висловки і присудковими підметами, де на частини мови усе по своїй природі має білий умгальниковий.

Наприклад Понтою дивна, загублена сабака, трубі дивна і краки — все це протиставляло, на хмарі на лінійній півні. (М. Коцюбинський). Півно на цього не мисляло: зі лавою, сабою маторі, ці розсудливі пороги токарів. Сиріла від побудки і на даламуні Сторі, і в Америкі, і в Англії.

УВАГА. Інші користувачі були й без умгальникових слів. Тоді перед однокореневими членами робиться звичка. Наприклад: Із-за хмари виступають: обран високий, тай, байрак. (Т. Шевченко).

§ 82. ПРИСУДКОВІ ФОРМИ ЧИСЛА ПРИ ОДНОРИДНИХ ПІДМЕТАХ

При однокореневих підметах присудок може мати дві форми числа — одну й іншу.

1. Звичайно при однокореневих підметах присудок вживається у формі множини. Але це буває в реченнях, де підмети утворюються присудком.

Наприклад: Ді і баба на протязі садів в білих сорочках. (Т. Шевченко). Сітка, сітка, веселі вівчари думали на івчів. (М. Коцюбинський).

УВАГА. Звісно при такому порідкові стів присудок може прийняти й форму однини. Наприклад: Значило він. Тільки дивна та сабоєйно не мала. (Т. Шевченко).

2. Якщо присудок утворює підмет, тоді він звичайно вживається в формі однини, утворюючись з підметними підметом.

Наприклад: Ой, умір старий батяко і старешкою чата. (Т. Шевченко). Варталося йому дивна свіданість і надія. (Я. Франко). Тоді найбільше його міліла і дочка. (М. Коцюбинський).

Слова, граматично не зв'язані з реченням

§ 88. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ

Будова простого речення така, що всі його члени (фрази і другорядні) граматично зв'язані між собою. Цей зв'язок легко виявляється в допоміжному питанні. Постає питання: можливо навіть в реченнях з однорядними членами: відповідаючи на це ж саме питання, однорядні члени цих самих перебувають в граматичному зв'язку з одним найменшій словом.

А промовець думає, щоб їй викласти, як завжди вкладається навіть і в ці порівняночі заміри мовні засоби. В реченнях називаються ще додаткові слова або й група слів, граматично не зв'язані з членами речення. Такі слова не є членами речення і не відносяться ні до якого з членів речення. Вони зустрічаються до якого речення і через те й зустрічаються словами, що мають свою реченням, або граматично не зв'язані з реченням.

До таких слів належать звертання, вставні слова і речення, вигук, слова тая і ні.

§ 89. ЗВЕРТАННЯ

Звертання зв'язки слово, що означає особу, до якої знову звертається з метою притягти до себе її увагу. Звертання зв'язки зв'язується іменником з називником відмінку або пріметником і дієпріметником, якщо вони називаються предметно в означеній іменника.

Наприклад: Встань же, Боже, судя правосла і судя правосла. (Т. Шевченко). А тепер ось що, стара, чи нема тебе чого побачити? (П. Марко). Пани завідувачі, дозвольте з вами мати розмову.

УВАГА 1. В художніх творах, якщо в поезії, звертання може бути і назва певного предмета. Наприклад: Гудий, вітре, поем. (Т. Шевченко). Та прорисов, вітерівна зоре! (П. Тарасюк).

УВАГА 2. Звертання не можуть бути займенники 2-ї особи ти, ви. В реченні ні займенники займенно з членами речення і перебувають у граматичному зв'язку з іншими словами. Наприклад: Котик ти, Дітиро, знаєш аж до моря. (Т. Шевченко). Тут ти — дітиро.

При звертанні можуть виникати й повстання, мовлячи від якого слова. Таке звертання зв'язки поширення.

Наприклад: Душа мої, душа мої, лезь мені з вами.
(Т. Шевченко). Милости тобі, Боже великий, Господи вели-
кий, що не дай мені загинути, небесний Владико!
(Т. Шевченко). Де ж ти діси, а єр глибокий протопаний
шляху? (Т. Шевченко).

В цих реченнях основними словами звертання є: душа,
Боже, Господи, Владико, шляху.

Звертання в усіх своїй відокремлюється особливим
intonацією, а на письмі — комою, нахилом. В написанні
слова, до їх не можна відносити нія звертання. Звертання,
що стоїть на початку речення, відокремлюється іноді з особли-
вою інтонацією intonaцією і відокремлюється більшою ко-
мою, а на письмі — знаком оклику.

Наприклад: Мисливську! Наш голубиську! Ходи до
нас вечором. (Т. Шевченко). Марусю, Марусю! — грав Сидор
од хати, — їм лезь, мови, слова. (А. Тихий).

Звертання, що стоїть в кінці речення, може викона-
тися із задоволення, піднесеною (вигукною) або питальною
intonацією. На письмі в залежності від цього ставиться
крапка, знак оклику або знак запитання.

Наприклад: Рости, рости, моя птичко, мій малявий
дитя. (Т. Шевченко). Ти проросла, вечірник зоре! (А. Українець).
Куди ти діси, клоничку?

В більш урочистій, довгозначній своїй звертання супро-
воджується особливим, подовженим звуком в мові і на
письмі частком *а*.

Наприклад: О душа мої! О слово ваше! За тебе мар-
но я в чужому краю марнось, мучюсь. (Т. Шевченко).

90. ВСТАВНІ СЛОВА І РЕЧЕННЯ

Вставними звуться такі слова і речення, граматично
не зв'язані з реченням, які виконують відношення до ви-
сказування думки того, хто говорить. Це відношення може
проявлятися в припущенні, в сумніві, в радості, в упереджен-
ності тощо.

Вставні думки можуть бути висловлені одним словом
або групою слів і цілим реченням.

1. Вставні слова або групи слів мають різне значення:

а) Вони означають жаль, радість, піднесення тощо;
на жаль, на щастя, на щастину, правда, принаймні та йт.

Наприклад: На щастя, його обманула небезпека.
Правда, я можу робити тільки те, що мені принале.
(А. Українець).

б) Вони свідомість невідомості сериної, дійсно, отримують, немим сумніву, значаючи, розуміються тощо.

Наприклад Його промова, немим сумніву, сериною воліє вразити.

в) Вони свідомість невідомості, вразливість мабуть, змиста, як видно, любови, відомо, немим тощо.

Наприклад: Обіймає верується, та, мабуть, змиста. [П. Шинкарь]. Уж, любови, після Покрови верується Дону а. [П. Шинкарь]. Промова, змистом, відомо, немим Йому. [М. Ковальський]. Тут, видно, сірив, ніж там, змиста промова [М. Ковальський]. Знати, добро спити, що не час, як аж пошука. [П. Шинкарь]. Співробники, відомо, немим думки. [П. Шинкарь].

г) Вони вказують на джерело думки, тобто кому на думку вказується на Його словеса, по-малу, як ніж погляд, на мою думку, вказує тощо.

Наприклад: Та, знову, ленту розділив своїм слуху. [П. Шинкарь]. Ходім, кажу. Уласович, на твою кримінальну поведінку. [П. Шинкарь]. Брешуть, кажуть люди, що про- йшли. [Нова].

д) Вони вказують на змішок висловлювання думки з по- передником, таким чином, а тім, паника, значить, одне слово, отже, наприклад, одне тощо.

Наприклад: Він, паника, сам не пробав, по чинію на імена. Я, наприклад, нічого й не знаю про це.

е) Вони вказують на чинію людей, що висловлює думки вказується, будилося, як сам кажує мене.

Наприклад: Будилося, святошар-старика, ібній Енес з пантику. [Я. Ковальський]. Та тут, на сам-саму чи, про- роба вступила. [Нова].

ж) Вони вказують передок висловлювання думки: по- перше, подруги, паролі, слухи слухом мене.

Наприклад: Я, поперше, на мене, подруги, в часу як на не пробави.

УВАГА. Дані вставні слова можуть бути і в грам- матичному змілку, втрачаючи зовнішню вставну слів. Це за- лежить від змісту речення. Період 1. Він, можливо, сто- готий пройде. — Дві ноти по цілком можливо. 2. Я, при- знатися, не розумію добро. — Він не хоче призначити у атомні.

3. Вставні речення мають завжди відмінний зміст від того речення, куди вставляються. Чорні не вставні речення й вставляються з особливим інтонацією, яка відрізняє. На

писемі тако розумів баромб в думки. Але якщо хочемо особливо підкреслити нашу основну думку, тоді краще речення відділяємо рискою.

Наприклад: Не спавши, а ніч як море фот діялось на воєни, так у неволю. (П. Шенюк). Один заплотом П пар порохостиває! а тримає віником окопавом (П. Гала). Дев парубак — а їх помітка, як вони парал пана темном — розкидають парол і жодать в зруг. (М. Конобєвський).

§ 91. ВІГУКИ

Вігук, як і кожна імена, не є членами речення і служать лише для виключення неврутіа, поспроба, що супроводжують виключальну думку.

Вігук звичайно відокремлюється комою; але коли вони виключаються в більш підвизначено інтонаційно, то після них ставимо знак вігуку.

Наприклад: О, як вона та в річці осолі, кайшо. (О. Олен). Фе, ти ще вітаєш! (Л. Урбан). А, та не жисти. (А. Талем). Ой, як бачі веселіа жупиється трах. (Л. Урбан). Ей! Яхби то... Та що в козні! (П. Шенюк).

§ 92. СЛОВА ТАК І НІ

Нім віслом, що стверджувальне слово так і заперечне ні, в діалогах можуть заступати цілі речення (див. § 77) а відокремлюю означення — ствердження виключеної думки або її заперечення.

Але коли ці слова починають собою речення і як такі йдуть інші слова, тоді так і ні не є членами речення, а лише стверджують або заперечують те, про що говориться в реченні.

Важко так і ні супроводжуються особливою інтонацією і певнимим падежом, через те ціла них означається кома.

Наприклад: Так, а буду вірн, самота освітлює! (Л. Урбан). Ні, в гоці жом не забавить. (П. Гала).

Відокремлені члени речення

§ 93. ПОНЯТТЯ ПРО ВІДОКРЕМЛЕННЯ

Важко (§ 56) як відокремлює різно інтонації в реченні вирази. Інтонація відрізняє також велику ролю для відокремлення

в реченні деяких частів, що на них треба звернути особливий увагу. Схематично це можна показати на таких прикладах:

1. Натомлені спеком, подорожні спинались на відпочинок.

2. Натомлені спеком, подорожні спинались на відпочинок.

Та ж саме речення можна тут у двох варіантах його вимови. В першому варіанті речення виокремляється з розподілом інтонацій, що характеризуються підвищенням тону в першій частині речення і зниженням його в кінці. Речення виокремляється за одним заголовком, без паузи. Це ж речення в другому варіанті виокремляється двома інтонаціями: інтонацією виділення слова *натомлені спеком*, а далі переривається невеличкою паузою і тону починається інша.

Частини речення, що виділяються інтонацією і паузою (а на письмі знаками) для підсилення їх значення, беруться відокремленнями.

Крім інтонацій, відокремленням окремить ще й інші утвори.

1. Виділені інтонацією і паузою слова завжди стоять після позначеного слова; такий порядок слів ще більше притягує нашу увагу і сприяє швидкому відокремленню позначених слів. Порівняйте значущий порядок з порядком відокремлення:

За горами хмарою повилі гори. За горами гора, хмарою повилі.
(Т. Шевченко).

2. Відокремленням окремо більша частина речення чи речення до більшої частини відокремлених членів, то більшу увагу вони привертає. Порівняйте:

Непротерта спинався вода до річки. Не протерта не тільки вода затопленої землі, спинався вода до річки.

Відокремлюватися можуть всі члени речення: означення (включаючи й присявки) і об'єкти.

§ 94. ВІДОКРЕМЛЕНЕ ОЗНАЧЕННЯ

Означення можуть відокремлюватися, якщо вони позначені присявками й деепричастивими. Відокремлюються завжди підпорядкові означення. Це відокремлення можна звести до таких основних розрядів:

1. Показано означення знамені відокремлюється, якщо воно стоїть після означуваного слова.

Наприклад: Він посправ про речі, повні жаку для мене. (М. Коцюбинський). Надто було горе, нарешті лісами. (М. Ткаченко). Мої дії почуться серед долини, нашої! Зеленим лісом. (М. Коцюбинський). Стоять вони, готові в дорогу. (Р. Височинський).

2. Відокремлюється також два або кілька поспереших означень, якщо вони стоять після означуваного слова, якщо вони перед означуванням словом стоїть ще одне означення.

Наприклад: А дні вні, чорні і блискучі, мчали карику. (М. Коцюбинський). В хату зайшов старий Дикор, висохлий, тонкий, з ознаками довгими вусами. (Н. Левицький).

3. Відокремлюється також означення (поспереших і не-поспереших) позначено від мінливого в реченні, якщо воно стоїть до особового займенника.

Наприклад: У лях його, молодого, той так зачав. (П. Шинкарь). Я, молодий, чужий між рівнодушними самотніми і старими. (Ю. Коваленко). Непримітний і убогий за людським теплом, в припадку над землею край не-досяг доріжки. (М. Черемшак).

4. Означення, що стоїть перед означуванням словом, може відокремлюватися, якщо воно має притягаве або протилежне значення.

Наприклад: Здався мені загіденим тоном, мовива мовив. (М. Коцюбинський). Замість веселих і привітних, друг мій був сьогодні дуже сумний вигляд.

УВАГА. В окремих випадках, особливо в художніх творах, буває й таке відокремлення означень, що вже не-ходять за межами речення, наприклад окремо висловлюючи речення. Через те на письмі таке відокремлення відзначається крапкою. Наприклад: Настав покурі дні. Покурі, короткі і дощові. (М. Коцюбинський). І от знову. Хмарний, важко-навислий, задуманий. (Р. Височинський).

§ 96. ВІДОКРЕМЛЕНІ ПРИКЛАДИ

1. Прикладами, що має при собі пояснювальні слова, а не-має так само відокремлюється і на письмі відзначається крапкою.

Наприклад: Дідусь, брат мій, висидів мене посидів.
[П. Шенюк] Сергій, Василів хлопчик, трохи старенький
од нас. [А. Тетюк].

Прикладами знаємо відокремлюється (окремлюється від по-
всюкочних слів), якщо вони стоять при особових займенниках,
бо особові займенники мають згадані значення і прикладами
розкриває їх зміст, вказуючи на конкретну особу.

Наприклад: Гора наша, величавіша і старша,
в отену берігів за Ураєм. [П. Шенюк]. Куди вони йдуть,
ті люди, з снігами в очі? [А. Урбан]. На весільну веселу,
Марусю, сидить. [А. Тетюк].

2. Прикладами відокремлюється, якщо вони відокремлюються
до означуваного словом з дієслотом сполучника і сполучних
слів: або, тобто, навіть, особливо, надто, а саме, на-
тешу. Коли в даному слові в своєму році висловлюється певний сенс
і відділяється разом з прикладом словом.

а) Сполучник або і сполучні слова тобто, інакше
значатьок відокремлюється, коли прикладами є білий зрозумілий
називок того ж самого предмета.

Наприклад: Ягуар, або плямистий тигр, — великий
звірок. Він уміє швидко, тобто швидко для дорослого
звірка, і швидко на протязі. Бенгура, інакше лев, —
гарячий народний звіринець.

УВАГА. Не треба відокремлювати випадки, коли сполучни-
ком або відокремлюється однокорені слова і відокремлюється при-
кладами. В першому випадку слова перш або не ставляться, бо
однокорені слова з одним сполучником або відокремлюється
без слів (див. § 84). В другому випадку — слова ставляться,
бо відокремлюється прикладами відокремлюється словом. Перш:
Куди він (потенційно або реально) — Куди він (потенційно,
або реально) для кращого.

б) Сполучні слова навіть, особливо, надто — від-
окремлюється для відокремлення або відокремлення предмета з групи
тех самих предметів.

Наприклад: Велика змія, навіть горобець, ви-
вертає його уміт. Люди, надто маленькі діти, раді
займаються ними.

в) Сполучник як відокремлюється відокремлюється особову особу,
що в даному предметі.

Наприклад: Ми сім, як десь знайомі, на теплу
квітнуву лавку. (М. Ковальчук).

г) Сполучне слово а саме пояснюється при перерахуванні і відокремлюється особливим інтонаційно і логічним; після нього звичайно ставиться дееприклад.

Наприклад: Ріки, народи, моря, а саме: дуб, сосна, ялина, клен та інші, ростуть на Україні.

§ 24. ВІДОКРЕМЛЕНІ ОБСТАВИНИ

Відокремлені обставини звичайно висловлюються дееприкладами, прислівниками і іменниками.

1. Дееприклад — найбільш поширена форма відокремленої обставини. Дееприкладом відокремлюється немисливо від місця в реченні — на початку, в середині, в кінці, надто коли вони мають при собі певний опис.

Наприклад: Бабусямчи по Україні, прибув якось я в Чигирин. (Т. Шевченка) Памі Наталі тремтінням руками надала силку чаші і, розлізюскупивши по дорозі, подала студентці. (М. Коцюбинський) Генерал із зумом, однією над водою. (М. Коцюбинський).

Дееприкладом можуть відокремлюватися в реченні, коли вони стоять поздовжні, без залежних від них слів.

Напр.: Куди ти йдеш, не снігаєшось? (Т. Шевченка) З дівча повернулася над дні, сміється. (Т. Шевченка) Серце в'їмає, смієючись, коли їде за ню. (Т. Шевченка).

УВАГА. В переміж випадках подвійної відокремленості можуть набутися значення збіжного прислівника, тоді вони не відокремлюються і вживаються звичайно. Напр.: Він лежачи читав, сидючи сміяв.

2. З метою уточнення місця, часу можуть відокремлюватися обставини, висловлені прислівниками і іменниками. Відокремлені обставини уточнюють зміст попередньої обставини.

Наприклад: Отам на вулиці, під тінню, не молодий кобзар слова і про невольника співав. (Т. Шевченка) За морем, у синім тумані, потопили стара вдова. (М. Коцюбинський). Там, утимар, стелиться тустий туман. Там море вилудило, в поділку, та на Зелених ще й Світлах, від хатки в сороці білий сміє... старей моря. (Т. Шевченка) Річкама вилася дощо, коло голуби. (М. Коцюбинський).

3. Відокремлюються звороти і прислівниковими прийменниками крім, замість, за винятком та інші.

Наприклад: На дні море, крім великих камелів та піску, нічого не було видно. (М. Коцюбинський) Микола, замість панського жану, виїхав на своїй возі. (М. Коцюбинський).

§ 92. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ

Коли проста закінчена думка може бути висловлена простим реченням, то складна думка виражає для свого висловлення складного речення, що складається з двох або й більше речень, об'єднаних в єдине ціле.

Єдине просте речення в складне речення твориться з допомогою двох членів: 1) з допомогою сполучників або сполучних слів (займенників, що вживаються в значенні сполучних слів); 2) з допомогою інтонації, без сполучників.

Наприклад: 1. Що сонце не світить, а жові б'раменні почали зачаруватись. (М. Коцюбинський). 2. Я не знала, що їх скляють. (Д. Укрієв). 3. І світило туди, де діти. (В. Фіночі). 4. Кричати соня, спить дівоча, б'решам світить. (П. Шинкарь).

У перших прикладах прості речення з'єднуються в складні з допомогою сполучників а. В других прикладі — з допомогою сполучного слова (займенника) що. В третьім — з допомогою сполучного слова (прислівникового займенника) де. В четвертій — за допомогою одної тільки інтонації, без сполучників.

За'ємом між реченнями, що входить до складу складного речення, буває двох родів: сурядний і підрядний.

1. При сурядному зв'язку речення з'єднані як рівнозначні, незалежні одне від одного. Складне речення, що складається з рівнозначних, незалежних одне від одного речень, звється складно-сурядним.

Складно-сурядні речення звичайно з'єднуються з допомогою тих самих сполучників або тієї ж інтонації (коли відсутні сполучники), що й сурядні члени (див. § 84).

Наприклад: Висока верба турбіла над роком, і небо між нами світило, квітло смаяло. (М. Коцюбинський). Шукати кожна свою долю, а долі немає. (П. Шинкарь). Ріки та стоїть Дніпр широкій, сердитий вітер завиває. (П. Шинкарь).

2. При підрядному зв'язку одне речення залежить від другого і повніше виражаєбудь член його. Складне речення, що в ньому одне речення залежить від другого і повніше виражаєбудь член його, звється складно-підрядним.

Наприклад: Я не знала, що їх скляють. (Д. Укрієв).

Тут друге речення залежить від першого і повніше граматично не висловлений член того. Навіть при так-

кості одини того перше речення (я не знав того) не могло б виконати жодної думки: потрібне роз'яснення з боку другого речення (що й євасати).

Складно-підладне речення складається з головного і підладного.

Речення, що не залежить від другого, називається головним. Речення, що залежить від другого, називається підладним.

Складно-підладне речення може складатись також з головного і кількох підладних.

Наприклад: Ти, що дивилась вгору, бачила часом протиставлені речі, що попадали під промінь місяця. (М. Коцюбинський).

В ній прокладі два підладні речення, з яких одне: „що дивилась вгору“ і друге: „що попадали під промінь місяця“.

Складно-сурядні речення

§ 98. СКЛАДНО-СУРЯДНІ РЕЧЕННЯ СПОЛУЧНИКОВІ

З'єднання простих речень в складно-сурядні твориться з допомогою тих самих сполучників і з тим самим значенням, що й у реченнях з складними членами. Такі сполучники носять сурядними, бо вони з'єднують повнорозповідні, рівноцінні речення.

Сурядні сполучники за значенням поділяються на єдиний, протиставний і розділовий.

1. Єдиний сполучник **і** (и), та, ні-ні з'єднують речення, які показують, що кілька відбувається одночасно або йдуть одне за одним.

Наприклад: Час ішов, і життя хиталося родина друту. (М. Коцюбинський). Сиді в гнізді переліткалися, та всім раз-у-раз сарані. (П. Шенгел).

Поточний сполучник **ні-ні** (а значить і) показується, якщо три присудки стоять закресленим ім.

Наприклад: Ми тільки ніч не відвергли йому спокону, ні жодної думи не дає помилки його душі.

2. Протиставний сполучник **а, але, та** (а значить але), так, одним з'єднують речення, що своїм змістом протиставляються одне одному.

Наприклад: Дочка нечестить подки, а мати хоче научити, так солодко їй дає. (П. Шенгел). Шіє сонні не зайшло, а вже крамничі почали зачинятись. (М. Коцюбинський).

3. Розділові сполучники *то-то, або-або, чи-чи* мають різне значення:

а) Сполучники *то-то* вказує на чергування явищ, а частіше дод. *або*, то *чи-чи* вказує на вибір, то *чи-чи* вказує на чергування чотирьох варіантів.

б) Сполучники *або-або, чи-чи* вказують, що з перерахованих явищ можливе тільки одне. *Або* та *чи*, *або* та *чи*.

§ 99. СКЛАДНО-СУРЯДНІ РЕЧЕННЯ БЕЗСПОЛУЧНИКОВОЇ

Прості речення можуть з'єднуватися в складно-сурядні речення з'єднувальними і без сполучників, з допомогою однієї тільки інтонації (див. § 97). На письмі вони відділяються комою або рискою. При такому зв'язку складно-сурядні речення можуть виконувати: одночасність явищ, послідовність і протиставлення.

1. Одночасність: Сидять соня, сидять діброва, зірнули сімкоти. (Т. Шевченко). Ріве та стоїть Дніпр широкий, сердячий вітер змиває. (Т. Шевченко). Тихо займалися багрянці жорі колося нависли, дуби злилися в шалашову жорі післи соняси. (Л. Гербасов).

2. Послідовність: Давно сонце на горіх, вітер навіяв. (Т. Шевченко). Уже скотилась із неба сонця, заглухнула місяць у лосі віконні. (Л. Гербасов). Он поминався ланок, лось блиснув вогонь. (М. Коцюбинський).

3. Протиставлення: Пера 6 уже прийде — чогось не приїде. Минула зима — ось ще лежить.

§ 100. ЗНАЧЕННЯ ІНТОНАЦІЇ В СКЛАДНО-СУРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ

Інтонація відокремлює певну речку від решти, а безсполучникові складно-сурядні речення, але й у складно-сурядних реченнях з сполучниками. Коли сполучникові речення відділяються так, що слово конюється і переривається повільною інтонацією на місці зв'язку. Чорез те й на письмі перед сполучниками завжди ставиться кома. Тільки в окремих випадках кома не ставиться перед сполучником і, якщо в складно-сурядній реченні є спільний другорядний член, що стосується до обох речень. Порівняйте:

Сидять там парубки, та
вони раз-у-раз окрида.

(Т. Шевченко).

З дасами вугілля ціла му-
шка золотого салоту і білих
дзвінчиків чисті і голі.

(М. Коцюбинський)

Перше речення в мислі переривається паузою і розділяється на дві частини; друге речення, об'єднане спільним другорядним членом, паузою не переривається і на певній мові не відділяється.

Роль інтонації особливо поміняється в безсполучникових реченнях. Тут слід розрізняти три роди інтонації, а саме між ступені самостійності речень, що походять до складу складно-сурядного речення.

1. В реченнях мислі самостійних (за змістом тісніше зв'язаних між собою) відмінності голосу переривається різким підвищенням і короткою паузою. На певній такі речення відділяються мовою.

Наприклад: Гаснуть очі, мислила думи, сором сниться.
(Т. Шевченко).

2. В реченнях білих самостійних (за змістом не так тісно зв'язаних між собою) відмінності голосу переривається незначним підвищенням і білим довгою паузою. На певній тако речення відділяються перериванням.

Наприклад: Покинувши місто, вона зорала вже тіло віддалені, короткої мислі гори: та з другої половини було мало їй відда. (М. Фрунзе).

3. В реченнях з різким протискуванням характерним є підняття голосу в першій і пониження в другій реченні з дуже помітною паузою. На певній ці речення розділяються рясно.

Наприклад: Вури ушуха — море шумить.

Складно-підрядні речення

§ 101. СКЛАДНО-ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ СПОЛУЧНИКОВІ

Підрядні речення з'являються з головним реченням з допомогою сполучників і сполучних слів.

1. Сполучники, що з'являють головне речення з підрядним, зветься підрядними сполучниками. Найпоширеніші з них такі: що, щоб, аби, як, бо, наче та ітак, а також складні: чому те що, тому що, так що та ітак.

Наприклад: Чи вища голубка, що голубка любить? (Т. Шевченко). Одного разу в опортуса, бо чия на початок слід чутих очей. (М. Коцюбинський). Зарізня великі джиги, щоб сідалих халати нові. (Т. Шевченко). Перевідались словами, притяг і незначення, аби вдала один одному голос. (М. Коцюбинський). Невмигати чорні в гай, козачество сльозами очей. (Т. Шевченко). Він не прийшов на лекції, через те що був хворий.

2. Сполучення словами можуть здійснюватися, що звичайно в значенні сполучників (що, що, який, де, куди, коли та інші). Сполучні слова відрізняються від підрядних сполучників тим, що вони відносять речення і самі в той же час є членами речення. Порівняйте:

Холодне серце, як каменю, Було надзвичайно холодний
що не в Україні поховано. ранок, коли я приїхав.
(Г. Шевченко) (М. Коцюбинський)

В першому прикладі як, що — сполучники, в другому жодні — сполучні слова, бо вони є членами речення — обставина часу.

УВАГА. Сполучники що, як за звичаєм можуть вживатися і як сполучні слова. Наприклад: Я знаю, що він приїде (що — сполучник). Я знаю, що він відмовить мені (що — сполучне слово, додаток). Відомо було, як влюблені дівчаталися вперу (як — сполучник). Він сидів, як Віноу було зручніше (як — сполучне слово, обставина способу).

§ 142. ВІДКИ ПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

Підрядні речення завжди виконують, розкривають зміст того чи іншого члена головного речення. Через те в мову своїх членів вступили від цих членів речення, що їх зміст вони розкривають.

УВАГА. Наприклад у реченнях типу: „Ми відповіли селу, де народився Тарас Шевченко“ означальне підрядне речення визначає не тільки село, а уявляє при цьому означення та. Звідси нам проясніло, чому такі речення можуть означальними.

Підрядні речення відносяться на ті ж питання, що й члени речення.

Залежно від того, який член речення повсякчасно підрядним реченням, розкриваючи такі нади підрядних речень: підрядні відкриті, присудкові, додаткові, означальні, обставинні. Порівняйте:

Я купив таку (яку?) ружу. Я купив таку ружу (яку?),
що мені зручно писати.

Посидь там (де?) Посидь там (де?), де я стояв.

В першому прикладі підрядне виконує роль означального, відносячи на питання яку? В другому прикладі підрядне речення виконує роль обставини місця, відносячи на питання де?

Щодо місця, підрядне речення може стояти перед головним реченням, після нього і в середині його.

Наприклад:

1. Навіщо стави чорні в гаї, хочаби світлих лісов.
(Т. Шевченка).
2. Зірвали великі дубони, щоб сідали зелені коні.
(Т. Шевченка).
3. Червоні маки, що росли вгорі по карнизам,
літали гострої сльозом. (М. Коцюбинський).

§ 103. ПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ ПІДМЕТОВІ

Підрядне підметове — це таке речення, яке повстане підмет головного речення, висловлений підметним або означальним займенником (той, весь, всякий, кожен). І відповісти на питання який? що?

Наприклад: Бажаний той, хто знаєтьє із твоєї віддани. (Т. Шевченка). Те, що може намі завдати, не було нестеропимітним. (І. Франко). Що правда, то правда. (М. Коцюбинський). Цю роботу виконав кожен, хто не лінується працювати. Вси, про що я говорю, є правда.

Якщо головне речення безособове, то підрядне значить заступає собою підмет.

Наприклад: Як відється, що навіть Вавур'янові небезпечно сидіти вдома. (М. Коцюбинський). Тут „відється“ — присудок, а ухвалений підмет це висловлений підрядним „яким? Вавур'янові небезпечно сидіти вдома“. Та не однією мені, як Ураїну злі люди присудять. (Т. Шевченка). Тут присудок „як однією“ а ухвалений підмет це висловлений підрядним „Ураїну злі люди присудять“.

§ 104. ПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ ПРИСУДКОВІ

Підрядне присудкове — це таке речення, яке повстане присудок головного речення, висловлений підметним займенником (той, весь, всякий, кожен). І відповісти на питання який? який? хто? який? що? який?

Наприклад: Міст такий, що може провалитись. Ви той, хто любить працю.

УВАГА. Неколи не слід визначати над підрядного речення з головного сполучників. Це дуже обмежує ознаки. Так, наприклад, той самий сполучник що може з'єднувати підрядні підметні речення (Мені відомо, що він добре вчиться) і присудкові (Природа така, що не милосердна).

§ 105. ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ДОДАТКОВІ

Підрядне додаткове — це таке речення, яке поєднує додаток головного речення, висловлений окличкою або означальним займенником (той, того, який, якийсь), і відповідає на питання *якого саме?*

Наприклад: *Народ, бачачи, як агідували, що давно минуло.* (Т. Шевченко). *А хто грає, того знають і дівочки ліси.* (Т. Шевченко). *Він робить усе, що може тільки зробити.*

Якщо додаток в головному реченні відсутній, його заступає підрядне речення.

Напр.: *Ти знаєш, який сьогодні день?* (Я. Кобилянська). *Нема кому замислитися, як що їх убито.* (Т. Шевченко). *Батько їм пропав, щоб той розказав про Кобилянську.* (Т. Шевченко). *Я не знаю, що й сказати.* (Л. Українка).

В усіх цих прикладах уявні додатки (як, про те, того) заступають підрядні речення.

Особливістю підрядного речення додаткового є безпосереднє питання, на вірша якого мика запитанням не ставиться. *Порівняймо:*

Куди він їде?

Скажи йому, куди він їде.

Про що вони говорять?

Розкажи, про що вони говорять.

Якщо питальне слово відсутнє, тоді в накреслі відміну ставиться питальна частка *чи*. *Порівняймо:*

Ти приїдеш до мене?

Скажи йому, чи він приїде до мене.

§ 106. ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ОЗНАЧАЛЬНІ

Підрядне означальне — це таке речення, яке поєднує означення головного речення, висловлене окличкою займенником (той, який), і відповідає на питання *який саме?*

Наприклад: *Казно мала той час і гадку, коли на світ порозинала польбу дитину.* (Т. Шевченко). *Море було таке глибоке і синє, наче туте налитий сирок.* (М. Кобилянська).

Якщо означення в головному реченні відсутнє, його заступає підрядне речення.

Наприклад: *Паві Мисла одхвильна дорі ві спавши в столицю, де вже стирала верхови Барвора.* (Я. Кобилянська). *Чи є у Бога лице мле, щоб у тіх хліб не мило.* (Т. Шевченко).

В цих прикладах уявні займенники означальні (ту, такої) заступають підрядні речення.

УВАГА. 1. Не слід в означеному відрізку речення вважати сполучного слова *якщо*, *якщо*, *якщо* там, де його може заступити сполучник *або*. Сполучне слово *якщо*, *якщо*, *якщо* вживається в відрізках речень з названим означенням (той, такий) в головному реченні. В реченнях з уявним означенням означення значення вживається сполучник *або*. Наприклад: Що там за книга, наприклад, на такій книжечці різні, якими племі чужий тобі парі? (М. Коцюбинський). Черешні мали, що вгорі на хмарі, вітали гостей своїм. (М. Коцюбинський). Але хочай і в містечку, навіть в містечку: Отам та й ділянка, що сонця бувають. (Т. Шевченко). Вигляд в українській мові переважно сполучник *або*. Сполучне слово *якщо* вживається лише там, де треба підкреслити міцність. Наприклад: Купи таку ручку, якою зручно писати. Але треба: На столі у нього лежала ручка, що знайшлася у шафці від його батька.

УВАГА. 2. Сполучне слово *котрий* вживається лише тоді, коли треба підкреслити порядок, вибір із маси. Наприклад: Котра тобі мала, ту й бери. Прошу сюди, котра година.

§ 107. ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ОБСТАВИНИ

Підрядні обставинні — це такі речення, які пояснюють обставини головного речення або ж самі означають обставини, якщо обставини головного речення відсутні. За своєю значенням обставинні речення поділяються на такі розряди: 1) способу, 2) місця, 3) часу, 4) мети, 5) причини, 6) умови, 7) наслідку, 8) порівняння.

1. **Підрядні способу** — це такі речення, які пояснюють обставину способу дії головного речення, висловлену прислівниковим зв'язником *та* або прислівниковим сполучником таким способом, і відносять на питання *як?* яким способом?

Підрядні речення способу дії розрізняються ще за значенням наслідку і порівняння.

а) **Наслідок:** Замічався так, що від когось дізнався. (М. Коцюбинський). Зарізане дім наші думки, як віна з уся почала. (Т. Шевченко). Вийшла Параска... і загострилась до дітей так, що могла знову заховати. (М. Коцюбинський).

б) **Порівняння:** Як ти хвора, гайдалак Умань обступила. (Т. Шевченко). Стоїли очі, як зорі, обліта. (Т. Шевченко). Покинувши рідний вояк, немаче спотіла трапа. (Т. Шевченко). Сидів вибігав з грудой, як злидніт півень. (М. Коцюбинський).

2. Підрядне місце — це таке речення, яке пояснює обставину місця головного речення, виконаному прислівниковим з'являючим (там, туди, звідси, туди, кудись) і відповідає на питання де? куди? звідки?

Наприклад: Сиди́ть буре́... мі́сто рі́в собі́ там, де ко́дзи́ людські́ ноги́ (П. Мирний). Во́ди́ окрі́в лю́дські, куди́ я́ їм хва́дзи́ (Л. Українка).

Якщо обставина головного речення відсутня, і місце виступає підрядне речення.

Наприклад: Розійшли́ся гайдамаки́, куди́ який́ знав, (П. Шевченко). Де́ крім то́їла ко́шилами́, ко́шила́ чорно́їми, (П. Шевченко).

УВАГА. Підрядні речення місця не слід відтворювати з підрядними означеннями, що мають ті ж самі сполучні слова. Порівняйте: Я́ був на́ моралі́, де́ похований́ Тарас́ Шевченко. — Я́ був там, де́ людські́ ноги́ не́ го́тували́. В першій фразі підрядне прислівне означення головного речення (на тілі і тому є означенням реченням. В другій фразі — воно пояснює обставину місця головного речення (там). І тому є підрядним місця.

3. Підрядне часу — це таке речення, яке пояснює обставину часу головного речення, виконаному прислівниковим з'являючим (коли, нагоді, доне, і відповідало на питання коли? відколи? як довго?

Наприклад: Тільки́ то́ді́ він́ пролу́нів сво́ю ко́милку, ко́ли́ вступав на́ лебедю́ку.

Але частіше обставина головного речення пропущена, і в місце виступає звичайно підрядне речення.

Наприклад: Де́на́ сонце́ мі́ла, роса́ очі́ на́їста. (Вар. арм.) Бу́в ко́лимаки́ ко́лодзю́к рі́вни, ко́ли́ я́ про́їхав. (М. Коцюбинський). Як у́вру, то́ по́казу́йте́ мене́ на́ моралі́. (П. Шевченко). Бра́ти на́ півдню́ за́вдани, бо́ли́ ло́би́ їм́ по́сидали. (П. Шевченко).

4. Підрядне мета — це таке речення, яке пояснює обставину мети головного речення, виконаному прислівниковим з'являючим (для того, з тим, з тією метою), відповідаючи на питання нащо? для чого? з якою метою?

Наприклад: Ми́ виймо́сь для́ того́, щоб́ знати́. Ми́ йдемо́ рани́ж з то́ї, щоб́ де́ востра́ до́вернутись.

Якщо обставина головного речення відсутня, і місце виступає підрядне речення мети.

Наприклад: Зерно́ велькі́ диво́ни, щоб́ сі́дали́ хвості́ коні́. (П. Шевченко). Часом́ спавали́сь, щоб́ да́ти́ до́рогу́ жи́вкам. (М. Коцюбинський).

5. Підрадне речення — по такій реченні, яке по-
яснює обставину причини головного речення, виключаючи
вживання словами *тому*, *через те*, *звідси* *тому*, і відпо-
відає на питання *чому?*

Наприклад: Він тому й не бів на краді, що ласкорів.
Уроків був малий через те, що не було днів.

Якщо обставина головного речення відсутня, її місце
заступає підрадне речення причини.

Наприклад: Одного разу я опанував, бо був на пле-
чах сім чужих очей. (М. Стельмахівський).

УВАГА. Іноді обставинні слова із головного речення
переходять в підрадне, утворюючи разом з сполучником
що складний сполучник: *тому що*, *через те що*, *звідси*
тому що. Через те можливе й друге значення: підрадного
речення причини може показувати причину того, що що гово-
риться в головному реченні. Наприклад: Він довго не при-
ходив, через те що його ніхто не повідомив.

6. Підрадне речення умови показує, за яких умов
можливо відбутися те, що що говориться в головному реченні.
І відповідає на питання *за якої умови?*

Наприклад: Хайби ми в камені порушувались, багато б де-
чому навчилися. (П. Шенік).

7. Підрадне речення наслідку показує наслідок
того, що що говориться в головному реченні, і сполу-
чається з головним сполучником так *що*.

Наприклад: Ми наїхали на високу гору, так що можна
було спостерігати чудовий краєвид. Юрба розбила ногою
грубий морський пісок, так що контура курава відіمالась
у повітрі. (А. Герасим).

УВАГА. 1. Підрадне наслідку дуже близьке до підрад-
ного речення способу із значенням наслідку. Порівняйте:
Дитина вдарилась об камінь, так, що кров стала йти з носа.
— Дитина вдарилась об камінь, так що кров йшла йти
з носа. В першому прикладі так (визначений причинно-наслідковий
зв'язок) має значення обставини способу. В другому —
так переважно в підрадне речення, утворюючи разом з спо-
лучником *що* складний сполучник так *що*. Через те й під-
радне речення відрізняє значення способу і набуває значення
наслідку.

УВАГА. 2. Підрадне речення наслідку можуть з'єдну-
ватися з головним також з допомогою сполучників з на-
слідком *чого*, *через що*, *що*. Наприклад: Лили сильний
дождь, в наслідок чого евакуація не відбулась. Учням лігу-
валось вчистіше, через що й семестрові екзани погали. Пошта
прибула вчасно, з чого я був дуже задоволений.

В. Підрядні речення допусту висловлені друку, протягнути йому, що говориться в головному реченні. І відпусту з головним сполучником *хоч*.

Наприклад: *Хоч ми й виспалася, але з гори все відішло.* (Я. Котляницький). *Скоро вже сповідалось на гори, хоч було ще пізно.* (П. Тарасюк).

УВАГА. Сполучник *хоч* часто замінюється синонімічними сполучниками: не вважаючи на те що, хоч як, що б не було. Не вважаючи на те що й йому ніяк не боронить висидіти, він все ж таки вийшов. Хоч як просила його, не пошував. Що б не робав, ніколи не догадався.

§ 108. СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ З КІЛЬКОМА ПІДРЯДНИМИ

Складні речення з кількома підрядними бувають двох типів:

1. При одному головному буває кілька підрядних. Такі підрядні звуться *супідрядні*. Супідрядні речення бувають *однорядні* і *неоднорядні*.

а) *Однорядні* — це такі супідрядні речення, які пов'язані з тим самим членом головного речення і відносяться на те ж саме питання.

Наприклад: *Старий захопився в стіну на могилі, щоб ніхто не поді слова розклав, щоб люди не чули.* (П. Шенік).

Тут два супідрядні речення *меч*, що пов'язані з одним членом (для того) головного речення і відносяться на те ж саме питання *для чого?*

б) *Неоднорядні* — це такі супідрядні речення, які пов'язані різними членами головного речення і відносяться на різні питання.

Наприклад: *Якби знала, що постане, була б не любила.* (П. Шенік).

Тут головне речення *„була б не любила“* а при ньому два неоднорядні підрядні речення — *додавалось і туючи*.

2. При головному реченні буває *єдине* підрядне, а це й собі служить головним для другого підрядного, друге — головним для третього підрядного і т. д. Такі підрядні звуться *підрядними реченнями першого, другого, третього і т. д. ступеня*.

Наприклад: *Халстою серце, на жадан, що не в Україні поховалося.* (П. Шенік).

Тут головне речення Холосе серця. Уявна обставина часу тоді повсякчас підрадна реченням ширшого ступеня як загадка; уявний додаток цього речення про те повсякчас підрадна реченням другого ступеня як в Ураїні поховано.

§ 109. СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ З СУРЯДНИМИ І ПІДРЯДНИМИ

Бувають складні речення змішаного типу, де прості речення з'єднуються як способом сурядності й підрадності.

Наприклад: Ані здавалося, що ті собі піраули в його серце і він зник із їх собою. (М. Коцюбинський).

Це речення — складно-підрадне, друга половина його (підрадне) — складно-сурядне.

Бувають речення ще й іншого типу, коли складно-сурядні і складно-підрадані речення мають при собі ще й відокремлені частини.

Наприклад: Поговорили на ту тему, гості почали прощатись, але тут Тетяна Євдокимівна згадав, чого вона прийшла. (М. Коцюбинський).

Це речення — складно-сурядне, але перша половина має в собі відокремлений диспоситивний з'єднанням з'єднанням слів, а друга — становить собою складно-підрадне речення додаткове.

Ще приклад: Маленька акашени руки, слугала оповідання про те, скільки правити поля, але з чому зображено дорожню, що привадила нічого не розумів, і коли б не Андрій, не було б діла.

Речення змішаного типу складається воно з сурядного і підрадного; приче, обидва ці речення перебувають у сурядній зв'язці. Крім того, головне сурядне речення має в собі відокремлений диспоситивний.

§ 110. ПЕРІОД

Дума поширена, довге складне речення, але таке, що висловлює одну закінчену думку, звється періодом.

Період відрізняється від інших складних речень змішаного типу тим, що він складається з двох частин, але висловлює одну складну думку.

Напрямляя Мои члены, по существу над дѣломъ, покуда
было дѣлать, о проку бѣ глупымъ, то еще кричать
! Бѣдѣ я вѣселясь, отъяс ! Какого дѣла-серуа а тѣмъ
бессмысленно мечтала, бѣдѣя безъ вѣдѣнъ, въ Франкѣ.

Період має як ту особливість, що в першій частині во-
лоє піднімається, а другій — опускається. Залежність ці-
ни і збуту від підняття і пониження.

За часом періоду залягання, як і складно-вітряні речення, на підготовку, способом, який тоді. Найбільше поширені в українській мові такі періоди:

1. Підметарий: Хто в першій частині четвертого змінив на здобу, а в третій частині четвертої хто чесним не був, той сказав в четвертій „Богдан а Ісусид не диві" і, Фомка

3. Часовий Помістник (ком. помістник) своїм сном в неспівзвучних зупинках, що як квітучий рослинно-виглядає у мні, своїм сонним сном з квітучим зупинками, з білими квітками, з вишніми садочками, своїм горілом, своїм на сон, тріпотінням мого (моякої) в мійній мній П. Мислив.

3. Умолений: Якобы в твоем царстве, где сияют звезды, где для сердца доступны тайны до царя, где манит путь, где душа занята, где в покаянии можно застыть в оцепенении, где тебе бы, мати, обрела бы сила, все в твоих бы руках потеснило, все думам и блаженству за одним ударом, лишь одна любовь бы побуждала покором, обрела бы достояние все твоим истине, матери все пожелала бы, все твоем творенье. А. Фомин

4. Допустивши Служачку із шкорою й розсудливою ратою, хоча (Охота) і одмовляла їй (свадьбу), що не хотіла мати на хулобу, бо має й сама, мати на військовість: „Ще, каже, не тому, що буде військовість, коли не буде любові“, а протіє одмови тая з охоті милоти. (М. Родман).

Всі ці періоди виникли спонтанно з окремих речень, але своїм змістом всі вони об'єднуються, утверджуючи один і той же.

Практичне використання реплік набуває дуже великого значення. Але в практиці зустрічаються певні труднощі, пов'язані з тим, що репліки не завжди можна отримати в потрібній кількості, а також з тим, що вони можуть бути використані для інших цілей.

Наприклад, То на човні десь доїхав, каже закри-
дити великий камінь із води і поставити його на борт, а
той камінь стоїть на борі ігнорний і бездушний. Соки гу-
лять з нього червоні дрібні каплі і каплі на нім ма-
люють фосфоричні зміди. Вітає той камінь, жартують
блискави, підбігають від столу сонця і каліграфію очима
своїми пишуть на живі воду і стоні, що на камені бо-
го...

татар вода, як змінив віа віа. Глазень із берега на воду,
як на управлені пласки. — Отан Іван динься на лодий,
як той камає на воду. (В. Степанів).

З цього уривка, що складається з окремих близьких
змістом речень, як видно, можна було б образити порів-
няльній період.

§ 111. СКОРОЧЕННЯ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

Коли складні речення, з одного боку, можна розши-
рять складом і словосполученнями аж до періодів повільно,
випереджуючи складні образи, складний композицій думки, то,
з другого боку, складні речення можна скорочувати так, як
можна обійтись без зайвої розлогістості й ту ж саму думку
висловити стислою, коротко.

Скорочення складних речень робимо з допомогою
відокремлених членів — дієприкметників, прикметників, при-
кметок, дієприкметників.

1. Відокремленим дієприкметником скорочуються від-
окремлені речення означальні, якщо сполучне слово (як, який)
стоїть в називному або знахідному відмінку без прийкметника
і якщо тригласок відокремного речення є в попередньому або
наступному часі.

Скорочення відбувається так, що сполучне слово (як,
який) разом з відокремленим віа (знає, воно) при сполучному
слові не пропускається, а дієслово-присудок перетворюється
на дієприкметник. Причін, треба розрізняти дві форми
скорочення.

а) Якщо сполучне слово (як, який) стоїть у називному
відмінку, скорочення відбувається активним дієприкмет-
ником.

Наприклад: В однійній вісності завітати пашої кінтоа,
що тільки розділя. — В однійній вісності завітати пашої
кінтоа, тільки розділяти. (М. Ковалів).

б) Якщо сполучне слово (як, який) стоїть у знахідному
відмінку, скорочення відбувається пасивним дієприкмет-
ником.

Наприклад: Учень прайіс книжку, що-ї подарував
учитель. — Учень прайіс книжку, подарований учителем.

2. Відокремленим прикметником скорочуються відокремлені
означальні речення зі складеним присудком-прикметником.
Причін, сполучне слово і віа/зна пропускаються, а прикмет-
ник утворюється з повногозвучного словосполучення.

Наприклад Ринком ми сидим на траві, так була моєра під роси. — Ринком ми сидим на траві, моєрід під роси.

3. Візакремляном прикладом скорочуються підрядні означальні, допустові і протинсові речення зі складеним присудком-іменником. Прочім, сполучник або сполучне слово і зв'язка пропускається, а присудковий іменник утворюється з означуваним словом.

Наприклад Андрій Волка, що є головним героєм твору Копибицького „Фата моргана“, названий на реальному тлі. — Андрій Волка, головний герой твору Копибицького „Фата моргана“, названий на реальному тлі.

4. Візакремляном диспродіктивом скорочуються підрядні речення часові, протинсові, умовні і допустові. Прочім, сполучник пропускається, відоме підрядного речення переноситься в головне речення, а присудок-дієслово перетворюється в диспродіктив.

Напр.: Коли я під ногами знайду хоч листочок, а до сирин його приголублю. (П. Урбанов). — Знайшовши під ногами хоч листочок, а до сирин його приголублю. Яким чиномши власної роботу, підемо до театру. — Знайшовши власної роботу, підемо до театру. Хоч я плачу вас, а все ж домірете своїм тачинням нам не моєру. — Плачущим нас, а все ж домірете свою тачинням нам не моєру.

УВАГА. Скорочення диспродіктивом можливо лише при умові, якщо в головнім і підряднім реченні за змістом той самий підмет. Наприклад: Коли я йшов додому, я зустрів свого приятеля. — Йдучи додому, я зустрів свого приятеля. Але: Коли я йшов додому, до мене підійшов мій приятель. Тут скорочення не можливо (не можна сказати: йдучи додому, до мене підійшов мій приятель), бо в головному і підрядному — різні підмети. І помімо, про який підмет йде мова після скорочення.

§ 112. СКЛАДНО-ПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ БЕЗСПОЛУЧНИКОМ

З'єднання промких речень в складно-підрядні може відбуватися і без сполучників або сполучних слів, з допомогою самої тільки інтонації. Зв'язковий відношення між реченнями, що пов'язані до складу складно-підрядного речення, такі:

1. Перше речення вказує час або умову ті, що про ній говориться в другім реченні.

Наприклад Закинувши совієтсько — пішла дуба тям. (П. Шенюк). Вам строго — тачі ідти з дороні (П. Урбанов).

2. Сказане в першім реченні порівнюється з тим, про що говориться в другім реченні.

Наприклад: Подивились його, — поспівали хоромий.
(Д. Тичина).

3. Друге речення дає одну причину того, про що говориться в першому реченні.

Наприклад: День обіцяв бути погожий: на небі ні хмарочки, ні пташочки. (П. Марко).

4. Друге речення доповнює, розкриває зміст першого.

Наприклад: Вдома купили і ще з другого візка, побачили в хаті сплячесься. (І. Бабич).

Інтенція в филологічному реченні відображає особливу роль. Речення часом уживі і порівняльній виражаються з підмисленою інтенцією в першому реченні і з позначеною — в другому реченні. На першій под розкрив у вислові позначаться раскою.

Речення протичає і додаткові виражаються з легким позначенням діалогу в першому реченні. На першій ставиться двокопчик.

Пряма і непряма мова

§ 113. ПОНЯТТЯ ПРО ПРЯМУ І НЕПРЯМУ МОВУ

Мову особа, що говорить, може передати двома способами: 1) дослівно, без зміни; 2) з змінами. Перше:

І голос сильний нам згора, І голос сильний нам з то-
мою грів, гримів: „Лунайте ра, моя грів, гримів, щоб ми
по світу“. (А. Франс) Лунали по світу.

Мова якоїсь іншої особи, передана автором дослівно, без зміни, зветься прямою мовою.

Мова якоїсь іншої особи, передана автором в певній формі, від себе, зветься непрямою мовою.

На першій права мова відмінно від непрямої береться в лапки.

§ 114. МІСЦЕ ПРЯМОЇ МОВИ В РЕЧЕННІ І РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ НЕЇ

Пряма мова може ставити після слів автора, перед словами автора і може розкриватися словами автора.

1. Якщо пряма мова стоїть після слів автора, то перед нею ставиться двокопчик.

Наприклад: Сидячи раз Купа Бабич: „Бачивши? Чого ти ти стала, моя робоча в'язь?“ (І. Бабич).

2. Якщо проза мови стоїть перед словами автора, то після неї стається кома і речка. Але якщо проза мови має в собі питання або оклик, то замість коми стається знак запитання або знак оклику.

Наприклад: „Дяв, дяво, обидале“, — каже мати. Ви були, Варваро, на вузні? — поспитала пані Наталія рт Кисілевичою. „Я Ганнусі не бачила“ — співає матуся. (Г. Печенко).

3. Якщо проза мови розривається словами автора, то матиме три випадки:

а) Слова автора відділяються з обох боків знаками і речками, якщо на місці розриву не повинно бути крапка.

Наприклад: „Вам же знають-ся — обізналась дурішка, — що тепер море, як снігій шак“, — Ой, Кисілевичою.

б) Якщо на місці розриву повинна стояти крапка, то перед словами автора ставиться кома і речка, а після слів автора — крапка і речка. Друга частина розриву починається з великої літери.

Наприклад: „Неласкомяний, як снігій, — каже було, — Що хліборобові, що робітничові грамота — як “оці““. (А. Печенко).

в) Якщо на місці розриву крапка мови повинна бути виокремлена знаком оклику або знам запитання, то перед словами автора стоїть ті ж знаки і речка, а після слів автора — крапка і речка.

Наприклад: „Хай живе наш царі!“ — гукнула в залі голоси. — Як всі будемо віри матиому народові“.

4. Проза мови, що переривається у вигляді ласки або кликаюч ослів, записується діалогією. Мова кожного співбесідника зазначається початком з нового рядка: перед початком мови ставиться речка.

Наприклад: — Прости мариш! Стоїши, як добрий чоловік, — зіт чоловікі вважи.

— Та я у візю вкрам барана.

— Ну, так наїдайсь до Дав’ида.

— Е, і Дав’ида я бачив: як тільки намертвув, віз і марде поросило.

— Бачи ж, як геть мило Трошні!

— Трошні? Бачив: відпав з пана: з востра він зміг від як витягну!

— Наталію ж!.. Ну, а чи не крайше Кляк?

— Ой, братику, Того ж в його тілі!

— Так та, я бачу, уся тут добре знаєся, — зіт чоловікі вважи. (А. Гайда).

§ 115. ПЕРЕТВОРЕННЯ ПРЯМОЇ МОВИ В НЕПРЯМУ

Пряму мову можна перетворити в непряму. Тоді вона набуває форми підрадного речення додаткового і сполучником *що, щоб*. При перетворенні прямої мови в непряму можливі такі розлади:

1. Якщо пряма мова має різнобічне значення, то в непрякій мові буде підрадне речення додаткового і сполучником *що*.

Наприклад: Каже син до батька: „Я поїду до незнамого міста на заробітки“. — Каже син до батька, що він поїде до незнамого міста на заробітки.

2. Якщо пряма мова має пилькове значення, то в непрякій мові буде підрадне речення додаткового і сполучником *щоб*.

Наприклад: Сусід до себе кликає кума: „Приходь лям, брате, на часок“. Ой Гале. — Сусід до себе кликає кума, щоб він прийшов на часок.

3. Якщо пряма мова має пилькове значення, то в непрякій мові буде непряма питання (див. § 105).

Наприклад: „Почали волати сіно?“ — зацікавивсь Аркадій Петрович. (М. Коцюбинський). — Аркадій Петрович зацікавився, чи почали волати сіно.

4. Якщо в прямій мові є особовий займенник, то в непрякій мові він змінюється в особі.

Наприклад: „До нас гості йдуть“. — повідомила слугиця. — Служниця повідомила, що до нас гості йдуть.

НА ЗАКІНЧЕННЯ

Випустивши в світ свою працю, на закінчення друку хоту сказати традиційними словами нашого Народу: „Слава тобі, Господи!“ Так, тепер з повним серцем можу зізнатися й щиро подякувати Богові, що дав мені силу зворотитися з тем шляхом мислення, і добрим мозком, що своєю відданістю працюю допомогла мені віднайти давно надуманий план видання української праці.

Перше моє слово подяки я віддаю моїй найближчій і постійній помічниці в науковій праці Вірі Коваленій за технічну допомогу в віддрукуванні до друку рукопису в важких умовах життя на чужині.

Щиро дякую також Панові Проф. П. Олександрові за тісні стосунки плідно дружнього спілкування й за допомогу в читанні творів.

Окрему подяку складно дружарським складачам за те, що проносили високу громадську свідомість і заохочували складати про науку в теперішніх умовах друку книжку.

Технічна свідомість книжки по всьому відповідає вимогам нормального друку через відсутність технічного цензора, з одного боку, і багатьох дружарських зусиль, з другого боку. Тому сердечно прошу громадськість вибачити за деякі технічні вади і ті дружарські помилки, що їх можна було б уникнути при нормальних умовах друку.

АВТОР.

ЗМІСТ

	Стор.
ПЕРЕДМОВА	3

ВСТУП

§ 1. Мова та її значення в житті народу	4
§ 2. Граматика, її значення та будова	5

ФОНЕТИКА

Звуки української мови

§ 3. Звуки та їх зворотно	5
§ 4. Поділ звуків на групи	6
§ 5. Поділ голосних звуків	6
§ 6. Поділ приголосних звуків	7
§ 7. Звуки і букви	7

Звукові зміни

§ 8. Чергування голосних звуків	9
1. Чергування о, а — і	9
2. Чергування о, а — я	10
3. Чергування е — є	10
4. Чергування і — я, у — я	11
5. Чергування нафталічних або слівотворчих	11
§ 9. Асиміляція голосних звуків	12
§ 10. Чергування приголосних звуків	13
1. Чергування г-жг, х-ч-ц, х-ш-с	13
2. Чергування ж-дж (ж), т-ч, з-ш, с-ш	13
3. Чергування д, т — с	13
§ 11. Асиміляція приголосних звуків	14
§ 12. Міжслівні приголосних звуків	15
§ 13. Сприголосення в групах приголосних звуків	16

МОРФОЛОГІЯ

Угруповання слів та їх будова

§ 14. Поділ слів на групи або частини мови	17
§ 15. Будова слів	19
1. Основа і закінчення	19
2. Корінь і афікс	19
3. Значення афіксів	20

	Стор.
§ 16. Складні слова	20
1. Складні іменники	21
2. Складні прикметники	22
3. Складні дієслова	22
4. Складні прислівники	22

ІМЕННИК

§ 17. Поділ іменників за значенням	23
§ 18. Поділ іменників за формою	24
1. Форми граматичного роду	24
2. Форми відмін	24
§ 19. Звідок іменників за числами й відмінками	25
1. Звідок за числами	25
2. Звідок за відмінками	25
§ 20. Парна відмінка	26
1. Поділ відмін на групи	26
2. Зривні відмінювання	27
3. Замикання до окремих відмінків	27
§ 21. Друга відмінка	28
1. Поділ відмін на групи	28
2. Зривні відмінювання	30
3. Замикання до окремих відмінків	31
§ 22. Третя відмінка	32
1. Зривні відмінювання	32
2. Замикання до окремих відмінків	33
3. Відмінювання слова „кати“	34
§ 23. Четверта відмінка	36
1. Зривні відмінювання	36
2. Замикання до окремих відмінків	37
§ 24. Відмінювання іменників тільки в множині	37

ПРИКМЕТНИК

§ 25. Поділ прикметників за значенням	38
1. Якісні і відносні прикметники	38
2. Власні ступені прикметників	39
§ 26. Поділ прикметників за формою	39
1. Поділ й короткі прикметники	39
2. Поділ прикметників на відмінки	40
§ 27. Тварини відмінки прикметників	40
1. Прикметники тварини відмінки	40
2. Зривні відмінювання	41
§ 28. Міжні відмінки прикметників	42
1. Прикметники міжні відмінки	42
2. Зривні відмінювання	42

	Стр.
3. Зрешче відмінювання зрешче	43
§ 29. Завдання до відмінювання прикметників	44

ЧИСЛІВНИК

§ 30. Поділ числівників за значенням	45
§ 31. Поділ числівників за формою	46
§ 32. Інституційна відмінна числівників	46
1. Зрешче відмінювання	46
2. Завдання до окремих відмінків	47
3. Завдання до окремих числівників	47
§ 33. Прикметникова відмінна числівників	48

ЗАЙМЕННИК

§ 34. Поділ займенників за значенням	48
1. Поділ за частинками мови	48
2. Поділ на ймен. групи	49
§ 35. Поділ займенників за формою	50
§ 36. Інституційна відмінна займенників	50
§ 37. Прикметникова відмінна займенників	51
1. Поділ на групи	51
2. Зрешче відмінювання	51
3. Завдання до окремих відмінків	52
§ 38. Завдання до відмінювання окремих займенників	53
§ 39. Творення невідмінюваних займенників	53

ДІСЛОВО

§ 40. Поділ дієслів за значенням	54
1. Підкреслює і підкреслює	54
2. Скоротує і скоротує	54
3. Перекладає і перекладає	55
4. Доводить і доводить	55
5. Поставляє і ставить	55
6. Доповнює і доповнює	56
§ 41. Поділ дієслів за формою	56
1. Особи, часи і числа	56
2. Способи дії	57
3. Дієприкметники	57
§ 42. Перша дієвідміна	58
1. Дієслова першої дієвідмини	58
2. Зрешче відмінювання	58
§ 43. Друга дієвідміна	59
1. Дієслова другої дієвідмини	59
2. Зрешче відмінювання	60

	Стр.
§ 44. Триє дієслів	61
1. Триє дієслів	61
§ 45. Замінає до дієслів	62
1. Дієслів	62
2. Наскільки	62
3. Умовний	63
§ 46. Триє дієслів	64
1. Дієслів	64
2. Інфінітив (дієслів)	64
3. Минулий час	65
4. Давноминутий час	65
5. Майбутній час	66
6. Дієслів	66
7. Дієслів	69

ПРИСЛІВНИК

§ 47. Поділ прислівників за значенням	70
§ 48. Триє прислівників	70
1. Прислівники	71
2. Прислівники	71
3. Прислівники	72

ПРИЙМЕННИК

§ 49. Триє прийменників	73
1. Прості прийменники	73
2. Складні прийменники	73

СПОЛУЧНИК

§ 50. Триє сполучників	73
1. Прості сполучники	73
2. Складні сполучники	74

ЧАСТКА

§ 51. Поділ часток за значенням	74
1. Частки	74
2. Частки	74

ВИГУК

§ 52. Поділ вигуків за значенням	75
----------------------------------	----

СИНТАКСА

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО РЕЧЕННЯ

§ 53. Поняття про синтаксис	76
§ 54. Поняття про речення	76
§ 55. Части речення	77

	Стр.
§ 56. Загальні відомості про речення	78
§ 57. Загальні ознаки речення	78

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ

Просто неозначене речення

§ 58. Підмет	81
§ 59. Присудок. Простий присудок	83
§ 60. Складений присудок	84
§ 61. Висловлення складеного присудка	85
§ 62. Уголоснені присудки з підметом	88

Просто позначене речення

§ 63. Загальні відомості	88
§ 64. Додаток	89
§ 65. Додаток до дієслова	90
§ 66. Правиль і неправильний додаток	90
§ 67. Додаток в аспіктах і пасивних зворотах	93
§ 68. Додаток до іменника	93
§ 69. Додаток до прикметника	94
§ 70. Додаток до прислівника	95
§ 71. Означення	96
§ 72. Означення угоджені	96
§ 73. Означення неугоджені	97
§ 74. Прикладки	99
§ 75. Обставини	100

Типи простого речення

§ 76. Загальні відомості	103
§ 77. Повні і неповні речення	103
§ 78. Дієсласкладні і дієслоскладні речення	104
§ 79. Особові і безособові речення	105
§ 80. Неповнозначно-особові речення	107
§ 81. Повні речення	108

Речення з однорядними членами

§ 82. Загальні відомості	109
§ 83. Форми висловлення однорядних членів	110
§ 84. Форми зв'язку однорядних членів	111
§ 85. Однорядні і неолнорядні означення	112
§ 86. Узагальнюючі слова при однорядних членах	114
§ 87. Присудкові форми членів при однорядних членах	115

Слова, граматично не зв'язані в реченнях

§ 88. Загальні відомості	116
§ 89. Зворотами	116

	Стор.
§ 90. Вставні слова і речення	117
§ 91. Вступ	119
§ 92. Слова та і дії	119

Відокремлені члени речення

§ 93. Пояснює про відокремлення	119
§ 94. Відокремлені означення	120
§ 95. Відокремлені присудки	121
§ 96. Відокремлені обставини	123

Складні речення

§ 97. Загальні відомості	124
------------------------------------	-----

Складно-сурядні речення

§ 98. Складно-сурядні речення сполучникові	125
§ 99. Складно-сурядні речення безсполучникові	126
§ 100. Значення іпосуди в складно-сурядних реченнях	126

Складно-підрядні речення

§ 101. Складно-підрядні речення сполучникові	127
§ 102. Види підрядних речень	128
§ 103. Підрядні речення підметові	129
§ 104. Підрядні речення присудкові	129
§ 105. Підрядні речення додаткові	130
§ 106. Підрядні речення означальні	130
§ 107. Підрядні речення обставинні	131
§ 108. Складні речення з кількома підрядними	134
§ 109. Складні речення з сурядними й підрядними	135
§ 109. Періоди	135
§ 111. Скорочення складних речень	137
§ 112. Складно-підрядні речення безсполучникові	138

Пряма і непряма мова

§ 113. Пояснює про пряму і непряму мову	139
§ 114. Мова прямої мови в реченні і розділові знаки при ній	139
§ 115. Перетворення прямої мови в непряму	141

На закінчення	142
-------------------------	-----

Designed, developed, produced

[illegible]

Інші книжки того ж автора:

Нариси з історії української мови. Львів, 1941.

Українська літературна мовна і правописна. Мюнхен, 1946.

Як правильно будувати фразу? (фразий, мови, про). Мюнхен, 1946.

Чистота й правильність української літературної мови. (Друкується).

Український літературний мовалес. (Друкується).

Граматичні і правописні вправи. Підручник для шкіл, гімназій і самоосвіти. (Друкується).

Мастерство слова. Посібник для авторів, оповідач, лекторів, студентів державних студій, авторів-лекторів, учителів та промовців. (Готується до друку).

Основи української літературної мови. Посібник для студентів і вчителів. (Готується до друку).

Шкільна бібліотека:

Петро Овсаківич. Український правопис. Львів, 1946.

Юрій Шерех. Голосні правила українського правопису. Ужгород, 1946.

Др. Ярослав Рудницький. Український правопис. Прага, 1943.

Проф. П. Ковалів. Український літературний правопис і право. Мюнхен, 1946.

Проф. П. Ковалів. Граматика української мови. Мюнхен, 1946.

Проф. П. Ковалів. Як правильно будувати фразу? Мюнхен, 1946.

Вибрані байки та притчі. Львів, 1946.

А. Українка. Поезії. (Вибрані твори). Рівненськ, 1946.

А. Гайда. Байки. (Вибрані твори). Рівненськ, 1946.

Михайло Корецький. Інтересно. Львів, 1946.

Михайло Корецький. Тіні забутих предків. Львів, 1946.

Іван Франко. Вибрані поезії. Львів, 1946.

Іван Франко. Вибрані оповідання. Львів, 1946.

Петро Павлович. Свідок Михайла Корецького. Львів, 1946.

Іван Микитів. Кожний свій. Байки. Львів, 1946.

Іван Кренівський. Історія України. Том „Ворисора“. Мюнхен, 1946.

Jan 13 1891